Nietzsche bu işe ne derdi?

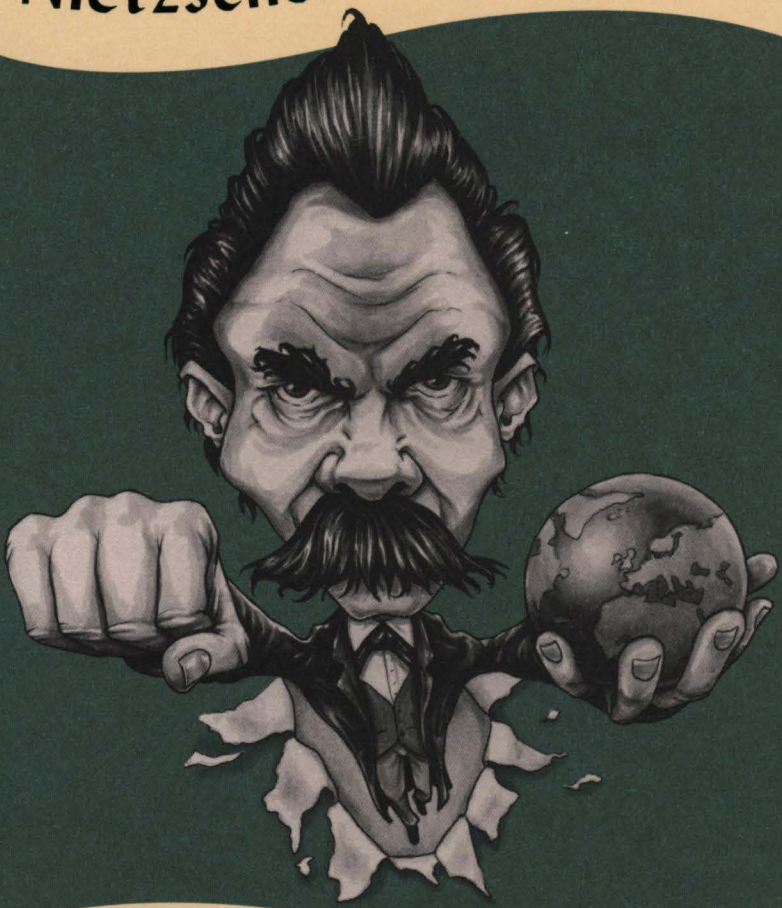

En muhteşem filozoflar gündelik sorunlarınızı nasıl çözerlerdi?

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Marcus Weeks
Çevirenler: Devrim Çetinkasap-Elif Okan Gezmiş

Nietzsche bu işe ne derdi?

En muhteşem **filozoflar** gündelik sorunlarınızı nasıl çözerlerdi?

Marcus Weeks
Çevirenler: Devrim Çetinkasap - Elif Okan Gezmiş

NIETZSCHE BU İŞE NE DERDİ?
Marcus Weeks

Orijinal Adı: What would Nietzsche do?

First published in Great Britain in 2017 by Cassell,
a division of Octopus Publishing Group Ltd
Carmelite House
50 Victoria Embankment
London EC4Y 0DZ
www.octopusbooks.co.uk

Tasarım: Copyright © Octopus Publishing Group, 2017.
Metin: © Marcus Weeks 2017.
Kapak ile 7., 8., 27., 33., 45., 46., 70., 72., 95., 116., 145., 147., 157., 185. sayfalardaki çizim ve karikatürler:
© Gareth Southwell Illustration, 2017.
Diğer tüm çizimler: © Grace Helmer, 2017.

Türkiye yayın hakları:
© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2017
Sertifika No: 40077 / ISBN: 978-605-295-495-9
Genel Yayın Numarası: 4228
Çevirenler: Devrim Çetinkasap - Elif Okan Gezmiş
Düzelti: Işık Doğangün
Editör: Cumhur Öztürk
I. Basım: 2018
Çin'de basılmıştır.

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme hiçbir yolla yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İstiklal Caddesi, Meşelik Sokak, No: 2/4 Beyoğlu 34433 İstanbul
Tel. (0212) 252 39 91 Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Baş Editör: Trevor Davies
Editör: Alex Stetter
Sanat Yönetmeni: Yasia Williams
Tasarım: Ella McLean
Üretim Kontrol: Sarah Kulasek-Boyd

İçindekiler

Giriş 6

Birinci Bölüm: İlişkiler 8

Arkadaşımın eşi onu aldatıyor. Bunu kendisine söylemem gerekir mi? • Kınlmış kalbimi nasıl onarabilirim? Kombinin derecesi konusunda eşimle sinir harbi yaşıyorum. • Meğer babam, gerçek babam değilmiş! Başka arabadan kaçayım derken komşumun köpeğini ezdim. Suçlu hissetmeli miyim? • Erkek arkadaşım vaktinin çoğunu bilgisayar oyunlarıyla veya sosyal medyada geçiriyor. • Yeni sevgilim ilişkimizin fiziksel boyutunu fazla önemsiyor, bense bununla o kadar ilgili değilim. Bende bir terslik mi var? • Eşim doğum günümde bana ayakkabı aldı. Cidden çirkin olduğunu düşünüyorum.

İkinci Bölüm: İş 46

Sağlam bir terfi olmak için başkalarını incitmekte bir sorun var mıdır? • Nerdeyse 50 yaşıma geldim yahu! Muhasebeci olmaktan gına geldi, acaba bir rock yıldızı olma rüyamın peşinden mi gitmeliyim? • Kovulmamak için iş arkadaşımı töhmet altında bırakabilir miyim? • Bilgisayonmın kendine ait bir zekâsı olduğuna yemin edebilirim... • Sadece hayatta kalabilmek için fazla mesai yapmam gerekirken, nasıl oluyor da bazı insanlar neredeyse hiç çalışmadan servet sahibi olabiliyor? • Bir süre önce işten atıldım ve görünüşe göre iş bulmakta çok zorlanacağım.

Üçüncü Bölüm: Hayat tarzı 72

Yaşlı, elden ayaktan kesilmiş ve sefil bir şekilde ölmek istemiyorum. Uzahn şu hapı. • Homeopatiye inanmanın bir sakıncası var mı? • Akıllı telefonum çalındı. Kimlik hırsızlığı yapılmasından korkuyorum. • Uyuşturucu kullanmak hayatı, evreni, her şeyi anlamama yardımcı olur mu? • Tonn vejetaryen olmamızı istiyorduysa neden hayvanlan etten yarattı? Spor araba mı yoksa station wagon mu? • Zor bir çocukluk geçirdim tamam mı? Kötü biri olduysam suç bende değil. Nasıl iyi insanlardan biri olabilirim? • Dünyada bu kadar ıstırap varken Tonn'ya inanabilir miyiz? • Ölümden korkuyorum. Bu normal mi?

Dördüncü Bölüm: Boş zaman 116

Herkes neden her şeyi bu kadar ciddiye alıyor? Ben sadece eğlenmek istiyorum. • Ailem kamp yapmaya gitmek istiyor ama bence "doğaya dönmek" kadar berbat bir şey olamaz. • Yediklerimin nasıl üretildiğini dert etmeli miyim? Shakespeare *Simpsons*'tan daha mı iyi? • Çöp yığınının nesi sanat? Kaçırdığım bir şey mi var? • Sırf sahte olduğu anlaşıldı diye 10 milyon dolarlık tablonun değeri nasıl bir anda sıfırlanıyor? • En sevdiğim şarkıcı aile içi şiddetten hüküm giydi. Telefonumdaki şarkılarını silmeli miyim?

Beşinci Bölüm: Siyaset 146

İnsanlann bana ne düşünmem gerektiğini söylemesinden bıktım. • Kime oy vereceğime neden karar veremiyorum? Politikacılar neden net yanıtlar vermezler? • İşimi yürütmeye çalışıyorum ama yönetmeliklerden, bürokrasiden ve vergilerden fırsat kalmıyor. • "Uzman" olduğu söylenen kişilerin öngörülerine itibar etmeli miyim? • Bu yönetime çok tepkiliyim. Neden sesimi bir türlü duyuramıyorum? • Son günlerde kapıdan dışarı çıkmaya korkar oldum. Yolda dilenci görünce kendimi neden suçlu hissediyorum? • Neden bütün ev işlerini ben yapıyorum? Hani hayat müşterekti?

Kaynakça 186

Dizin 188

Giriş

Hepimiz zaman zaman tavsiyeye ihtiyaç duyarız. Doğal seyri içinde hayat, bizi sık sık ikilemlerle karşı karşıya bırakır. Kimi sıradan kimi de ciddidir bu ikilemlerin ve üzerinde biraz kafa yormayı, hatta belki birilerinin rehberliğine başvurmayı gerektirebilir. Tabii ki iş sorunlar üzerine düşünmeye geldiğinde, kimse büyük filozoflar kadar yetenekli olamaz. Yalnız şu var ki, onlar da genellikle –hayat, kâinat, varlık gibi- büyük meselelerle o kadar meşguldürler ki küçük şeyler ve günlük problemler konularında bizi nadiren bilgeliklerinden faydalandırırlar.

Dolayısıyla, bu konularda filozofların neler diyebileceklerini kesin olarak bilemeyiz, ama her bir düşünürün meseleye nasıl bakacağıyla ilgili oldukça isabetli bir fikrimiz olabilir. Kitabımızın konusu da bu. Modern dünyada ilişkiler, iş, hayat tarzı, boş zaman uğraşları ve siyaset gibi konularda, büyük düşünürler (düşüncelerine oldukça sık başvuracak olsak da sadece Nietzsche değil) neler tavsiye ederlerdi? Arkadaşlarınız ve ailenizle aranızda çıkabilecek veya Güzin Abla'ya sorabileceğiniz türden sorunlardan bahsediyoruz.

Elbette bu tür sorunlar pek de "felsefi" sayılmaz, fakat her şeye olduğu gibi onlara da felsefi açıdan yaklaşabiliriz. Bazı filozofların bu sorunları bir sıçrama tahtası olarak kullanıp daha derin sulara daldıklarını, herhangi bir ikilemde saklı olan başka meseleleri araştırdıklarını görebilirsiniz. Çoğu bu sorunlarla kendi fikirleri ve kuramları arasında bir bağlantı olduğunu kabul ederdi.

Bir sorunun çoğunlukla birden fazla çözümüyle karşılaşacaksınız ve farklı filozofların, birbiriyle çelişen felsefelerini yansıtacak şekilde zıt tavsiyeler verebileceğini göreceksiniz. Onların farklı yaklaşımları bize karar verirken farklı seçenekler sunmakla kalmaz, aynı zamanda felsefi meselelere farklı yaklaşımlar olabileceğiyle ilgili bir kavrayış da kazandırır. Kimi filozoflar etik, mantık vs. gibi felsefenin belirli bir alanıyla daha yakından ilgilidir. Bu yüzden kitabın farklı bölümlerinde bazı filozoflardan daha sık bahsedeceğiz. Örneğin, Marx'ın siyaset konusunda bir Kant'tan veya Descartes'tan daha fazla söyleyeceği vardır veya estetikle Aristoteles'ten daha az ilgilidir. Öte yandan tartışmalara düzenli katılımcı olabilecek düşünürler de mevcuttur; Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi Atinalıların hemen her konuda söyleyecekleri vardır. Felsefeleri burada tartıştığımız konularla ilgili olmadığından, yokluklarıyla dikkatinizi çekebilecek filozoflar da olacaktır; yerimiz de zaten tüm filozofları anmaya müsait değil.

Uzmanlardan oluşan bu heyet sayesinde çok çeşitli görüşler duyacak ve hararetli

tartışmaların tadına varacaksınız. Kimi bilgeler bu tartışmalarda başrolde görünüyorlar ve felsefî düşüncenin bazı önemli dallarını temsil ediyorlar. Ama elinizdeki, felsefe ders kitabı değil; felsefenin kapsamlı bir tetkikini sunmak gibi bir iddiası yok, sadece gündelik sorunlara uygulanışları üzerinden bazı fikirleri tanıtmak derdinde. Ayrıca kitabı okurken felsefenin sadece fikirlerden ibaret olmadığını da keşfedebilirsiniz. Farklı düşünürler tarafından ileri sürülen argümanları değerlendirdikçe, karakterlerinin de farkına varacaksınız: Kasten rahatsızlık veren Sokrates, idealist Platon ve yavan Aristoteles, fesat Machiavelli, asık surat Kant, huysuz Schopenhauer, put kırıcı Nietzsche ve daha pek çokları. Bazılarına ısınacak, tavsiyelerini cazip bulacaksınız; bazıları size daha az çekici gelecek. Hatta hiçbirine hak vermeden sadece aralarındaki görüş farklılıklarını duymak hoşunuza bile gidebilir veya tersine, kişiliklerine ısınamamakla birlikte bazılarının argümanlarını ikna edici bulabilirsiniz. Felsefeyi ayağınıza getiriyoruz.

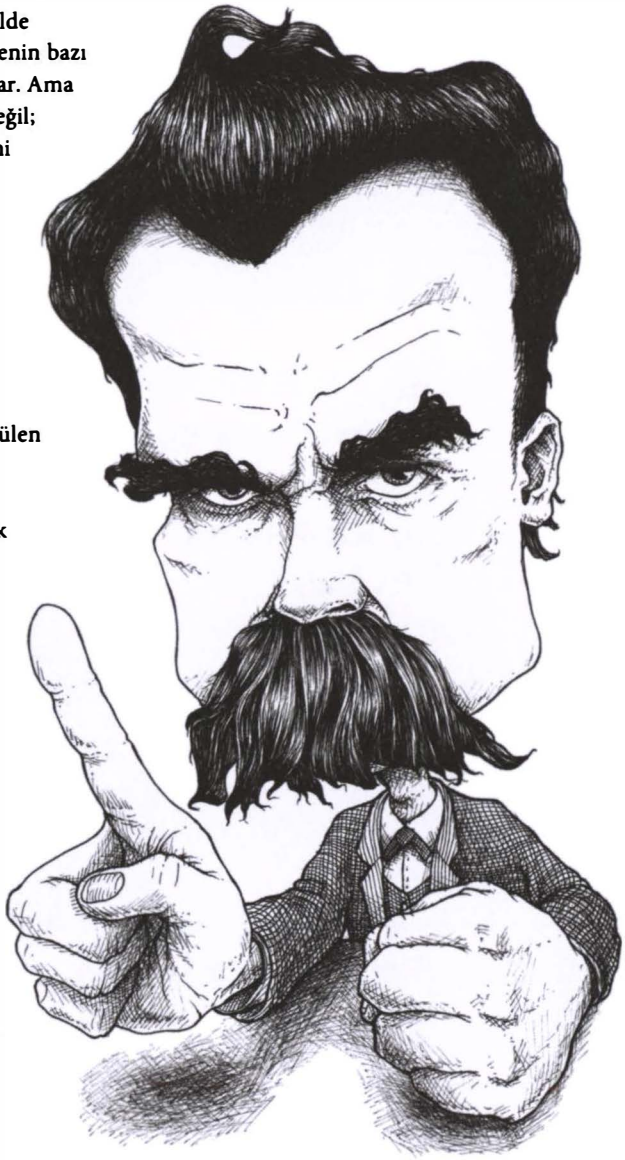

İlişkiler

Sayfa 10: Arkadaşımın eşi onu aldatıyor. Bunu kendisine söylemem gerekir mi?

Sayfa 13: Kırılmış kalbimi nasıl onarabilirim?

Sayfa 17: Kombinin derecesi konusunda eşimle sinir harbi yaşıyorum.

Sayfa 21: Meğer babam, gerçek babam değilmiş!

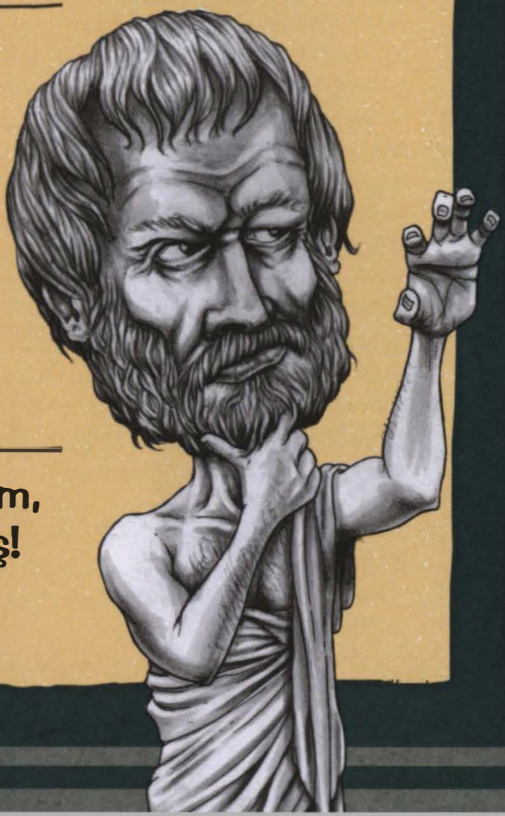

Sayfa 25: Başka arabadan kaçayım derken komşumun köpeğini ezdim. Suçlu hissetmeli miyim?

Sayfa 31: Erkek arkadaşım vaktinin çoğunu bilgisayar oyunlarıyla veya sosyal medyada geçiriyor.

Sayfa 37: Yeni sevgilim ilişkimizin fiziksel boyutunu fazla önemsiyor, bense bununla o kadar ilgili değilim. Bende bir terslik mi var?

Sayfa 42: Eşim doğum günümde bana ayakkabı aldı. Cidden çirkin olduğunu düşünüyorum.

Birinci Bölüm

Arkadaşımın eşi onu aldatıyor. Bunu kendisine söylemem gerekir mi?

Kant • Bentham

Geçekten de bir ikilemle karşı karşıyasınız. Arkadaşınız eşinin zamparalığından habersiz, cahaletin verdiği bir gönül rahatlığı içinde. Onun bu yanılsamasını mahvetmek isteyip istemediğinizden emin değilsiniz. Elbette arkadaşınıza apaçık bir yalan söylemek sizi berbat hissettirecek, fakat öbür türlüsü de en az ondan bir şey saklamak kadar rahatsızlık verici. Bir şekilde, ona karşı dürüst olmak gibi bir yükümlülük hissediyorsunuz, fakat bunun neden olacağı acının da farkındasınız; nasıl tepki göstereceğini kestiremiyorsunuz. Söylerseniz yandınız, söylemezseniz yandınız; hangisini tercih ederseniz edin, bunu onun iyiliği için yaptığınızı bilsin istiyorsunuz.

Bu konuda filozfların rehberliğine başvurmak bizi derin sulara sürükler, ahlaki açıdan doğru ve yanlışa nasıl karar verdiğimiz gibi temel bir soruyla yüzleştirir. O yüzden kolay bir cevap beklentisi içinde olmayın.

Pek çok insan gibi siz de büyük ihtimalle yalan söylemenin hilafsız, apaçık yanlış olduğu inancıyla büyütüldünüz. Her zaman gerçeği söylemek gerekir. Bundan daha açık bir şey olamaz, öyle değil mi? Bu görüş, felsefede *deontoloji* diye bilinir;

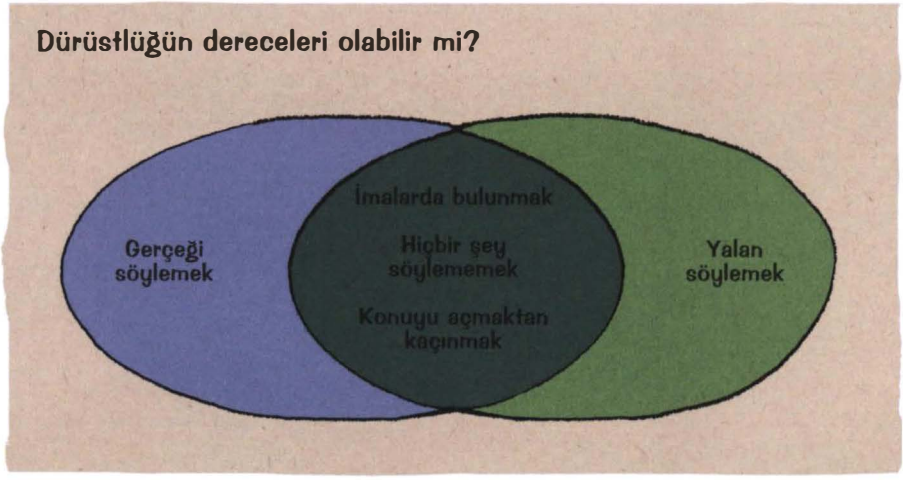

mutlak ahlaki kurallar vardır ve onlara uymak ödevimizdir. Kuralları çiğnerseniz, eyleminiz ahlaki bakımdan yanlıştır. Bu ahlak yaklaşımının en bilinen savunucusu **Immanuel Kant** (1724-1804) söz konusu fikri "kategorik buyruk" dediği bir kavramla özetler: Her zaman ve sadece, eyleminin düsturunun evrensel bir yasa haline gelmesini isteyebileceğin şekilde davran. Yani bir şeyin, diyelim ki yalan söylemenin genel olarak yanlış olduğunu düşünüyorsan, o şey istisnasız, her durumda ve her zaman yanlıştır.

Bu siyah-beyaz yaklaşım oldukça dolambaçsız ve hilesizdir kuşksuz, fakat acaba gri alanlar da yok mudur? Arkadaşınız size dosdoğru, eşinin kendisini aldatıp aldatmadığını soracak olsa, ona doğruyu söylemek gibi bir ahlaki yükümlülüğünüz vardır. Ama sormamışsa, aslında yalan söylemiş de olmazsınız, ama tam olarak doğruyu da söylemiyorsunuzdur. Belki de ahlak yasası, gerçeği gizlemenin yanlış olduğu şeklindedir, belki de her şeyi her zaman herkese söylemeniz gerekir. "Nasıl yani?" diyebilirsiniz bu durumda da, kendilerini hiçbir şekilde ilgilendirmeyen şeyleri bile mi?

Temel felsefi mesele

Her zaman gerçeği söylemek gibi bir ahlaki yükümlülüğümüz var mıdır, yoksa gerçeği söylemezlik etmek, saklamak, hatta yalan söylemek kimi durumlarda ahlaken meşru mudur?

Doğruluk ve sonuçları

Ahlaki kurallara uymak görünüşe göre bu ikileme çok da basit bir çözüm getirmeyecektir; bu durumda bambaşka bir yaklaşımı, *sonuçsalcılık* yaklaşımını benimsemek isteyebilirsiniz. Bu yaklaşım ahlaki doğruluğu veya yanlışlığı bir eylemin sonuçlarına göre değerlendirir. Sonuçsalcılık, özellikle neyin doğru neyin yanlış olduğuyla ilgili dini "emirlere" tezat teşkil edecek şekilde, Rönesans'tan bu yana pek çok ahlak felsefesinin temeli olmuştur. Burada doğruyu söyleme ya da söylememe sorunuyla ilgili olan şey, **Jeremy Bentham**'ın (1748-1832) bir eylemin "faydasını", doğurduğu zarar veya

"Gerçeği, bütün gerçeği ve sadece gerçeği söyleyeceğime..."

Mahkemede yeminli ifade verirken tanıkların içtiği anttan

"Ancak ve ancak, eylemimin düsturunun evrensel bir yasa haline gelmesini isteyeceğim şekilde davranmakla yükümlüyüm"

Immanuel Kant

mutluluk miktarını ölçerek değerlendirme fikridir. Sizin durumunuzda, arkadaşınıza söylemenin veya söylememenin mümkün bütün sonuçlarını değerlendirmeniz; bunun hem kısa hem de uzun vadede doğuracağı zarar veya faydalara binaen karar vermeniz gerekecektir. Böylece bu bilgiyi saklamayı, hatta onu korumak için bir "beyaz yalan" söylemeyi tercih edebilir, ahlak kuralları kitabını bir tarafa atmayı meşrulaştırabilirsiniz. Veya bir yalanı yaşamasını izlemek yerine, uzun vadede onun iyiliğine olacak diye, acı haberi getiren dost olmayı tercih edebilirsiniz.

Burada sadece sonuçlar değil, eylemde bulunurken sahip olduğunuz niyet ve saikler üzerinden de düşündüğümüz dikkatinizi çekecektir. Bu da felsefenin *erdem etiği* denilen alanıdır ki sonuçsalcılık gibi o da ahlakı vaka vaka değerlendirir, ancak bireyin eylemlerine odaklanmak yerine, eylemi gerçekleştiren kişinin "erdemini" inceler. Yani, bir şeyin ahlaken doğru ya da yanlış olduğunu söylemek yerine, kararı vermekteki gerekçelere, sözgelimi kişinin o kararı verirken kendi çıkarına mı başkalarının yararına mı davrandığına bakılır ve bu da kişinin kendi ahlak duygusuna bağlıdır. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, bir şeyi o durumda doğru olduğuna içtenlikle inandığınız için yapıyorsanız, yalan söyleseniz de, sonuçta her şey adamakıllı sarpa sarsa bile ahlaka uygun biçimde davranıyorsunuzdur. Ne yapacağınız konusunda kıvranıp durmanız bile, vereceğiniz karar ne olursa olsun, kişisel ahlakınızın bir emaresidir.

Karar vermek

Kant gibi, acı verici de olsa arkadaşınıza dürüst davranmakla yükümlü olduğunuzu düşünebilirsiniz. Konuyu açmaktan kaçındığınızda tam anlamıyla dürüst davranmış olacak mısınız? Bentham sizi, gerçeği anlatmanın veya anlatmamanın muhtemel sonuçlarını düşünmeye teşvik edecektir. Arkadaşınız belki de neler olup bittiğini bilmeyi tercih ederdi.

Kırılmış kalbimi nasıl onarabilirim?

Boethius • De Beauvoir • Epikuros • Kıbrıslı Zenon • Budha • Schopenhauer • Nietzsche

Şu anda kötü durumdasınız. Dünyada her şeyden çok değer verdiğiniz kişi sizi terk etti. Elbette bu, dünyanın sonu değil, sadece öyle hissettiriyor. Başka hiçbir şeyin önemi yokmuş gibi. Bu kadar keyifsiz olmak istemezdiniz tabii, ama karanlığın bir sonu görünmediği gibi olayı atlatmaya çalışmak da manasız geliyor. Hatta işin doğrusu, hiçbir şeyde bir mana bulamıyorsunuz. Bütün dünyanız tarumar olmuşken nasıl yaşamaya devam edeceksiniz? Şimdi duyduğunuz bütün bu ıstırabın ne gibi bir anlamı olabilir?

Doğrusu ciddi bir mesele. Özellikle de dışarıdan bakıldığında ölüm kalım meselesi değil belki, ama yaşayan için pekâlâ öyle görünebilir. Bu aynı zamanda evrensel bir deneyim de, o yüzden pek çok filozofun konuyla ilgili sağlam tavsiyeleri olmasını bekleyebilirsiniz. Romalı düşünür **Boethius** (y. 480-524) *Felsefenin Tesellisi* isimli bir kitap yazmış, filozofların anlamlı önerileri olabileceği konusunda bize umut vermişti. Ama görünüşe göre tavsiye ettiği aslında zihni daha yüce amaçlara yönlendirmekten ibarettir. Filozoflar başka hemen her konuda olduğu gibi kırık bir kalple başa çıkmak konusunda da oldukça farklı görüşlere sahipler. Bu görüşleri üç ana kısıma ayırabiliriz: "Kendini toparlayıp hayatına devam et", "Söylenmeden vaziyete katlan" ve "Bu seni daha iyi bir insan haline getirecektir".

Sağlam bir rehberlik için başvurabileceğiniz kişi, özellikle de kadınsanız, Fransız filozof **Simone de Beauvoir** (1908-86) olabilir. Dosdoğru, pratik bir feminist ve gerçekçi bir *varoluşçu* olan Beauvoir gönül işlerinde (hiç değilse özel ilişkilerde) çokça kişisel deneyimi olan biriydi. 20. yüzyıl ortalarına rastlayan döneminin kadınları arasında nadir görünür biçimde, esasen maço erkekler arasında yaygın olan "önce sev sonra da terk et" tavrını benimsemişti ve muhtemelen size, denizde daha birçok balık olduğunu söylerdi. Ancak kendine acıma batağına gömülmüş biri için bu pek işe yaramayacaktır elbette. Ama Beauvoir bununla da kalmazdı. Zira kendisi "kişisel olan politiktir" sloganı ikinci dalga feminizmin şiarı haline gelmeden çok önce

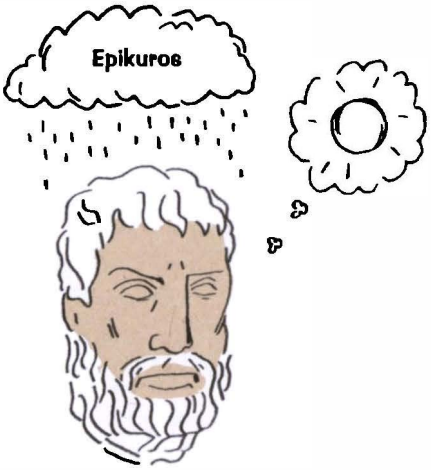

bu mesajı veriyor ve hayatında yaşıyordu. "Sen yaparsan ben de yaparım": Neden kadınlar cinsiyet uzlaşılarıyla kendilerini bağlayacaklarmış ki?

Dolayısıyla ondan fazla bir anlayış beklememelisiniz. Dizginleri tekrar ele geçirip, bu durum tarafından yönlendirilmek yerine denetimi elinize almanızı söylecektir. Romantik bir ilişkiyi hayatınızın merkezine oturttunuz ve şimdi bitti... Ne bekliyordunuz ki? Hayatta aynı derecede önemli başka şeyler de var ve bunların peşine düşmeyi tercih edebilirsiniz. Sonuçta sefaletinizden de saadetinizden de kendiniz sorumlusunuz, size anlamlı bir gaye sağlamaları için başka insanlara bel bağlamamak elinizde. Basit ifade edersek, size, olayı aşıp yeniden incinmeyecek şekilde davranmanız gerektiğini söylerdi.

Gerçi bu tavsiye, araba devrildikten sonra yol göstermeye benziyor olabilir ve yaralarınızı sardığınız bir sırada size biraz ağır gelebilir. Onları şimdi nasıl tedavi edebileceğinizi öğrenmek isteyebilirsiniz.

Beauvoir'dan birkaç bin yıl önce yaşamış Yunan filozof **Epikuros** (MÖ 341-270) da onunla epeyce hemfikir olurdu. Epikuros'un rehber ilkesi acıyı en aza indirmekti (yaygın biçimde sanıldığı gibi haz peşinde koşmak değil); bu yüzden başınıza böyle bir bela açtığınız için, herhalde o da size pek anlayış göstermezdi. Fakat bu acıya yoğunlaşıp, ıstırabı uzatmak yerine size onu dindirecek yollar bulmanızı, özellikle de daha en başında başınızı belaya sokan arzularınızı dizginlemenizi önerirdi. Ancak bunun ardından, size sahiden keyif veren şeyleri araştırıp, incitecek şeylerden sakınmayı öğrenebilirsiniz.

Aşın bunları

Epikuros'un tavsiyesi her ne kadar iyi niyetli de olsa muhtemelen, durumun üstesinden gelmekte size pek yardımcı olmayacak. Bunu yapmanın daha pratik yollarını arıyorsanız, belki Stoacılardan biri imdada yetişebilir. Bir başka Yunan, Stoacı okulun kurucusu **Kıbrıslı Zenon** (MÖ y. 334-262), zihinsel huzura erişmenin anahtarını bulduğunu düşünüyordu; dolayısıyla size verecek iyi bir tavsiyesi olabilir. Ancak o da erdemlilik ve gerçekçiliği katılığa, hatta acımasızlığa vardıran biridir, dolayısıyla

"Kırık bir kalpten daha bütün bir şey yoktur"
Kotzk'lu Haham Menachem Mendel'e atfedilen bir söz

"Hekimin yardımını istiyorsan, yaranı açmalısın"
Boethius

tavsiyesini sindirmek size biraz güç gelebilir. Zenon hayatla başa çıkmanın yolunun doğayla uyumlu yaşamak olduğunu ve bunun da başa gelene katlanmayı gerektirdiğini söyleyerdi. Belaların moralinizi bozmasına izin vermemeli, nimetlere de çok yüz vermemelisiniz. Hepsinden önemlisi, elinizde olmayan şeyleri değiştirmeye çalıştıkça daha üzgün ve mutsuz olmanız kaçınılmazdır.

Gelgelelim anlayış peşindeyseniz maneviyatı daha yüksek bir kaynağa, örneğin **Budha**'ya (d. MÖ y. 6.-4.yüzyıl) başvurmanız yerinde olabilir. Yüzündeki o barışçıl gülümsemeyle ne kadar da anlayışlı görünüyor değil mi? Ve evet, Budha size anlayış gösterirdi, çünkü dünyanın ıstırapla dolu olduğunun farkındaydı, üstelik bunu aşmanın yolunu da biliyordu. Size bütün bu ıstırabın ne kadar korkunç olduğunu, fakat bunun tatmin edilemeyecek arzulardan kaynaklandığını söylerdi. Sahiden de hayatınızın aşkını kaybettiniz, ama yanınızda olsaydı bile mutlu olmayacaktınız. Istırabın sona ermesini istiyorsanız, şeylere veya insanlara bağlanmayı bırakmanız şarttır. Ardından, sefaletinize yol açan tatminsiz arzuları aşmanızda size yardımcı olacak "sekiz aşamalı yolundan" (Budist iyi yaşama rehberinden) bahsederdi. Programa bağlı kalırsanız ebedi huzuru yakalayabilirsiniz.

Batı'da Hippi hareketiyle moda haline gelmeden çok önce Alman filozof **Arthur Schopenhauer** (1788-1860) Hint felsefesine hayrandı ve kendi dünya görüşünü oluştururken ondan yararlandı. Ancak ümitsizlik çukuruna düşmek istemiyorsanız, ona başvurmak da pek iyi bir fikir olmayabilir. Kendisi muhtemelen bütün filozofların en kötümseri, en kasvetlisiydi; ayrıca aksiydi de. Budha gibi o da tüm zamanlarda, her yerde ıstırabın hüküm sürdüğünü kabul eder, ama bundan kaçış yolunun olmadığını da eklerdi. Kırık bir kalbi mi onaracaksınız? Hiç zahmet etmeyin. Dünya sefaletle doludur ve bu konuda yapabileceğiniz hiçbir şey yoktur; belki bir tek, kendinizi felsefeye veya müziğe verip unutabilirsiniz. Ne yaparsanız yapın sonuç hüsran ve gözyaşı olacaktır. Alışın en iyisi, çünkü insanlık durumu böyledir.

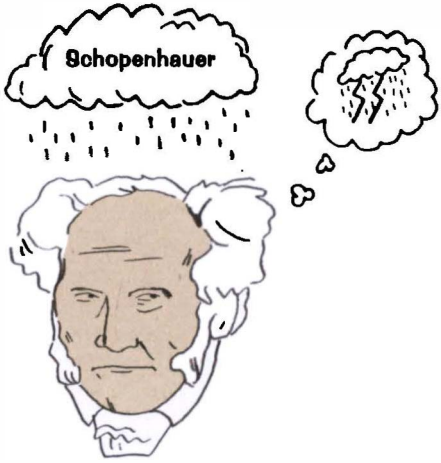

"Beni öldürmeyen şey güçlü kılar"
Friedrich Nietzsche

Pozitif bir deneyim

Belki en iyimser tavsiyeyi **Friedrich Nietzsche**'den (1844-1900) alabilirsiniz. Babasının feci erken ölümünü, bir inanç krizini ve sevdiği kadın tarafından reddedilmeyi yaşadığından, kalp kırıklığı nedir iyi biliyordu. Bu trajedilere rağmen, onları pozitif bir felsefeye dönüştürmenin yolunu buldu. Dini inancı olan pek çok filozof, imanın rahatlığına yüz döndürürken Nietzsche acının bir şekilde Tanrı'nın bizim için belirlediği gayenin parçası olduğunu reddetti. Hayatta sefalete mahkûm olduğumuz konusunda Schopenhauer'a katılıyordu, ancak ona göre, bunu engel değil fırsat olarak görmemiz gerekir. Bir dereceye kadar sizi anlayışla karşılar ve çektiğinizin insan olmanın kaçınılmaz bir boyutu olduğunu söylerdi. Ama sadece acıyı aşmanızı değil onda bir anlam bulmanızı da önerirdi. Kendi yaşadığı kadarıyla acının onurlu ve hayatı olumlayan bir şey olduğunu söylerdi örneğin. Yapmaya can attıklarımız, eğer buna değecek şeylerse, başarısızlık riskini barındırır ve yol açtığı acılar başarılarımızı daha da çok takdir etmemizi sağlar. Doğru tavırla yaklaşacak olursak acı çektiğimiz her dönem bizi daha da güçlendirmeye yarar, böylece sürdürmek istediğimiz hayatı yaşamaya daha muktedir oluruz. Yalnız aman biyografisini okumayın, çünkü sevdiceği tarafından geri çevrilmeyi atlatamamış, 55 yaşında frengiden ve delilikten mustarip, kalbi kırık bir adam olarak ölmüştür.

Karar vermek

Beauvoir'ın haklı olduğunu, ayrılığı atlatmak için olanları unutup hayatınıza devam etmek gerektiğini mi düşünüyorsunuz? Yoksa gerçekten âşık olduysanız onun kaçınılmaz acısına ve ıstırabına da kucak açmanız gerektiğini söyleyen Zenon, Budha ve Schopenauer'ı dinlemeye mi meyillisiniz? Yoksa kalp kırıklığının sefaletini illa yaşayacaksanız, bundan gelecekte size yardımı dokunacak, belki de hayatınızı zenginleştirecek bir ders çıkarmanızı söyleyen Nietzsche mi haklı?

Kombinin derecesi konusunda eşimle sinir harbi yaşıyorum.

Protagoras • Platon • Berlin

Evi ılık, hoş bir sıcaklıkta, diyelim ki 20 derecede tutmak istiyorsunuz. Ama sürekli, özellikle de dışarıda hava soğuduğunda kombinin 25 dereceye ayarlanmış olduğunu fark ediyorsunuz. Aranızda hiç konuşma geçmese de, siz düzelttikçe eşinizin dereceyi sinsice tekrar yükselttiğini biliyorsunuz. Bu arada çocuklara göre, ikinizin de tercih ettiği sıcaklık aşırı yüksek, gezegeni kurtarmak için daha çok giyinmeniz gerekiyor. Oysa siz "hayat için elverişli", ne çok sıcak ne çok soğuk olan bir sıcaklık olduğuna eminsiniz ve bu tam 20 derece.

Bu bitmek bilmeyen bir tartışma konusu. Size göre evde elverişli sıcaklık 20 derece civarında, fakat aileniz hemfikir değil. Eşiniz bunu biraz serin, çocuklarınız ise gereksiz ölçüde sıcak buluyor. Öfkeden kızarıncaya kadar tartışabilirsiniz, fakat görüşlerini değiştirmeyecekleri kesin. Hepiniz haklı olamazsınız ama, değil mi?

Aslında **Protagoras** (MÖ y. 490-420) hepinizin haklı olabileceğini söylerdi. Görüşünüzün sadece bir bakış açısı olduğunu ve sizin için geçerli olduğuna dikkat çekerdi. Bu kendi perspektifinizden dünyayı nasıl algıladığınızla ilgilidir. Ancak bu durumda eşinize de kendi görüşüne sahip olma hakkını tanımanız gerekecektir. 20 derece eşiniz açısından rahat hissetmek için yeterince sıcak değil. Üstelik siz nasıl olur da ona hatalı olduğunu söyleyebilirsiniz ki? Her bakış açısı eşit ölçüde geçerli değil mi?

"Ah evet" diye yanıtlayabilirsiniz, eğer istikrarlı bir görüşse bunu kabul etmeye belki de hazırsınız, ama eşiniz kışın evin yazın olduğundan daha sıcak olmasını tercih ediyor. Bahar geldiğinde, yürüyüşe çıktığınızda ikiniz de havanın ne kadar tatlı bir ılıklıkta olduğu konusunda hemfikirsiniz. "Allah için o sıcaklık da yirmi derece işte," diyebilirsiniz.

Protagoras size meseleyi anlamadığınızı söylerdi. Eşinizin görüşünün tutarlı olup olmamasının önemi yoktur. Olay santigrat derecelerle değil, onun sıcaklık veya soğukluk algısıyla ilgilidir. Durumu biraz daha açık kılmak için Protagoras size birkaç örnek de verebilirdi. Mısır'a piramitleri görmeye gittiğiniz şu tatili ele alalım. Hava epey sıcaktı değil mi? Rahatsızlık verecek derecede hem de. İki haftanın ardından bile hâlâ uyum sağlayamamıştınız. Fakat memlekete döndüğünüzde hava ılık olmasına rağmen soğuk gibi gelmişti. Yani hepsi görecelidir. Herhangi bir mutlak sıcaklık ölçütüne göre soğuk değildi belki,

"Kelimenin en modern anlamıyla skeptizmden hiç mi hiç farklı olmayan mutlak görececilik, akıl yürüten aklın en parlak zaferidir"
Miguel de Unamuno

ama Kahire'ye göre soğuktu ve öyle de hissettiriyordu. Sizin perspektifinizden yani.

Başka bir örnek: Los Angeles'ta keyifli bir öğleden sonrasının tadını çıkarıyorsunuz (sıcaklık 20 derece civarında, tam hoşlandığınız gibi), derken şehri ziyarete gelmiş turistlerle karşılaşıyorsunuz. Alaskalı bir aile şort ve tişörtlerle geziyor, gölgelik yer arayışında. Iraklı bir başka aile ise montlara ve yemenilere sarınmış (tam çocuklarınızın hak vereceği türden).

Soğuk veya sıcak geliyor diye onları suçlayamazsınız, öyle hissediyorlar... Hepsi de tıpkı sizin gibi meşru bir yaklaşıma sahip. Ayrıca Protagoras başka pek çok şeyin de aynı böyle göreceli olduğunu, mutlak bir doğru ve yanlış cevabın olmadığını ve insanların zevkler, hisler hatta ahlaki meselelerde de farklı bakış açılarına sahip olmaya hakları bulunduğunu söylerdi. Sizin görüşünüz ve bakış açınız, geldiğiniz yerle alakalıdır; tıpkı Los Angeles'a gelen ziyaretçiler gibi.

Dolayısıyla domuz yemek ve alkol tüketmek bir kişi için gayet normal olabilecekken, sözgelimi katı bir İslami kültürden gelen biri için kabul edilmezdir. Boğa güreşlerindeki barbarlık sizi çileden çıkartabilir, ama bazıları bunun bir sanat olduğu görüşünde. Neyin normal ve makbul olduğuyla ilgili fikirleriniz (baharatlı mı baharatsız mı tercih ettiğiniz veya idam cezasıyla ilgili görüşleriniz) geldiğiniz kültüre bağlıdır.

Protagoras eski Yunan mahkemelerinde savunma yaparak hayatını kazanıyordu ve her avukat gibi o da kuşkusuz inanmadığı

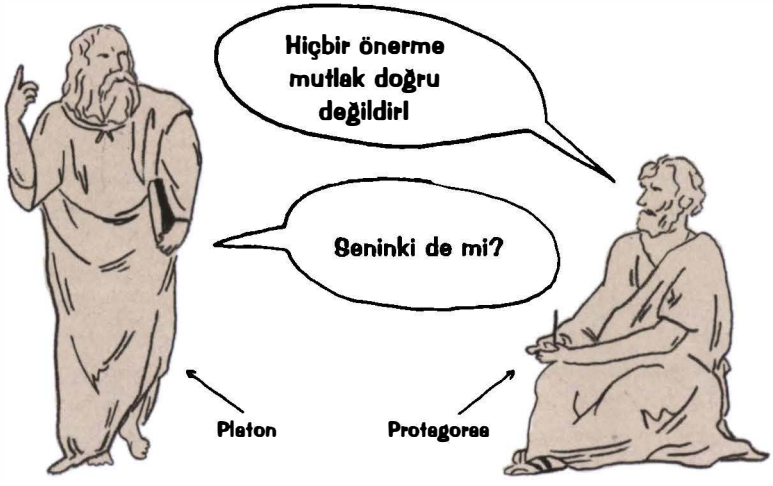

"Hakikatin olmadığını veya her hakikatin 'göreceli' olduğunu söyleyen bir yazar, kendisine inanmamanızı istiyordur, dolayısıyla inanmayın"

Roger Scruton

şeyleri sık sık savunmuştur. O yüzden, bir savın daima iki veçhesi olduğunu söylediğinde bir kulağınızı kapayabilirsiniz; *göreceliği* genelleme fikri biraz retorik kokar. Aslında apaçık yanlış bazı şeylerin olduğunu o da kabul ederdi. Yine de, pek çokları onun bu yanını öne çıkartmış ve görecelik, özellikle de *kültürel görecelik*, hoşgörülü ve liberal bir toplumun kıstası haline gelmiştir. O kadar ki, siyasi doğruculuğun coşkulu bir savunucusu için kadın sünneti gibi şaibeli olduğu su götürmez bazı pratikleri eleştirmeye dahi izin yoktur. Öte yandan Protagoras ABD ve Avrupa kültürlerinde, utanç verecek kadar yakın bir geçmişe dek köle ticareti ve çocuk emeği sömürüsünün makbul sayıldığına işaret ederek, bazı şeylerin apaçık yanlış olduğunun söylenebileceğini ve bu konularda ahlaki otorite konumuna yerleşilebileceğini de belirtebilirdi.

Temel felsefi mesele

Herhangi bir bakış açısı mutlak geçerli veya doğru olabilir mi? Yoksa hepsi göreli, yani öznel algılarımıza ve yargılarımıza mı bağlıdır? Bir düşüncenin doğru veya yanlış olması kim olduğunuza ve yaşadığınız çevreye bağlı olabilir mi?

Her şey göreli

Şu halde, göreceliğe karşı argümanda bulunmak oldukça zordur ve görünüşe bakılırsa kombiyle ilgili sinir harbinden galip çıkmanız müşküldür. Gelgelelim göreceliğin de dereceleri vardır. Protagoras *mutlakçılığa*, yani hiçbir şeyin göreli olmadığı, meselenin öznel bakış açılarıyla alakası bulunmadığını ve daima bir yanlış, bir de doğru cevap olduğunu ileri süren görüşe karşı ikna edici bir sav ortaya koyar. Öte yandan diğer uçta, her şeyin göreli olduğunda ısrar eden radikal görececiler de mevcuttur; bunun, ahlaken tiksinti verici bazı görüşleri geçerli bakış açısı olarak kabul etmek anlamına gelmesine çok takılmazlar.

İş buraya geldiğinde **Platon** (MÖ y. 427-347) yardımınıza yetişebilir. O Protagoras'ın savlarına hiç kulak asmaz ve onları, amacı sorumluluktan sıyrılmak olan ucuz avukatlık numaraları sayar. Ama aynı zamanda göreceliğin temel iddiasında mantıksal bir kusur da bulur. Her bakış açısının göreli, dolayısıyla da geçerli olduğunu söylediğinizde, aslında kendi iddianızın da altını oyarsınız. Her şeyin göreli olduğu görüşünüz sadece sizin için doğru olan bir görüşse, benim görüşüm yani her şeyin göreli olmadığı görüşü de aynı derecede geçerli olmalıdır. Böylece, radikal görececilerin argümanlarının kendiyle çeliştiği ortaya çıkar.

Öte yandan pek çok insan bazı şeylerin ya doğru ya yanlış olduğunu, bazılarının ise perspektif meselesi olduğu fikirini kabul

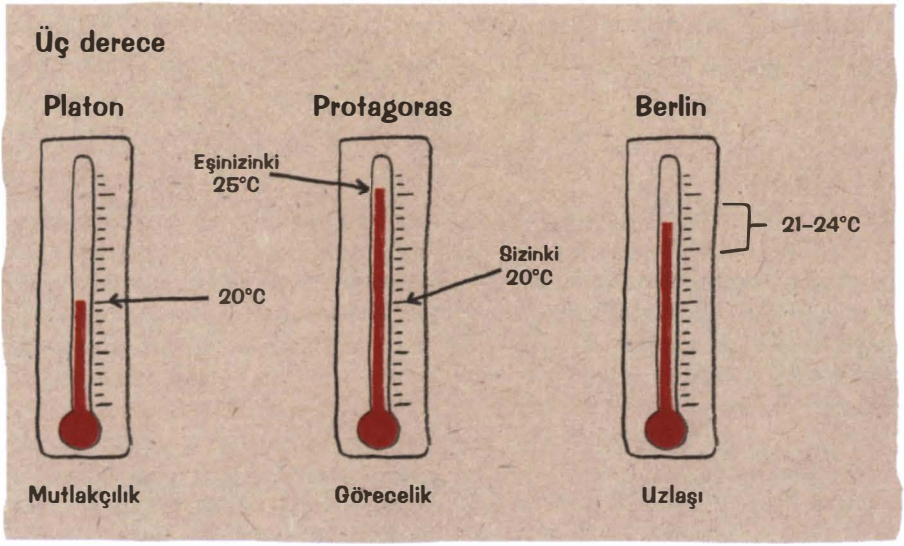

edecektir. Fakat bu tür bir orta yolculuğu gerekçelendirmek de o kadar kolay değildir. Tabii **Isaiah Berlin** (1909-97) gibi biriyseniz o başka. Berlin'in ne mutlakçılığın ne de katı görececiliğin tutarlı olduğu şeklindeki yaklaşımı, sağduyu temellidir. Ona göre beğeni, ahlak ve muhakeme konularında mutlaklar yoksa da, farklı da olsa her kültürde ortak değer ve görüşler bulunabilir: Yalan söylemek, çalmak, cinayet vb. yanlıştır; özgürlük, adalet ise doğrudur. Bu değerler evrenseldir ve sadece ayrıntıda ya da uygulamada farklılık gösterir.

Öyleyse, kombiyle ilgili tutumunuz bir mutlakçının tutumudur: İdeal bir sıcaklık olduğunu, bunun bakış açısından bağımsız olduğunu, ya sizin ya da eşinizin haklı olması gerektiğini düşündünüz. Eşiniz ise görececidir: Bazı insanlar diğerlerinden daha çok üşür, bu doğru-yanlış meselesi değildir. Belki Berlin'in düşünceleri çerçevesinde bir tür uzlaşıya varabilirsiniz. Küçük görüş farklılıkları olabilse de (hepi topu birkaç santigrat derece), kabul edilebilir sıcaklığın ne ya da en azından hangi aralıkta olduğu konusunda kabaca bir uzlaşı sağlanabilir. Bununla yaşamayı öğrenin.

Karar vermek

Protagoras'ın hem sizin hem de eşinizin görüşünün geçerli olduğu fikrini kabul etmek isteyip istemediğinize göre değişir. Kabul ederseniz, Berlin'in önerdiği gibi bir uzlaşıya varmalısınız. Aksi halde ya siz ya eşiniz ikna edici bir argüman bulmalı. Ya da sinir harbi sürüp gidecek.

Meğer babam, gerçek babam değilmiş!

Sokrates • Aristoteles • Gettier • James

Emin olduğunuzu sandığınız bir şeyin hiç de öyle olmadığını anlayınca dünyanız tepetaklak olur. Herhangi bir şeyi kesin olarak bilmenin mümkün olup olmadığını sorgulamaya başlarsınız. Ama bazen, bazı şeyleri de doğru kabul etmeniz gerekir. Acaba bu yeni bilgi inandığınız şeyi olumsuzluyor mu? Belki de onun babanız olduğuna inanmak o sırada sizin için "yeterince doğru" idi ve neyi bildiğinizle ilgili görüşünüz ancak şimdi değişmek zorunda. "Doğrunun" farklı dereceleri olabilir ve neyin doğru olduğuyla ilgili görüşleriniz, yeni olgular keşfettikçe değişebilir.

Babanızın sandığınız kişi olmadığı haberini sindirmenin zor olduğunu düşünüyorsanız, felsefenin bu işi daha da kolaylaştırmayacağını söylerek sizi uyaralım. Hangi filozofa başvurursanız başvurun, hepsi de neyi bildiğinizle ya da bildiğinizi düşündüğünüzle, bunun size nasıl hissettirdiğinden daha çok ilgilenecektir. Burada ihtiyacınız olan şey, durumu anlamlandırmak. Ancak bu o kadar da basit bir şey değil.

Temel felsefi mesele

Bilgi nedir? Herhangi bir şeyi nasıl bilirim? Doğru ya da hakikat nedir? İşe yaradığı sürece, bildiğimi sandığım şeyin gerçekten doğru olup olmaması önemli midir?

Bütün mesele, bildiğiniz şeyler ile bildiğinizi düşündüğünüz şeyler arasındaki farka gelip dayanıyor. Bu yüzden sizin için en iyi tercih **Sokrates** (MÖ y. 469-399) olacaktır; zira kendisi, bizzat Delphoi Tapınağı tarafından Atina'daki en bilge kişi ilan edilmişti. Çünkü hiçbir şey bilmiyordu. Ama daha da önemlisi hiçbir şey bilmediğini bilmekteydi. Bu yüzden etrafta dolaşıp herkese bildiklerini anlatmak yerine, onların ne bildiklerini soruyordu. Sonra da bu bildiklerini düşündükleri şeyleri nasıl bilebildiklerini sorguluyordu. (Bunun kolay olmayacağı konusunda sizi uyarmıştık!) Son olarak, bildiklerinin doğruluğuna, yani sadece bir inanç değil de gerçekten doğru olduğuna, nasıl karar verebildiklerini soruyordu.

Daha sonra *diyalektik muhakemede* "Sokrates yöntemi" olarak itibar kazanacak bu inatçı ve kuşkusuz can sıkıcı sorgulamayla Sokrates, kabulleri ve uzlaşıları parçalıyor, insanların kendileriyle çelişmelerine yol açıyor ve inandıklarını düşündükleri her şeyden kuşkulanmalarını sağlıyordu. Tabii bunu sadece birini alt etmek için veya "Evet, ama

aslında" oyununda ne kadar zeki olduğunu göstermek için yapmıyordu. Gerçekten de açığa vurduğundan daha bilgeydi ve hiçbirimizin dikkat etmediği düşünme hatalarını ortaya çıkartarak "bilgi" veya "hakikat" gibi kavramların özüne inmeye çalışıyordu.

Bunların babanızla ne ilgisi var? Şöyle: Sokrates size haberi almadan önce babanızın, babanız olduğunu bilip bilmediğini sorardı (çünkü malum, yöntemi sormaya dayalıdır). Sonra da bunu nasıl bildiğinizi... Sonra da şimdiki bilginizi ve bunu nasıl bildiğinizi vs. Hepsi güzel, fakat bunlar, babanız (veya babanız olmayan o kişi) hakkındaki aydınlanmanız konusunda size yardımcı olmaz. Aslında muhtemelen bir noktada, neyi bildiğinizi veya bildiğiniz şeylerin doğru olup olmadığını bilemez hale gelirdiniz. Sokrates'in öğrencisi **Platon** sizi bir köşeye çekip, hocasının bu sorgulamalarının kendisini de biraz zorladığını, bildiğiniz her şeyin gerçekten de yanlış olabileceğini yekten kabul etmenizi tavsiye edebilirdi. Fakat Platon'un öğrencisi **Aristoteles** (MÖ 384-322) o kadar kolay pes etmeyecektir...

Biraz hayalci biri olan Platon'un tersine Aristoteles takıntı derecesinde sistematik ve metodik bir düşünürdü. Dolayısıyla inandığınız şeyin yanlış olabileceğini söylemekle yetinmezdi. Aristoteles bir şeyi bilmenin ne anlama geldiğini açık ve net biçimde ve de gerçek hayatta kullanılabilecek şekilde ortaya koymak istiyordu. Sonuçta oldukça iyi bir bilgi tanımına ulaştı, ona göre

bilgi "gerekçelendirilebilir doğru inanıştır". Örneğin, size nerede doğduğunuzu bilip bilmediğinizi sorardı. Siz de evet derdiniz, Atina'da doğdum. Eh bu durumda, Aristoteles'e göre işin inanma kısmı tamam, şimdi de size bu inancı destekleyecek bir şeyiniz olup olmadığını soruyor. Evet buyrun bir doğum belgesi. Demek ki inanışınız gerekçelendirilmiş, doğrulanmış oluyor. Yine de gidip doğumunuza şahit olan ebeyi buluyor, o da olayı doğruluyor.

"En kat'i şekilde inandığımız şeyler en az bildiklerimizdir"
Michel de Montaigne

İnancınız gerekçelendirildiğine göre, nerede doğduğunuzu bildiğinizi söylerken haklısınız demektir.

Babanıza dönecek olursak, Aristoteles babanızın kim olduğunu bilip bilmediğinizi sorardı. "Evet, çünkü herkes onun babam olduğunu söylüyor." Aha! Demek ki inancınızın temeli var. Fakat ortaya çıktığı üzere meğer gerçek babanız değilmiş, yani inancınız yanlışmış. Bu da sizin gerçekte babanızı bilmediğiniz anlamına gelir. "A evet," diyebilirsiniz "benden bir şeyler gizlediğini biliyordum." Gerçekten biliyor muydunuz? Öyle inanmış olabilirsiniz ve olan biten sizi haklı çıkardı, fakat bu inancınızın bir gerekçesi yok. Yani sizi kandırdığını *bilmiyordunuz*. Şimdi size babanızın başkası olduğu söylendi. Bir düşünün bakalım, babanızın o olmadığını biliyor musunuz? İnanıyor musunuz? Öyle olmadığının delili var mı? Doğru mu değil mi?

Yeterince doğru

Gerekçelendirilmiş doğru inanış (GDİ) tanımı bir şeyi gerçekten bilip bilmediğinizi test etmenin iyi bir yolu, fakat yanılmaz bir yolu değil. **Edmund L. Gettier III**'ye (d. 1927) soracak olursanız, GDİ tanımını dinamitlediğini söylerdi. Ona elinizde DNA sonuçları olduğunu söylüyorsunuz, babanız sandığınız kişi babanız değilmiş. Yani nihayet biliyorsunuz. Acaba? Gettier laboratuvarda bir karışıklık olduğunu, size başkasının sonuçlarını yolladıklarını söylüyor. Gerçi doğru sonuçlar (henüz bunu bilmiyor olsanız da) malum kişinin babanız olmadığını doğrulayacak. Babanız olmadığı inancınız gerekçelendirildi, çünkü elinizde sonuçlar var. Fakat bunun doğru olduğunu gerçekten "bildiğinizi" yine de söyleyemezsiniz, çünkü hakikate dair bilginiz yanlış delile dayanıyor.

Demek ki, gerekçelendirilmiş inancınızın doğruluğuna dair ispatınız dahi olsa gerçekten bilmiyorsunuz. Ama bu o kadar önemli mi? Artık biliyorsunuz ne de olsa. Yani olabildiğince. Malum kişinin babanız olmadığı sarsıcı bilgisinden önce onun babanız olduğunu bildiğinizi düşünüyordunuz. Yani bilmediğinizi bilmiyordunuz. Eski ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld böyle durumlar için yaptığı şu açıklamayla çokça (ve haksız yere) tiye alınmıştı: "Bildiğimiz gibi, bilinen bilgiler vardır; bildiğimizi bildiğimiz şeyler. Aynı zamanda bilinen bilinmeyenler vardır, yani ortada bilmediğimiz bir şeyler olduğunu biliriz. Ama bir de bilinmeyen bilinmeyenler vardır, bilmediğimizi bilmediklerimiz." Malum kişinin babanız olduğuna inanıyordunuz, gerçekten de doğru olmasa bile sizin için doğruydu. Yeni bir gerçeği keşfetmeden önce bu inanış sizin için "yeterince doğruydu".

Bu tanım size lafı dolandırmak gibi geliyor olabilir, fakat muhtemelen, babanızın kimliğiyle ilgili yaşadığınız karmaşayı

"Doğru, olan şeyin olduğunu, olmayanın olmadığını söylemektir"
Aristoteles

"Gerçekten hakikati arayan biri olmak için hayatınızda bir defa olsun her şeyden, elinizden geldiğince şüphe etmelisiniz"
René Descartes

anlayıp çözümlemlerken bu tanımın size "bilgi", "hakikat" ve bunların anlamıyla ilgili soyut ve derin düşüncelerden çok daha fazla yardımı dokunacaktır. Gerçekten işe yarar şeyler için soyutlamalardan kurtulmak fikri de saygınlığı olan bir fikirdir. **William James** (1842-1910) psikoloji biliminin öncülerinden biri, bir hekim olmanın yanı sıra oldukça saygın bir Amerikalı filozoftu. Yani tam size pratik tavsiye verebilecek biri. Nitekim James *pragmatizm* diye bilinen (basit söylersek, pratik icraatle ilgili olmadığı sürece felsefenin pek anlamlı olmadığını savunan) düşünce okuluna katıldı.

James size, gerçekten bilip bilmemekle ilgili bütün bu tartışmaların biraz havanda su dövmeye benzediğini söylerdi ve ancak o kadar fayda getireceğini. Ona göre mesele bir şeyi bildiğinizi ispatlamak değil, o inanışın size faydalı olup olmadığıdır. James size, bir şeye inanıyorsanız ve bunun size yararı dokunuyorsa, onun sizin için "doğru inanış" olduğunu söylerdi. Babanız örneğine dönelim. Malum kişinin babanız olduğuna inanıyordunuz. Evet, gerçekten doğru değildi, ama sizin için doğruydu. Doğru olduğuna inandığınız için bu inancı, kendinizle ve "babanızla" ilişkilerinize dair başka düşünce ve inanışların zemini olarak kullandınız. Olan biteni anlamlandırmak için kullandığınızdan, bu inancın size faydası olmuştur. Dolayısıyla James'in tanımına göre bu inanış doğrudur ve (burası kafanıza hemen yatmayabilir, ama gayret etmeye değer) faydalı bir inanç olduğundandır ki sizin için hakikat haline gelmiştir. Bu inanış, bildiğiniz kadarıyla olgularla/gerçeklerle tutarlıydı ve başka hakikatlerin temeli haline geldi. Olgular oldukları gibidir ve değişmezler gerçi, ama yeni olgular keşfedebilirsiniz ve bu da inandıklarınızı değiştirebilir; böylece yeni hakikatleriniz, eskilerden iyi ya da kötü olmayan ama daha değişik olan yeni hakikatleriniz olacak demektir. Hakikat değişir, olgular/gerçekler aynı kalır. Buradaki hakikat, eskiden malum kişinin babanız olduğuna inanmanız, şimdi ise inanmamanızdır; olgu/gerçek ise onun asla babanız olmadığıdır.

Karar vermek

Bu yeni bilgiyi sindirme çabası sizi soyunuzdan fazlasını sorgulamaya götürebilir. Sokrates ve Aristoteles'i takip ederek bilginin ve hakikatin gerçekten ne anlama geldiğini, neyin gerçek olduğunu sahiden bilip bilemeyeceğimizi sorabilirsiniz. Veya yeni olgularla birlikte "hakikatin" de değişebileceği konusunda James'e katılabilirsiniz.

Başka arabadan kaçayım derken komşumun köpeğini ezdim. Suçlu hissetmeli miyim?

Kant • Bentham • Aquino'lu Tommaso • Foot

Bu konuda çok kötü hissediyor olmalısınız. Gerçekten yapabileceğiniz başka bir şey yoktu; diğer araba doğrudan üzerinize geliyordu ve ikiniz de zamanında fren yapamadınız; siz de mecburen direksiyonu kırıp kaldırımdaki köpeği çiğnediniz. Elbette niyetiniz zavallı hayvanı öldürmek değildi, ama ölümünden sorumlu hissetmemek de elinizde değil. Ama o kadar hızlı tepki göstermeseydiniz, durum çok daha beter olabilirdi. İçi insan dolu bir arabaya bodoslama dalsaydınız... O zaman nasıl hissederdiniz acaba? Düşünmesi bile zor.

Mesele şu ki komşunun köpeğini ezmek size kaçınılmaz şekilde kötü hissettirdiğinden sürekli olayı düşünüp duruyorsunuz. Köpeğin ölümüne sebep sizin arabanız, direksiyonda sizin bulunmanız; bu gerçekten kaçış yok. Bu bağlamda sorumluluk sizde, ama ahlaken kötü bir şey yapmadığınıza göre, suçlu hissetmenize de gerek yok, öyle değil mi? Dolayısıyla buradaki soru, suçlu hissetmenizin gerekli olup olmadığı değil, suçlu hissetmenize yol açacak bir şeyin olup olmadığı.

Temel felsefi mesele

Sonuç daha iyi olacaksa kötü bir şey yapmak ahlaken yanlış mıdır? Engel olabileceğiniz halde kötü bir şey olmasına izin vermek yanlış mıdır? Niyet iyiyse bir eylem ahlaken meşru kılınabilir mi?

Bu da sizin olaydan ötürü kendinizi ne kadar harap etmek istediğinize bağlı. Her zamanki katı tavrıyla **Immanuel Kant** size, suçlu hissetmeniz için sağlam bir gerekçenizin bulunduğunu söylerdi. Besbelli ki hayvanlara acı vermenin yanlış olduğunu düşünüyorsunuz, yoksa zaten kazayı kafanıza takmazdınız. Buna inandığınıza göre de hayvanlara zarar vermenin her durumda kötü olduğu kuralına göre davranmalısınız. Bu yüzden koşullar nasıl olursa olsun, köpeği ezmek yanlıştır. Tabii ki pek bir seçeneğiniz yoktu ve ne yapsanız yanlış olacaktı, ama bu tabii yaptığınız şeyi doğru kılmaz.

Hatta Kant suçluluğunuzu daha azdıracak şekilde, onun en temel kurallarından birini çiğnediğinizi söylerdi: İnsanlara amaç değil de araçmışlar gibi davranmak

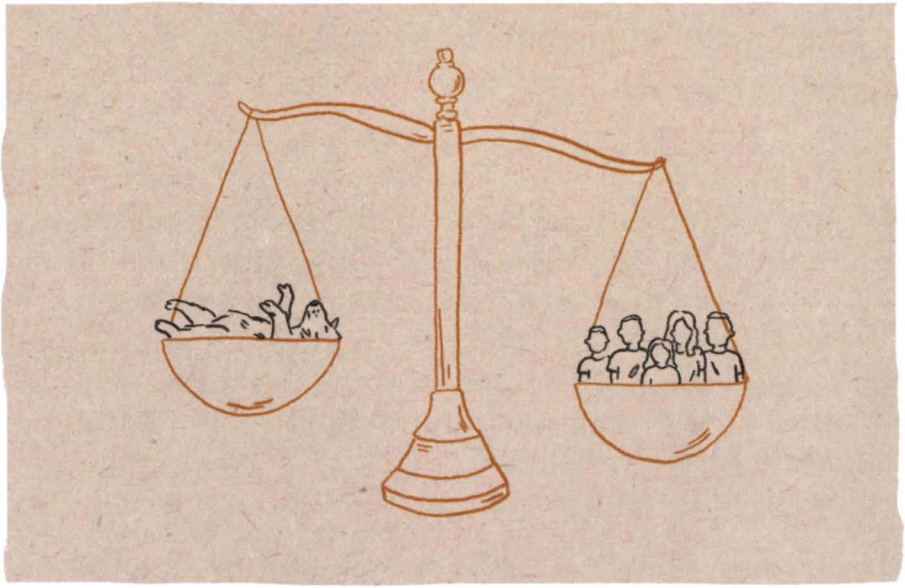

yanlıştır. Köpeğin hayatını bir amaç uğruna harcadınız, çarpışmadan kaçınmak için onu öldürdünüz. Bir insan değil de köpek olması gerçekten fark eder mi? Ahlaki açıdan etmez, zira komşunuzu ve ailesini de sıkıntıya soktunuz, dolayısıyla onlara da bir araç gibi muamele etmiş oldunuz. Peki ya kaldırımdaki, köpeği değil de komşunuzun kendisi olsaydı?

En az zarar

Kant'ın tavrı biraz sert gelebilir, özellikle de karalar bağlamak yerine davranışınızı gerekçelendirme yolu arıyorsanız. Kant ise sanki sonuçların hiç önemi yokmuş gibi amaçlardan, araçlardan bahseder, oysa siz yapılacak en iyi şeyin, kötünün iyisinin bu olduğunu düşündüğünüzden o şekilde davandınız. Bir anlığına da olsa sonuçları tarttınız ve daha az zarara yol açacak olanı tercih ettiniz. Bu yaklaşım, **Jeremy Bentham**'ın savunduğu klasik *faydacı* yaklaşımdır; o size bu koşullarda kendinizi suçlamak için sebebiniz olmadığını söyleyecektir. Bir karar vermeliydiniz: Ya köpeği ezecek ya da insanla dolu bir arabaya

"İster ilkede ister pratikte, ister işler yolunda ister kötü giderken olsun, en nadide insan meziyeti tutarlılıktır"

Jeremy Bentham

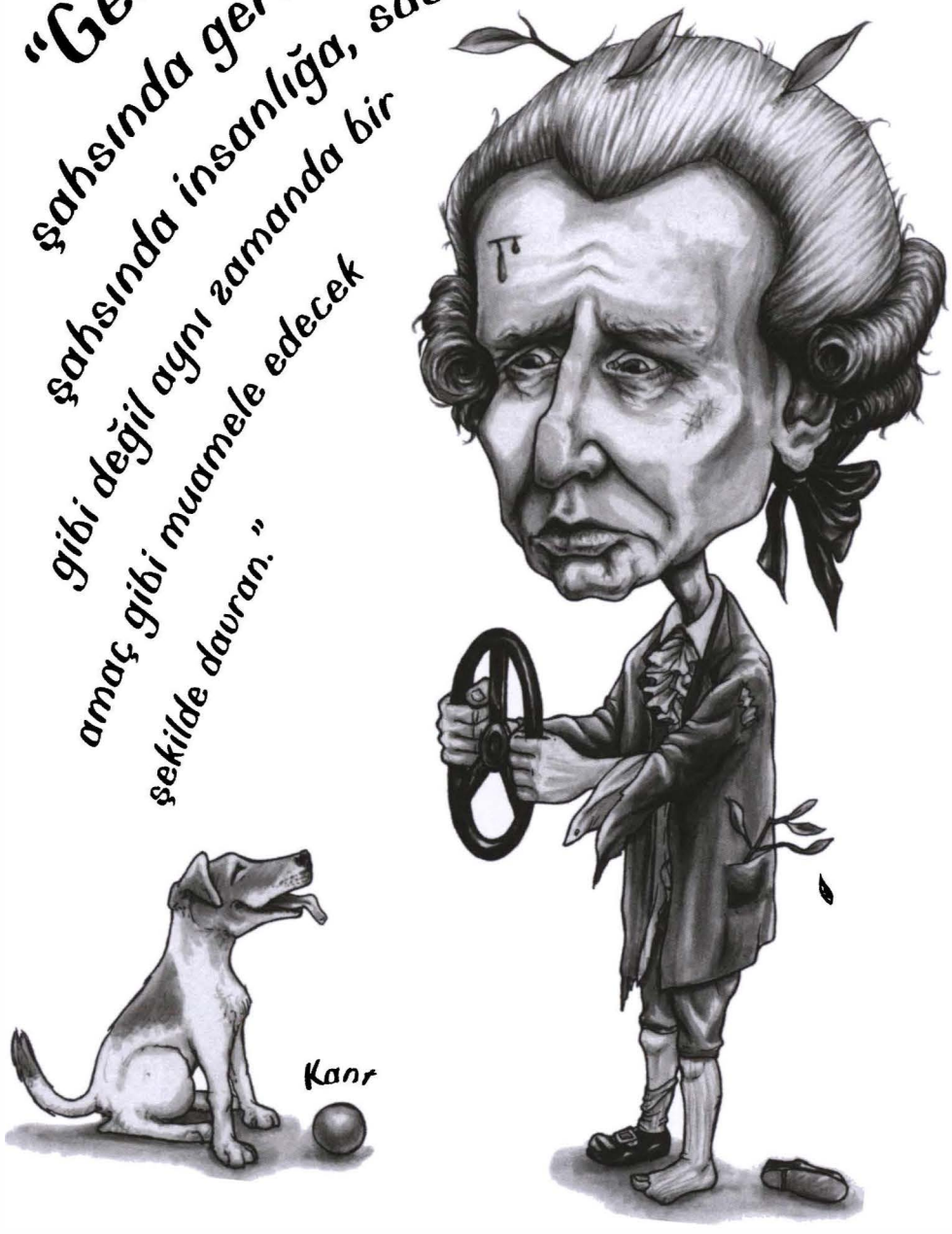
"Gerek kendi
şahsında gerek başkasının
şahsında insanlığa, sadece bir araç
gibi değil aynı zamanda bir
amaç gibi muamele edecek
şekilde davran."
Kant

Kontrolden çıkmış tren

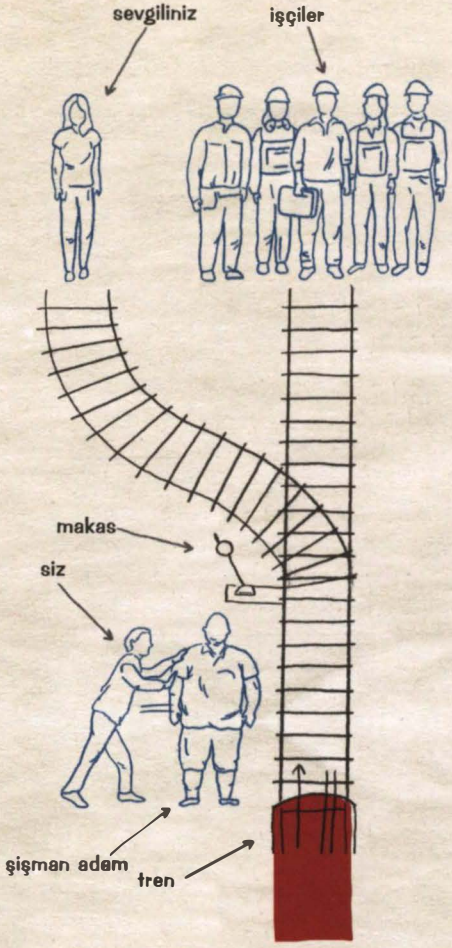

Tren demiryolunda çalışmakta olan beş işçinin üzerine son sürat gelmekte. Onları sadece siz kurtarabilirsiniz. Makası kullanıp sevgilinizi öldürür müsünüz? Yoksa şişman adamı treninin önüne itip treni mi durdurursunuz? Yoksa kadere hiç müdahale etmez misiniz?

"Ahlak kendimizi nasıl mutlu edeceğimizle değil mutluluğa nasıl layık olacağımızla ilgili bir öğretidir"

Immanuel Kant

bodoslama çarpacaktınız; bir yanda bir hayvanın muhtemel ölümü diğer yanda (belki kendiniz de dahil) birkaç insanınki. Ani karar vermeliydiniz ve doğru karar verdiniz.

Ama işte, faydacılığın sorunlu tarafı da buradadır. En az zarara veya en çok faydaya yol açacak seçeneği tercih etmek basit gibi görünür, oysa çoğu zaman mümkün her sonucu değerlendirecek ne zamana ne de bilgiye sahibizdir. Çarpışmadan kaçınmak için ani tepki göstermek zorunda kalmasaydınız, başka şeyleri de değerlendirebilirdiniz. Belki sevilen bir hayvancağızın ölümü koca bir aileyi tarifsiz kedere boğacakken, iki araç da frene asılıp direksiyon kırsa çarpışma, hafif yaralarla atlatılacaktı.

Ama niyetiniz halis. Köpeğin ölmesi kötü oldu tabii ama sizin niyetiniz o değildi; bu sadece "istenmeyen hasar", daha büyük bir felaketi engellemenin kaçınılmaz neticesidir. Hem aslolan niyettir, değil mi? **Aquino'lu Tommaso**'nun (y. 1225-74) buna bir itirazı olmazdı. Bir Hıristiyan olarak yaptığınızın günah olup olmadığıyla ilgilenirdi, zira iş ciddidir: Günah insanı sadece vicdan azabına değil ebedi lanetlenmeye de mahkûm edebilir. İyi niyetle yaptığınız bir hareketse kötü sonuçlar da doğursa ahlaken yanlış bir şey yapmış sayılmazsınız. Öte yandan niyetiniz kötüyse, yaptığınız ne kadar iyi sonuç verirse versin habis bir günahkârsınız demektir. "Çifte etkiye" yol açabilecek bir durumda işler biraz daha karmaşıklaşır, özellikle de sonuçları öngörebildiğiniz ve yaptığınız şeyin hem iyi hem kötü etkileri olacağını bildiğiniz durumlarda. Böyle hallerde niyetiniz iyi bir sonuç elde etmekse, daha az kötücül etkilerden dolayı affedilebilirsiniz.

İyi niyet

Örneğin sizin durumunuzda çifte etki, çarpışma olmaması ama köpeğin ezilmesidir. Niyetiniz neydi? Diğer arabadakilere zarar vermemek. Köpeği gördünüz mü peki? Görmediyseniz, ölümünü de öngörmüş olamazsınız ve elbette ki niyetiniz öldürmek değildir. Ama gördüyseniz, köpeğin üzerine kırmanın onu büyük ihtimal öldüreceğini tahmin etmişsinizdir. Köpeğin ölmesi kasti değildir, ama öngörülmüş bir sonuçtur. Diyelim ki köpeğin sahibi, can yoldaşının kaybına dayanamayıp intihar ettti. Bu konuda feci hissetseniz de, suçlu hissetmeniz için sebep yoktur, çünkü bu etki ne murat edilmiştir ne de öngörülebilirdir. Bu son senaryo en büyük faydayı (en az zararı) tercih etme şeklindeki faydacı fikrin geçerliliği konusunda sizi şüpheye düşürebilir. Ne olacağını bilmediğiniz sonuçları nasıl kıyaslayabilirsiniz?

Philippa Foot (1920-2010) böyle bir durumda, neyin doğru neyin yanlış olduğuyla ilgili yargılarımızı çetrefil kılan başka faktörler de olabileceğini söyler.

Niyetiniz ve hatta sonuç iyi de olsa, kötü bir şey yapmakta tedirginlik verici bir şey olduğunu ister istemez hissederiz. Foot ayrıca size, sadece yanlış bir şey yapmanın mı yanlış olduğunu, bir şerrin önüne geçmemenin de yanlış sayılıp sayılamayacağını sorardı.

Kaldırımdaki köpeğin uğradığı kazadaki doğruları ve yanlışları değerlendirmek için benzer bir başka durumu önünüze getirebilirdi: Kontrolden çıkmış bir tren vagonu, raylarda tamirat yapan beş içinin üzerine son sürat gelmektedir. Ölümleri kesin gibidir. Gelgelelim siz bu trajediyi önleyebilirsiniz, çünkü vagonu başka bir raya yönlendirecek makas önünüzdedir. Maalesef diğer güzergâhta da biri çalışmaktadır, ama sadece bir kişi. Siz orada olmasaydınız o sağ kalır, diğer beş işçi ölürdü. Kadere müdahale edip vagonun güzergâhını değiştirir ve beş kişinin yerine bir kişiyi öldürür müydünüz?

Peki ya ikinci güzergâhtaki bir işçi değil de, tanıdığınız veya sevdiğiniz veya fazlasıyla önemli biriyse? Bu, kararınızı etkiler miydi? Etkilemeli midir?

Diyelim vagonu durdurmanın bir başka yolu var, gerçi hoşunuza gitmeyecek bir yol. Ray hattının kenarında aşırı şişman bir adam durmakta. Onu vagonun önüne itecek olsanız, kalıbıyla vagonu durdurabilir. Bu durumda ölecektir elbette, ama makası bir kişiye doğru değiştirmekten daha kötü olmasa gerek? Yoksa değil mi? Hızla gelen bir vagonun önüne birini itme düşüncesi çoğumuzu işkillendirir, oysa masum bir işçiyi öldürmek üzere makası değiştirmekte o kadar da tereddüt etmeyebiliriz. Kant bu hissin, şişman bir adamı araç gibi kullanma olgusuyla karşılaşmanızdan kaynaklandığını söyleyebilirdi. Neticede belki de hakkı vardır.

Karar vermek

Kant, kazayı önlemek için bir araç olarak kullandığınız köpeği öldürdüğünüzden suçlu hissettiğinizi söylerdi. Muhtemelen doğru şeyi yaptınız, ama ahlaken bu meşrulaştırılamaz. Ama Bentham gibi siz de burada, eyleminizle çok daha kötü bir sonuca mani olduğunuzu, kötünün iyisinin bu olduğunu veya Tommaso'nun deyişiyle "niyetinizin iyi olduğunu" iddia edebilirsiniz.

Erkek arkadaşım vaktinin çoğunu bilgisayar oyunlarıyla veya sosyal medyada geçiriyor.

Epikuros • Bentham • Nozick • Putnam • Zhuangzi • Platon

Bu durum gerçekten ilişkinizi etkiliyor, değil mi? Aranızda neredeyse hiç iletişimin kalmadığı bir noktaya sürükleniyorsunuz, çünkü uyanık olduğu her an ya bilgisayarın ya da oyun konsolunun başında veya kafasını akıllı telefonundan kaldırmıyor. Başka bir dünyada, sanal bir gerçeklikte gibi ve anlaşılan onu gerçek dünyaya tercih ediyor. Bazen size öyle geliyor ki aslında oyunların, avatarların, videoların ve sohbet odalarının gerçek olduğunu; gerçek hayatın, yani sizin de içinde yer aldığınız hayatın ise onun solgun bir kopyası olduğunu sanıyor.

Peki ama erkek arkadaşınızın böyle davranmasının sebebi ne? Apaçık yanıt, bundan hoşlanması, zevk alıyor olması. Gelgelelim başka bir açıdan bakacak olursak, gerçek dünyadan kaçınıyor da olabilir; belki onu başa çıkılması güç veya düpedüz yavan buluyordur. Veya belki bu yapay gerçekliğin içine gömülmesinin sebebi, bu gerçekliğin ona yapmadığı veya yapamadığı şeyleri; heyecan, neşe ve hatta arkadaşlık gibi gerçek hayatın vermediği şeyleri sağlamasıdır.

Bu anlaşılır, bir ölçüye kadar da affedilebilir bir şeydir. **Epikuros**'tan **Jeremy Bentham** gibi faydacılara kadar bir dizi filozof, haz peşinde koşup acıdan kaçınmanın doğal olduğunu söyleyecektir ve erkek arkadaşınız da tam bunu yapmaktadır. Bazen biraz kaçmanın, hayatın acımasız gerçekliklerinden uzaklaşmanın veya sıkıntıyı hafifletmenin özünde yanlış bir şey olmasa gerek. Nihayetinde sanal gerçeklikten keyif alması televizyon seyretmekten, sinemaya gitmekten veya bir kitaba dalıp gitmekten çok mu farklıdır? İmkânımız olduğunda hepimiz böyle şeyler yapmak istemez miyiz?

Yine de bu bir derece meselesi. Tabii ki, zaman zaman hepimiz çeşitli heyecanların, romantizmin ve gerçek hayatlarımızda eksik olan her neyse hepsinin keyfini çıkarabileceğimiz hayali bir dünyaya kaçmak isteriz. Geçici bir süreliğine bunun hayali olduğu inancını bir yana bırakmayı ve bir fanteziyi gerçekmiş gibi deneyimlemeyi

"Kişiyi gerçeğin kapanına yakalanmaktan alıkoyabilecek tek şey dinlemeyi reddetmektir"
Robert Nozick

"Aklı başında olan hiç kimse, sırf tartışma götürmeyecek şekilde üzerinde uzlaşılmadı diye bir şeyin 'öznel' olduğuna inanmaz"
Hilary Putnam

tercih edebiliriz. Ancak bu yapay deneyimleri gerçek şeylere sahiden de tercih eder miydik? Bir yanılsamalar dünyasında sürekli yaşamayı ister miydik?

Sanal gerçeklik

Bu soruyu yanıtlamanıza yardımcı olmak için **Robert Nozick** (1938-2002) sizi kendi icat ettiği bir "deneyim makinesini", sanal gerçeklik teknolojisindeki son noktayı hayal etmeye davet ederdi. Makineyi açtığınızda artık gerçek ile sanal ayrımı kalmaz; çünkü makine doğrudan beyninize bağlıdır ve sinapsları uyaran sinyaller göndermekte, gerçeklikten ayırt edilemeyecek deneyimlerin yaşanmasını sağlamaktadır. Deneyim makinesini her türlü fiziksel, zihinsel ve duygusal duyumu sağlayacak şekilde ayarlayabilirsiniz ve hepsi de o kadar gerçektir ki deneyimlediğinize yemin edebilirsiniz. Elbette hiç yaşamadığınız, hatta yaşmayı hayal dahi etmediğiniz haz verici deneyimleri tercih edebilirisiniz (neden etmeyesiniz?). Bundan daha doğal ne olabilir?

Fakat Nozick gerçekten bu deneysel makinede zaman geçirmek isteyip istemeyeceğinizi dikkatlice düşünmenizi isterdi. Haz arama (ve acıdan kaçınma) fikrinin tek değerli şey olduğuna gerçekten inanıp inanmadığımızı sorardı. Durum buysa, bağlanıp aleti çalıştırmamak için hiçbir neden yoktur, zira böylece gerçek hayatta yaşayamayacağımız bir hazza kavuşmuş oluruz. Ama bir kere daha düşününce, tereddüt edebilirsiniz. Deneyim makinesini kullanmak oldukça pasif bir konumda kalmaktır: Gerçek anlamda yaptığınız hiçbir şey yoktur, her şey başınıza gelmektedir. Oysa hayatta yapmak istediğimiz pek çok şeyi gerçekten *yapmak* isteriz, sadece pasif biçimde onun deneyimini yaşamak değildir derdimiz. Ama asıl önemlisi yaşadığımız duyumlar gerçeklikten ayırt edilemez olsa da, makineyi çalıştırmadan önce, deneyimleyeceklerimizin gerçek olmadığını biliriz.

Bu yüzden Nozick bu tür simüle edilmiş bir gerçeklik tarafından kandırılmayı tercih etmeyeceğimize inanır. Pek çok insan sezgisel biçimde onunla hemfikir olacak, gerçek deneyimleri sanal olanlara tercih edecektir; ancak erkek arkadaşınız Nozick'in hatalı olduğunun ispatı gibidir. Tabii sayıları giderek artan ve etrafına bakınmaktansa, zamanını telefonlarına gömülerek geçiren pek çok kişiyle birlikte.

Hilary Putnam'ın (1926-2016) gerçekliğin aslında ne olduğuna dair inançlarımız hakkında bizi düşünmeye sevk etmek için ortaya attığı fikri Nozick'in

"Kelebek olduğu rüyasını gören bir insan mıydım yoksa şimdi rüyasında insan olduğunu gören bir kelebek miyim, bilemiyorum. "

Zhuangzi

deneyim makinesine benzer. Öte yandan Putnam'ın simüle edilmiş gerçekliği çok daha netamelidir. Musibet bir bilim insanının, birinin beynini çıkartıp sıvı dolu bir kavanoza koyduğunu düşünelim der Putnam. Tıpkı Nozick'in makinesinde olduğu gibi o da bütün beyin hücrelerini bilgisayara bağlamanın yolunu bulmuş olsun; bilgisayar, sinir uçlarını beynin deneyimlerini gerçek kılacak şekilde uyarıyor olsun. Çılgın bilim insanı, beyni, bir kavanoz içinde değil de sahici bir bedende olduğunu düşünecek şekilde yanıltacak bir bilgisayar programı kullanmaktadır. Ama elbette bu deneyimler, sadece elektronik uyarımların sonucu oluşan hayali deneyimlerdir.

Bilimkurgu malzemesi olabilecek uçuk bir senaryodur bu (ve *Matrix* üçlemesinin ana konusuna da oldukça benzer), fakat bunun niçin mümkün olmayacağına dair bir neden bulmak da zordur. Kavanozdaki beyin olsaydınız, bunu nasıl bilebilirdiniz? Dahası, kavanozda bir beyin olmadığınızı nereden biliyorsunuz? Belki de gerçeklik ya da öyle olduğunu düşündüğünüz şey aslında bir bilgisayar simülasyonu, hatta içinde olmayı isteyerek seçmediğiniz bir programdır.

Düşler ve yanılsamalar

Öte yandan gerçeklik kavramının ne kadar ele geçmez bir fikir olduğunu idrak etmek için bilimkurgu veya fantezi diyarında gezinmenize de gerek yok. Bilgisayarların, hatta pek çok makinenin icadından uzun zaman önce **Zhuangzi** (MÖ y. 369-286) zihinlerimizin bir şeyin gerçek olduğunu düşünecek şekilde yanıltılabileceğini anlamıştı ve bu onu, gerçeklik kavramına hepten şüpheyle yaklaşmaya itti. O da sizden uykudayken, rüya görürkenki deneyiminizi düşünmenizi isterdi. Size fazlasıyla gerçek gelen rüyalar görmüşsünüzdür. Gerçek olmadıklarını nereden biliyorsunuz? Hemencecik, uyandıktan sonra rüyada olduğunuzu anladığınız cevabını vermezden önce size kelebek olduğunu gördüğü bir rüyasından bahsederdi. Bu rüyada bir kelebek olarak mutlu mesut yaşamaktadır ve Zhuangzi olduğunu bilmemektedir. Uyandığında yine kendisi olduğunun ayırdına varır. Ancak kelebek olduğunu düşleyen bir adam mı yoksa Zhuangzi olduğunu düşleyen bir kelebek mi olduğuna karar veremez. Yani erkek arkadaşınızın gerçeklik kavrayışıyla ilgili o kadar da katı olmayın; kendinizinkinden ne kadar emin olabilirsiniz ki?

Ama tabii bu da erkek arkadaşınızın asosyal davranışına mazeret sunacak, gerçekliğin belirlenmesi zor bir kavram olduğu kabulüyle onu sorumluluktan kurtaracak bir yaklaşım olurdu. Onun aklını başına getirecek bir açıklama peşindeyseniz, konu hakkında söyleceklerini duymak için **Platon**'a başvurabilirsiniz. Nitekim Platon bilgisayar simülasyonu veya bir hayale

"Onlar için hakikat, birtakım şeylerin gölgesinden başka bir şey olmayacaktır"
Platon

benzememekle birlikte gerçek olduğunu düşündüklerimizin aslında bir yanılsama olduğu fikrine seve seve katılacaktır. Ona göre gerçeklik duyularımızla deneyimlediğimizden çok daha fazlasını barındırır.

Platon meramını anlatmak için, tüm zamanların en bilinen düşünce deneyinden, "Mağara Alegorisi'nden" bahsedecektir. Tüm hayatları boyunca karanlık bir mağarada tutsak edilen bir grup insanın hikâyesidir bu. Sırtları mağara girişine dönük, kafalarını döndüremeyecekleri şekilde bağlı oturmaktadırlar, tek görebildikleri mağaranın arka duvarıdır. Bilmeseler de arkalarında alçak bir duvar, onun da berisinde mağarayı loşça aydınlatan bir ateş vardır. Onları burada tutanlar zaman zaman bu duvarın arkasına gelirler; ellerinde, mağaranın arka duvarına, tutsakların önüne gölgeleri düşen çeşitli nesneler tutarlar. Bu gölgeler tutsakların gördükleri tek şeydir, başka şeylerin var olduğundan habersizdirler. Yani gerçeklikle ilgili kendilerine fikir verebilecek tek şey gölgelerdir.

Tutsaklardan birini çözüp ayağa kaldırdığınızda ve yüzünü mağaranın girişine döndürdüğünüzde ışıkla tanışacak, bir süre sonra gözleri ışığa alışacaktır. Ancak

"Şu anda rüya gördüğüme inanmıyorum, ama görmediğimi de kanıtlayamam. Ancak ister düşler âlemine ister uyanık insanların dünyasına ait olsun, bazı deneyimler yaşadığıma oldukça eminim"
Bertrand Russell

sonrasında, nesneleri ve ateşi gördüğünde gerçeklik diye bildiği şeyin, var olanların gölgesinden ibaret olduğunu anlayacaktır. Platon duyularımızla edindiğimiz gerçeklik kavrayışının, tutsakların baştaki kavrayışına benzediğini öne sürer: Gerçek, şeylerin yanıltıcı bir taklididir. Tıpkı erkek arkadaşınızın sanal gerçekliği ve online arkadaşları gibi.

Ancak Platon sizi erkek arkadaşınıza üstün hisseder halde bırakmak yerine, alegoriyi bir adım daha ileriye taşıyarak, sizin de gerçeklik algınızın onunkinden matah olmadığını gösterecektir. Serbest bırakılan tutsak, gölgeleri gerçek sanmakla hataya düştüğünü anladığında gözleri yavaş yavaş ışığa da alışmıştır; mağaranın girişini fark eder. Dışarı çıkıp dünyayla ve güneşin parlak ışığıyla karşılaşır. Doğal olarak, gördüğü şeyler, yani gerçekten olduğu haliyle dünya karşısında şaşkınlığa kapılır.

O tutsak gibi siz de bu dünyada tecrübe ettiklerinizin sadece bir gölge, bir yanılsama olduğunu fark etmekle yetinmeyip, deneyiminizin dışında ve gerçekte olduğu haliyle dünyayı, nihai gerçekliği keşfetmelisiniz.

Ancak Platon erkek arkadaşınızı bilgisayar alışkanlığından vazgeçirmeye çalışmanın önünde bir engel olduğunu da söyleyecektir. Tutsak, mağaranın dışındakileri gördükten sonra, hemen dönüp keşfettiklerini diğerlerine anlatır. Elbette ona inanan çıkmaz. Erkek arkadaşınıza o gerçekliğin yapay olduğunu söylediğinizde de benzer bir inanmama tepkisiyle karşılaşabilirsiniz.

Karar vermek

Erkek arkadaşınızın asosyal davranışını bağışlamak isterseniz Epikuros veya Bentham, onun acımasız gerçeklikten kaçıp haz aramasıyla ilgili sağlam gerekçeler sunabilirler. Ama bir karşı argümana ihtiyacınız varsa Nozick rasyonel insanların gerçekliği kaçışa yeğleyeceklerini ileri sürer. Ancak erkek arkadaşınızın sanal gerçeklik aşkıyla ilgili görüş bildirmeden önce Putnam'ın, Zhuangzi'nin ve Platon'un kendi gerçeklik kavrayışınızla ilgili söyleyeceklerini değerlendirmek isteyebilirsiniz.

Yeni sevgilim ilişkimizin fiziksel boyutunu fazla önemsiyor, bense bununla o kadar ilgili değilim. Bende bir terslik mi var?

Marquis de Sade • Foucault • Mill • Zhuangzi • Protagoras • Dennett

Hem de her şey o kadar iyi giderken, değil mi? Ortak çok şeyiniz olduğunu, aynı şeylere ilgi duyduğunuzu, hatta aynı yemeklerden hoşlandığınızı fark etmiştiniz. Ta ki iş yatak odasına gelinceye kadar... Birden heveslerinizin tam olarak örtüşmediğini keşfettiniz. Anlayışlı ve ilgili yeni ruh ikizinizin beklemediğiniz kadar heyecanlı bir âşık olduğunu görüp şaşırdınız ve bu sizi rahatsız etti. Yalnızca ilişkinizi değil, aşırı tutucu veya cinsel açıdan soğuk olup olmadığınızı da sorgulamaya başladınız.

Şimdi, ifadeyi maruz görürseniz, gel git yapmadan olayları doğrudan açıklığa kavuşturalım. Sevgilinizin ateşliliğine tepkiniz sadece fiziksel ihtiyaçlarınız arasındaki farktan mı kaynaklanıyor yoksa içinde ahlaki yargılarla ilgili bir şeyler de var mı? Yani sadece cinselliğe daha az mı düşkünsünüz yoksa onu bir şekilde günahla mı ilişkilendiriyorsunuz? Belki de tenin zevklerine kapılma fikriyle başınız hoş değil, cinselliğin ciddiye alınması gerektiğine inanıyorsunuz. Öyleyse bu konuda yalnız değilsiniz, anormal de değilsiniz; bu anlamda sizde hiçbir terslik yok, olsa olsa biraz tutucu olabilirsiniz. Öte yandan cinsellikten haz almakta da, sevgilinize haz veren şeylere rıza göstermenizde de yanlış bir taraf olmadığı iddia edilebilir.

Donatien Alphonse François **Marquis de Sade'a** (1740-1814) danışacak olsanız size, iyi vakit geçirmenin günah olduğu inancıyla yetiştirildiğiniz için büyük bir eğlenceden mahrum kaldığınızı söylerdi. Fakat geleneksel ahlaktan, din ve hukuktan özgürleşmeyi, bu şekilde güya felsefi bir söyleme bürüme çabası, biraz onun haz peşinde koşup âlem yapma arzusunun örtülü bir mazeretidir. Tabii bir de bu âlemlerin müstehcen ayrıntılarını kaleme alması var... En iyisi kısıtlayıcı püriten âdetlere karşı argüman geliştirmekte daha becerikli bir filozof olan **Michel Foucault**'ya (1926-84) danışmanızdır.

Geleneksel cinsel ahlakı bir tarafa atmak bir yana Foucault, tensel hazlara teslim olma fikrinden niçin çekindiğinizi anladığını söyleyecektir. Ona göre sebep, bu kösnül hazlara doğuştan karşı olmanız değil, içinde yaşadığınız toplum tarafından onları itici bulacak şekilde koşullanmış olmanızdır.

Temel felsefi mesele

Bedensel hazların tadını çıkarmak ahlaken yanlış mıdır? Ahlaken doğru veya yanlış bulduğumuz şeyler bize toplumsal uzlaşılar tarafından mı dikte edilmekte? Başkaları da olayları bizim gibi mi deneyimliyor?

Aile, din, devlet ve diğer kurumların düşünme biçiminiz üzerinde etkisi vardır; neyin doğru-yanlış, neyin kabul edilir-edilemez, neyin geleneklere uygun olup olmadığıyla ilgili düşüncelerinizi belirlerler. Çoğu kurum cinsel tatmin peşinde koşmanın aşağılık bir şey olduğu mesajını verir. Bu o kadar derine işlemiştir ki, duygusal tepkilerinizin manipüle edildiğinin farkında bile değilsinizdir. Yetiştirilişiniz sebebiyle, toplumsal normdan sapmalara karşı utanç, korku hatta tiksintiyle tepki gösterirsiniz.

Sonuçta geleneklerle kısıtlandığınız için ketlenmişsinizdir. Gelenekleri yıkma korkunuzun üstesinden gelebilirseniz bazı şeylerden, düşünmeye cüret edebileceğinizden fazla haz almaya başlayabilirsiniz. Aslında geleneğin gücünden kurtulmak için onlardan haz alacağınızı düşünmeye cüret etmeniz şarttır. Ne de olsa sevişmekten, haz alıp vermekten söz ediyoruz, ahlaken bunda yanlış ne olabilir? Kime ne zararı vardır?

Çalışkan ve dürüst bir Victoria Dönemi İngiliz beyefendisi olan **John Stuart Mill** (1806-73) ile Foucault, her ne kadar yarenlik etmeleri tuhaf iki filozof olsalar da bu konuda anlaşılardı. Mill kimseye zararı yoksa, bunun herkesin kendi bileceği iş olduğunu söylerdi. Ancak iyi bir kitabı birini yatağa atmaya tercih ettiğinizi söyleseniz, size ayrıca sempati duyardı, ama bu yine sizin bileceğiniz şey. Hiç kimse kendi yatak odanızın mahremiyeti içinde size ne yapıp ne yapmayacağınızı söyleyemez, yetişkinlerin karşılıklı rızası olduğu sürece. Ama rıza kritik önemdedir: Bedeninizle ne yapacağınıza veya başkasının bedeninize ne yapacağına sadece siz karar verebilirsiniz.

Hisleri göstermek

Yine de, her ne sebeple olursa olsun erotik eylemlerden hoşlanmıyor olabilirsiniz, tıpkı bazı insanların futboldan hoşlanmaması gibi. Göreci filozofların söyleyeceği gibi, birine yarayan ötekine zarar olabilir. Futbolu sevmediğinizi söylüyorsunuz, eyvallah. Seksi sevmediğinizi söylediğinizde, buna da kimse itiraz edemez. Kişisel zevk meselesidir ve öznel şeylerle ilgili kesin

"Her birey kendi zihni ve bedeni üzerinde tek hâkimdir"
John Stuart Mill

"Hayal mahsulü erdemlerin ve tiksindirici bir dinin tehlikeli ve saçma esaretine uzun zamandır maruz bırakılan genç kızlar; cesur Eugenie'yi örnek alın! Ahmak ana babalarınızın telkin ettiği anlamsız davranış kurallarının tümünü, verdikleri her öğüdü bir hamlede Eugenie gibi yok edin, ayaklarınız altında çiğneyin!"

Donatien Alphonse François, Marquis de Sade

kurallar olamaz. Kimse size neden hoşlanıp hoşlanmadığınızı söyleyemez.

Yoksa söyleyebilir mi? **Zhuangzi** bunun olabileceğini söylerdi. Bir insana neden hoşlanıp hoşlanmaması gerektiğini söyleyemeseniz de, ona bir şeyden gerçekten hoşlanıp hoşlanmadığını söyleyebilirsiniz. Ne kastettiğini şöyle bir hikâyeyle anlatabilirdi: Zhuangzi bir gün, ırmakta balıkların oynaştığını görünce, balıkların keyiflerinin yerinde olduğunu söyler. Arkadaşı Huizi ona, balık olmayan Zhuangzi'nin bunu nasıl bilebildiğini sorar. Şu cevabı alır: Arkadaşı Huizi de Zhuangzi değildir, bu yüzden de Zhuangzi'nin balıkların keyiflerinin yerinde olduğunu bilip bilemeyeceğinden emin olamaz. Huizi mecburen Zhuangzi'nin neyi bilip bilmediğini bilemeyeceğini kabul eder, çünkü Zhuangzi değildir. "Neyse," diye devam eder Zhuangzi ve şunu sorar: "Bunu nasıl biliyorsun?" Huizi zımnen, Zhuangzi'nin balıkların keyiflerinin yerinde olduğunu bildiğini kabul eder, sadece bu bilgiye nasıl sahip olduğunu sormaktadır. Zhuangzi tartışmanın sonunu şöyle bağlar: Balıkların keyfinin yerinde olduğunu, iyi vakit geçirdiklerini gördüğü için bilmiştir.

Bu da biraz karmaşık bir yoldan şu demeye gelir: Birinin ne hissettiğini bilmeniz için o kişi olmanız gerekmez. İnsanların bir şeyden hoşlanıp hoşlanmadığını davranışlarından, farklı uyaranlara verdikleri tepkiden anlayabilirsiniz. Çocuğa bir parça çikolata verdiğinizde gülümseyecektir; iğne batırdığınızda acıyla ağlayacaktır. Neden hoşlanıp hoşlanmadığını bilmeniz için o çocuk olmanız gerekmez, olaylara verdiği tepkiden bunu anlayabilirsiniz.

Gelgelelim **Protagoras** bu akıl yürütmede bir açık olduğunu söylerdi. Kişinin tepkileri, ister acıyla ağlamak ister neşeyle haykırmak olsun, bize gereğinden fazlasını söyler. Protagoras muhtemelen, asıl önemlisinin kişinin dışa vurduğu tepkileri değil, ne düşünüp hissettiği olduğunu söylerdi. Her birimizin deneyimi kendine göredir; sarımsak tadını seviyor olabilirsiniz, ama başkaları ona tahammül edemez. Sarımsağın tadını belki bambaşka bir

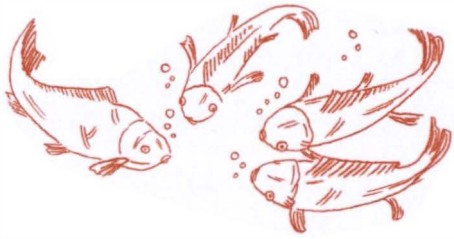

Zhuangzi balıkların ne zaman keyifli olduğunu bildiğine emindi. Oyun gibi gördüğü şey aslında oyun değil de içgüdüsel bir tepki veya var olma mücadelesi olabilir mi?

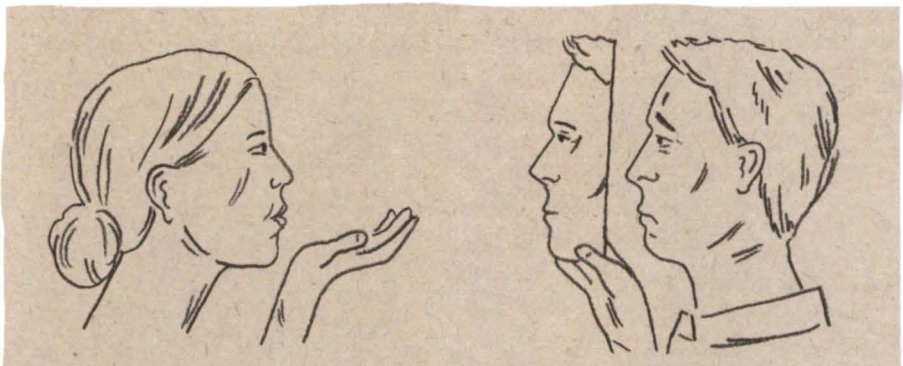

Başka insanların gerçekten nasıl hissettiği ve neler düşündüğünden emin olabilir miyiz? Gerçek hislerini saklayıp saklamadıklarından, hatta hisleri olup olmadığından?

şekilde deneyimliyor olabilirsiniz, farklı tercihlerinizin sebebi bu olabilir. Belki de tatlı bir şey tattığınızda, başka birinin acı olarak tanımlayacağını deneyimliyorsunuzdur. Bunu bilmenin yolu yoktur.

Aynı şekilde, acı olarak deneyimlediğiniz bir şeyin, eşinizin haz diyebileceği bir duyum olmadığını da kesinlikle bilemeyiz. Zhuangzi burada söze girip, haz ve acıya tepkinin her çağda ve yerde bilinen irade dışı tepkiler olduğunu söylerdi; dolayısıyla yaşadığı duyumun ne olduğunu tam olarak bilemesek de bu bize bir deneyimin hoşa gidip gitmediğiyle ilgili iyi bir kanıt sunar. "Elbette," diyecektir Protagoras, "ama tepkiler de karşılık geldiği duyumlar kadar öznel olabilir." Birine iğne battığında "Ay" diye bağırıyorsa, bu onun için hoşa giden (ya da en azından sizin hoş diye tanımlayabileceğiniz) bir duyuma verilmiş irade dışı bir tepki de olabilir.

Felsefi zombiler

Durumunuza dönelim. Uzun sevişme seanslarında sevgilinizin her türlü talebine razı gelip haz alıyormuş gibi yapabilirsiniz. Eşiniz numara yaptığınızı anlamayabilir. Aslında tepkilerinizi kesin biçimde yorumlayamayacaktır: Bu inlemeler hazza mı rahatsızlığa mı işaret ediyor? Yoksa sadece bezginlik mi? Ama siz de sevgilinizin ne yaşadığından emin olamazsınız.

Daniel Dennett (d. 1942) bu argümanı daha da ileri götürüp, başkasının zihninde

"Kendine davranılmasını istediğin gibi davranmak ve komşunu kendini sever gibi sevmek, faydacı ahlakın mükemmel idealidir"
John Stuart Mill

"Akıl tutkuların ancak kölesidir ve öyle de olmalıdır; onlara uyup hizmet etmek dışında bir işlevi olduğu iddiasında asla bulunamaz"
David Hume

neler olup bittiğini asla bilemeyeceğimizi söylerdi. Dahası, bir uyarana tepki vermek birinin herhangi bir şeyi yaşadığının kanıtı dahi olamaz; öylesine bir yerleri hareket ediyor da olabilir. Nihayetinde okşadığınızda mırıldanan bir makine yapmak çok da zor olmasa gerek, yani bir uyarana tıpkı insan gibi karşılık verecek şekilde programlı bir android yapmak imkân dahilindedir. Ama elbette hisleri ve bilinci olamaz. "Dolayısıyla," der Dennett, "tam manasıyla insan gibi görünen, acıya, hazza vs. insan gibi karşılık veren, ama aslında belli uyaranlara belli şekillerde tepki göstermeye programlanmış organik makinelerden ibaret bazı yaratıklar olabilir."

Dennet bu yaratıklara "zombiler" der, fakat bu felsefi zombiler Haitili voodoo yaratıklarından ve korku filmlerindeki yamyam hortlak canavarlardan farklıdır. Her bakımdan insandan ayırt edilemeyecek varlıklardır, ama bilinçleri veya hisleri yoktur. Yani Hollywood zombileri kadar tehlikeli olmasalar da bir o kadar ürkütücüdürler, çünkü zombi olup olmadıklarını bilme imkânınız yoktur. Yeni sevgiliniz, örneğin. Hatta herhangi biri. Belki siz hariç herkes zombidir.

Bu fikir her ne kadar sağduyuya ters gelse de felsefi zombilerin var olamayacağını ispat için rasyonel bir argüman getirmek güçtür. Yine de var olma ihtimalleri fazlasıyla düşüktür; ayrıca, verdikleri tepkilerin sizinkilerle benzerliğine bakılacak olursa, başkalarının da sizin gibi bilince ve hislere sahip olması kuvvetle muhtemeldir.

Ama orgazmlar gibi bu tepkiler de taklit ediliyor olabilir.

Karar vermek

Belki cinselliğe karşı tavrınızın "normal" olduğundan şüphe ediyorsunuz. Sade ve Foucault'nun, cinsel alışkanlıkların bize toplum tarafından dayatıldığıyla ilgili sözlerinde haklılık payı olabilir. Öte yandan Protagoras'ın söylediği gibi, sevgilinizle farklı şeylerden zevk almanız da mümkündür. Gelgelelim Zhuangzi'nin dediği gibi başkasının neden hoşlandığını gerçekten bilebilmek mümkün müdür, yoksa, başka insanların zihninin bizim için kapalı kutu olduğunu söyleyen Dennett mi haklıdır?

Eşim doğum günümde bana ayakkabı aldı. Cidden çirkin olduğunu düşünüyorum.

Platon • Aristoteles • Protagoras • Kant

Elbette gülümseyip, teşekkürler deyip geçebilirsiniz, böylece eşinizin duyguları incinmemiş olur. Veya neyin şık olduğuyla ilgili ne kadar yanıldığını ispatlamaya çalışabilirsiniz. Doğal olarak kendisi ayakkabıların güzel olduğunu düşünüyor ve ona göre bu sadece bir görüş değil gerçeğin ta kendisi. Ama tartışmak bir yana, samimiyetle böyle düşünüyor ve siz de aynı şekilde ayakkabıların iğrenç olduğundan eminsiniz. İkiniz de haklı olamazsınız. Yoksa olabilir misiniz? Güzellik dediğiniz nedir ki? Acaba nesnel biçimde ortaya konulabilir bir şey mi yoksa sadece bir zevk meselesi mi?

Dikkat: Eşinizi ikna ederken epey zorlanabilirsiniz. Sadece melun ayakkabılar konusunda anlaşamamakla kalmayıp, güzelliğin ne olduğuyla ilgili karşıt iki görüşü savunuyor olabilirsiniz, zira güzellik konusuyla ilgili iki ana felsefi yaklaşım var.

Antik Yunan, sanatsal başarılarıyla haklı bir üne sahiptir ve Batı kültürünü bugün bile etkilemeye devam etmektedir. Bu sebeple "güzellik" kavramının Klasik Yunan filozofları arasında hararetli bir tartışmanın konusu oluşuna şaşırmamak gerekir. "Erdem" ve "adalet" gibi diğer soyut kavramlarda olduğu üzere güzelliği de tanımlamakta güçlük çekilmiştir ve doğal olarak konuyla ilgili farklı görüşler söz konusudur.

Bir yanda mutlakçı bir konuma sahip **Platon** vardır. Ona göre güzellik hakikattir, hakikat ise güzellik. Bir şeyin ya doğru ya yanlış olması gibi güzellik de bir ideal, bir mutlaktır; dereceleri yoktur. Platon mükemmel güzelliğin var olduğuna, bunun bir şeyden çok bir kavram olduğuna inanıyordu; mutlak güzellik duyularımızla değil, zihnimiz ve aklımızla ulaşabileceğimiz bir ideal "formlar" dünyasındaydı.

Her zaman olduğu gibi, en iyi öğrencisi **Aristoteles** ona karşıt bir konumdadır, ideal güzellik formu fikrini kabul etmez; güzelliği tanımlayamasak da karşılaştığımız durumlarda onun bireysel tezahürlerini tanıyabileceğimizi ileri sürer. Güzel dediğimiz çok sayıda ve farklı şeyler

"Güzellik bakanın gözündedir"

İngiliz atasözü

Giyim anlayışı ve diğer zevk meseleleri kültür tarafından şekillendirilebilir.

üzerinden güzelliği oluşturan unsurlarla ilgili bileşik bir fikir tasarlayabileceğimizi söyler; Klasik Yunan için bu unsurlar denge, ahenk, simetri ve matematiksel orantıdır.

Ancak Platon ve Aristoteles güzellik kavramına nasıl ulaştığımız konusunda ayrılsalar da, ikisi de, bir şeye güzel denilmesi için onun kimi özelliklere sahip olması gerektiğine, yani güzelliğin nesneye içkin olduğuna inanıyordu. Eğer durum buysa, bir şeyin bu niteliğe sahip olup olmadığını söylemenin bir yolu, güzel olanı değerlendirirken kullandığımız nesnel ölçütler olmalıdır.

Güzellik içkin bir özellik midir?

Söylemeye bile gerek yok; buna itiraz eden filozoflar vardır. Bir yanda göreci bakış açısını benimseyenler vardır ki en ünlüleri vaiz ve avukat olan **Protagoras**'tır. Ona göre, bir insanda güzel bulduğumuz vücut yapısı veya ten rengi gibi özelliklerle ilgili düşünceler zamana ve mekâna göre farklılık gösterir; bu yüzden güzellik mutlak veya evrensel olamaz, kültür tarafından belirlenmiştir. Dahası, güzellik göreceliyse, neyin güzel ya da çirkin olduğunu söylemenin nesnel bir yolu yoktur, güzelliğe dair bütün yargılar özneldir. Güzellik bakanın gözündeyse eğer, bir nesnenin içkin bir özelliği değil, gözlemleyenin isnat ettiği bir şeydir.

Güzellik nesneye içkin bir şeyse, takdir edecek insan olmasa da var olacağı fikrine öznelci biri itiraz edebilir. Buna cevap vermek oldukça zordur ve belki de güzellik kavramı bütün bütün bir insan inşasıdır; bir şeyi güzel yapan bir başkasının yargısıdır, yani öznel bir şeydir. Bununla beraber, güzelliğin sadece öznel olamayacağını, çekici ya da itici olduğu konusunda evrensel uzlaşı sağlanabilecek şeyler bulunduğunu içten içe hissederiz. Bu şeyler, cinsel cazibe gibi biyolojik bir işleve sahip olabilir ya da kurtçuk gördüğümüzde yaşadığımız bir tiksinti duygusu gibi "fiziksel yapımızda" vardır.

"(İnsan) bir şeye paye verip ona güzel dediğinde, başkalarından da aynı beğeniyi bekler"

Immanuel Kant

Biz yine son sözü, "evrensel geçerlik" önerisiyle iki karşıt kutbu zarif biçimde birbirine yaklaştıran **Immanuel Kant**'a bırakalım. Ona göre güzellik kavrayışımızın temeli öznel tepkimizdir, ancak bu, kültürden o kadar bağımsızdır ki evrensel geçerlik taşıyabilir. Güzel ve itici görülen şeylerle ilgili genel bir uzlaşı vardır. Elbette bu iki uç arasında epey bir esneklik payı bulunur ki bu da sizin ve eşinizin görüşleri arasındaki farkı açıklayacaktır. Sizi ayakkabıları güzel bulmaya ikna edemez belki ama meseleyi drama dönüştürmenizi engelleyebilir.

Karar vermek

Platon ve Aristoteles gibi, güzelliğin ne olduğunu tanımlayan nesnel ölçütler bulunduğunu ve ayakkabıların bunlara uymadığını mı düşünüyorsunuz? Onlara göre güzellik içkin bir niteliktir, fakat siz Protagoras gibi, güzellikle ilgili fikirlerimizin öznel olduğunu, güzelliğin bakanın gözünde bulunduğunu, güzellikle ilgili beyanlarımızın kültürel normlarca belirlendiğini düşünmeyi de tercih edebilirsiniz.

Temel felsefi mesele

Güzellik bir şeye içkin midir yoksa onu biz mi atfederiz?

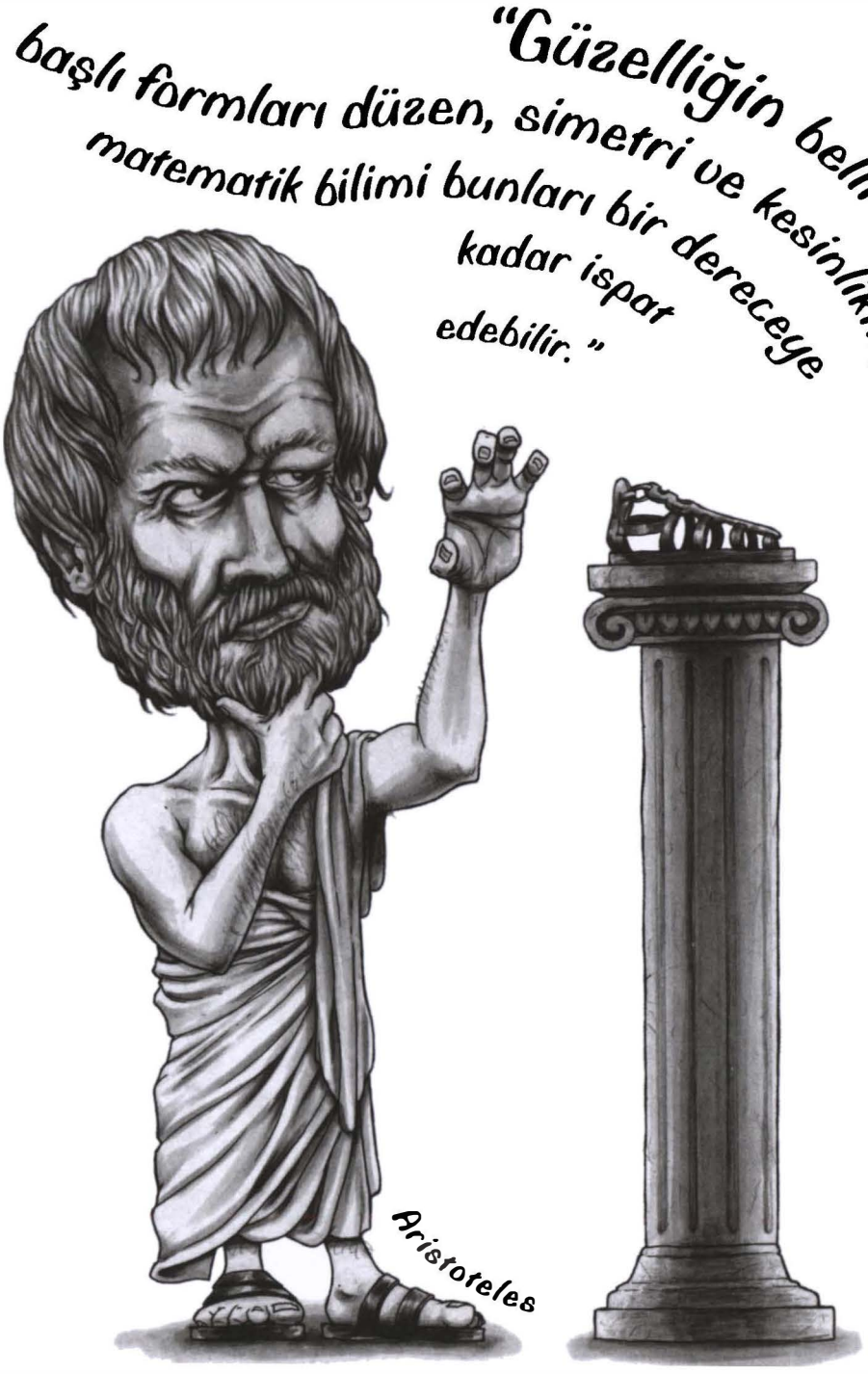
"Güzelliğin belli başlı formları düzen, simetri ve kesinliktir; matematik bilimi bunları bir dereceye kadar ispat edebilir."
Aristoteles

İş

Sayfa 48: Sağlam bir terfi almak için başkalarını incitmekte bir sorun var mıdır?

Sayfa 51: Nerdeyse 50 yaşıma geldim yahu! Muhasebeci olmaktan gına geldi, acaba bir rock yıldızı olma rüyamın peşinden mi gitmeliyim?

Sayfa 55: Kovulmamak için iş arkadaşımı töhmet altında bırakabilir miyim?

Sayfa 60: Bilgisayarımın kendine ait bir zekâsı olduğuna yemin edebilirim...

Sayfa 64: Sadece hayatta kalabilmek için fazla mesai yapmam gerekirken, nasıl oluyor da bazı insanlar neredeyse hiç çalışmadan servet sahibi olabiliyor?

Sayfa 68: Bir süre önce işten atıldım ve görünüşe göre iş bulmakta çok zorlanacağım.

İkinci Bölüm

Sağlam bir terfi almak için başkalarını incitmekte bir sorun var mıdır?

Konfüçyüs • Mill • Kant • Machiavelli • Bentham • Nietzsche

Demek sahip olduğunuz işten memnun değilsiniz ve daha iyisini yapabileceğinize inanıyorsunuz. Büyük bir terfi fırsatı var ve iş için ideal kişi olduğunuzu düşünüyorsunuz. Olay, sadece kişisel hırslar, hatta parayla bile ilgili değil. Sunabileceğiniz çok şey var ve bu, hem sizin hem şirketin hayrına olacak. Ancak dünya kurtlar sofrasına dönmüş, işi almak için oldukça acımasız davranmanız gerekiyor. Yükselmek adına çalışma arkadaşlarınızın kariyerini mahvetmenin haklı gerekçeleri olabilir mi?

Terfinin hakkınız olduğunu düşünmeniz ama aynı zamanda içten içe, başka insanları incitmenin yanlış olduğunu hissetmenizde düğümlenen bir sorun bu. Başkalarını incitmenin ahlaken yanlış olduğu hissi hepimizde derine kök salmıştır ve ahlak felsefesinin kalbinde yer alır. Bu his, kendimizi başkalarının yerine koyma kabiliyetimizden, onların da bizim gibi incinebilir olduğunu anlamaktan kaynaklanır ve bu karşılıklılık mefhumu sıklıkla altın kural olarak anılan bir şiarın kökeninde yer alır: Başkalarına sana davranılmasını istediğin gibi davran.

Şu halde, terfinin peşinden gitmek için ahlaki bir yol gösterici arıyorsanız, durumu özetleyen kural bu olacaktır. Yine bu altın kural dünyanın dört köşesinden, çeşit çeşit dinin ve kimi ahlak felsefecilerinin benimsediği bir kuraldır.

Felsefesi dini doğrular ve yanlışlarla ilgili teorilerden ziyade imparatorluk sarayını çekip çevirmenin elverişli yollarıyla ilgili olan **Konfüçyüs** (MÖ 551-479) bile bu kuralı yineler: "Kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkalarına yapma."

Çok zaman sonra **John Stuart Mill** mutluluğu elde etmek için bireyin ne isterse yapma özgürlüğü olduğunun tutkulu savunuculuğunu yaptı, ancak bunu başkasına zarar vermeme veya onların yapmak istediklerine engel olmama şartıyla sınırlandırarak altın kuralı söylemine dahil etti.

Kurallar mı kılavuzlar mı?

Ahlak konusunda yasa oluşturacak kurallar getirmekle en çok özdeşleştirilebilecek filozof herhalde **Immanuel Kant**'tır. Ona göre bir şey ahlaken yanlışsa, daha fazla kurcalamaya

"Bütün eylemlerinde iyilik peşinde koşan birinin mahvı kesindir, çünkü dünyada iyi olmayan çok sayıda insan vardır"
Niccolò Machiavelli

"İnsanların hep kendilerinde bir amaç olduğunun farkında ol ve onları asla bir araç gibi kullanma"

Karl Popper, Immanuel Kant'ı yorumlarken

gerek yoktur, o şey her koşulda yanlıştır. Buna kategorik buyruk der. Kant'ın ahlak felsefesinin temeli bireylere, herkese asla bir amacın aracı olarak değil kendinde amaçlar olarak yaklaşmaktır. Bu da, "Başka insanları asla arzularınız için kullanmamalısınız," demenin tumturaklı bir yoludur; yani sizin durumunuza uyarlarsak, tepeye tırmanmak için insanlara aşılacak basamaklar muamelesi yapmak düpedüz yanlıştır.

Fakat belki de öylece kestirip atamayız. Davranışlarımıza rehberlik edecek ahlak "yasalarına" sahip olmak şahanedir, ama hayat her zaman bu kadar basit değildir. Belki de büyük resmi değerlendirmemiz, bir şeyin ahlaklı olup olmadığı hakkında neticeye göre hüküm vermemiz gerekir.

Niccolò Machiavelli (1469-1527) bu düşünceye katılırdı. Hükümdarlar için yazdığı küçük kitabı *Prens* ile oldukça heyecan yaratmış Machiavelli'ye göre kilisenin koyduğu türden ahlak yasalarının her daim uygulanması yersizdir. Ona göre, çoğu zaman işleri halledebilmek için kuralları esnetmek hatta çiğnemek durumunda kalırız ve sonuçta daha büyük bir iyiye erişilecekse bu meşrudur. İstenmeyen zararlar doğabilir, fakat sonuçta işler en iyi şekilde yola koyulmuş olur.

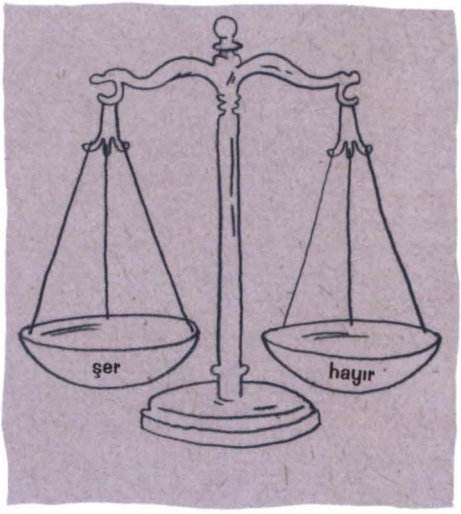

Temel felsefi mesele

Evrensel ahlak yasaları var mıdır, yoksa ahlaki olanı eylemlerimizin sonuçları üzerinden mi değerlendirmeliyiz?

Zarar ve mutluluk

Machiavelli kadar gaddar olmasalar da bazı filozoflar onun meramına hak verirler: Asla çiğnenmeyecek ahlak kuralları bulup onlara göre yaşamaya çalışmak yerine, eylemlerimizin sonuçları üzerinde düşünmeliyiz. **Jeremy Bentham**'ın öncülüğünü yaptığı faydacılık, ahlaka bu türlü bir bakış üzerinde temellenir. Bentham kısaca, bir eylemin ahlaki değerinin yol açtığı mutluluk miktarından ibaret olduğunu

"Vicdanın sızlaması, karakterinizin yapılacak iş için uygun olmadığına işarettir"
Freidrich Nietzsche

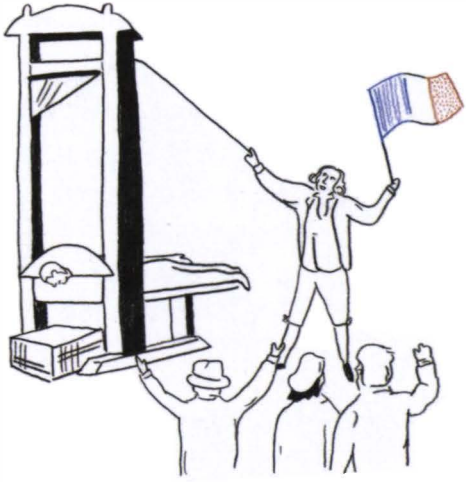

Başarmak için bazen gaddar olmalısınız.

ve ahlaken doğru olanın en çok sayıdaki insan için en büyük mutluluğu (ve en az zararı) doğuracak şey olduğunu ileri sürer.

Terfinin peşinde koşmayı ahlaki bir mesele olarak değerlendirmeyi sorunlu olarak görüyorsanız, dini ve ahlaki vicdan muhasebelerini modası geçmiş ve yersiz gören **Friedrich Nietzsche**'nin tavsiyesini tercih edebilirsiniz. Onun için önemli olan, bireylerin hayatlarını hakkını vererek yaşama ve potansiyellerini gerçekleştirme iradeleridir. Bunu yapmak için insanların "güç istenci" dediği şeye sahip olmaları; başka insanlar da dahil engellerin, özellikle de vicdanın ötesine geçmeleri gerekir. Dolayısıyla, terfinin peşinden gitmek gibi ahlaken şüpheli bir davranış için gereken iradeden yoksunsanız ve vicdanınızın sızlamaları sizi engelliyorsa, belki de iş için uygun değilsiniz. En iyi uyum sağlayan hayatta kalır.

Karar vermek

Konfüçyüs, Mill ve dinlerin pek çoğu, "Kendine nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına da öyle davran," der. Durum tersine dönse nasıl hissedeceğinizi sormalısınız. Kant daha ileri giderek, "Birini incitmek yanlışsa, her zaman yanlıştır," der. Ancak Machiavelli ve Bentham neticede herkes için neyin iyi olduğuna, yani sonuçlara bakmanızı tavsiye eder. Nietzsche ise potansiyelinizi gerçekleştirmek için vicdanınıza kulak asmamanızı salık verir.

Nerdeyse 50 yaşıma geldim yahu! Muhasebeci olmaktan gına geldi, acaba bir rock yıldızı olma rüyamın peşinden mi gitmeliyim?

Laozi • Schopenhauer • Marx • Sartre

Çoğumuz bir noktada hayatımızın muhasebesini yaparız ve sıkça hayallerimizin uzağında olduğumuzu fark ederiz. Maziye dönüp baktığımızda güvenlik, istikrar için boşa çabaladığımızı görür, kaçırdığımız fırsatların ve gerçekleştiremediğimiz hayallerin daha açık farkına varırız. Durum buysa, orta yaş krizinin klasik emarelerini gösteriyorsunuz demektir; pek çok treni neredeyse kaçırmış olduğunuzu görürsünüz. Eğer şimdi içinizden geldiği gibi davranmazsanız, böyle bir fırsat bir daha asla çıkmayacak. Seçeneklerinizi değerlendirmenin zamanıdır.

Sorunuzu ortaya koyma tarzınızda bir aciliyet havası var. Vaktinizin yavaştan tükendiğini, çok geç olmadan yapmak istediğiniz hatta yapmanız gereken şeyler olduğunu henüz fark etmişsiniz gibi. Hayatınızı ağzınıza bir damla bal çalan bir iş için çalışarak, artakalan vakti de aileniz için harcadınız; hayallerinizi geri plana attınız. Nihayet hüsran duygusu gelip içinize çöreklendi ve geç kalmışlık hissi yakanıza iyice yapıştı; şimdiye kadar yapıp ettiklerinizi önemsiz gösteriyor.

Laozi, namı diğer Lao Tzu (MÖ 6. yüzyıl) için sorunun püf noktası bu olurdu; ağzınızın tadını bozan arzularınızdır. Hayal kırıklığınız bir şeyler yapmış olmanın değil bazı şeyleri arzulamanın sonucudur. Özellikle de hayatınız boyunca içinizde biriktirdiğiniz türden arzular. Gelin kabul edelim, sizin yaşınızda birinin müzik piyasasında başarılı olması pek muhtemel değil, değil mi? Gerçi yaşını başını almış pek çok süperstar yok değil, ama onlar işe erken başlamış, şimdi vaktiyle ektiklerini biçiyorlar.

Acı gerçek şu ki gerçekçi davranmıyorsunuz. Harika bir albüm çıkarıp grubunuzla dünya turuna çıkma hayaliniz gerçekleşmeyecek. Daha kötüsü, bunun mümkün olduğunu düşünüp kendinizi kandırıyorsanız sonuç maalesef, şimdi yaşadığınızdan da büyük bir hüsran olacak. Ama bir kere olsun denemezseniz güceniklik hissedeceksiniz

Temel felsefi mesele

Hayatımızı nasıl anlamlı kılabiliriz? İşimiz bizi tanımlar mı? Kendi kaderimiz ne derece bizim kontrolümüzde?

ve ömrünüzün geri kalanı pişmanlıkla geçecek. Laozi şöyle derdi: Niye kendinizi bu durumlara sokuyorsunuz; bazı şeylerin elinizde olmadığını kabul edip peşini bıraksanız daha iyi olmaz mı? Sahip olduklarınızla tatmin olmayı öğrenin, olmayacak şeylere göz dikmek yerine elde edebileceğiniz şeylere heves edin. Ancak o zaman gerçek mutluluğu yakaladığınızı göreceksiniz.

Arthur Schopenhauer'a göre hiç de göremezsiniz. Laozi'nin yaklaşımı ona göre naif iyimserliktir; tersine o size gerçek bir tatmine asla kavuşamayacağımızı söyleyecektir. Ona göre hayat süreğen bir dizi hayal kırıklığı ve hüsrandan ibarettir; orta yaş krizi sadece bu gerçeğin ayırdına daha çok vardığınız bir dönemdir. Şimdiki durumunuzu alalım. "Bir şeyler yapmazsanız muhasebeci olarak sefil bir hayata mahkûm kalacaksınız; dolayısıyla tatminsiz bir ev hayatınız olacak. Rock yıldızı olma hayalinizin peşinden gidin ve görün bakalım neler olacak," derdi. Pek muhtemeldir ki, çoğu heveskâr müzisyen gibi feci şekilde çuvallayacaksınız. Bütün o umutlar, rüyalar yerle bir olacak. Hadi diyelim yeteneğiniz takdir topladı, hep umut ettiğiniz yıldızlık hayatına başladınız. Bıktırıcı stüdyo kayıtları, haşatınızı çıkaran turneler, karın ağrısı paparazziler, bencil hayranlar yüzünden muhtemelen kısa sürede gına getireceksiniz. Sonra başka türlü bir hayatın hayalini kurmaya başlayacaksınız.

"Dürüst olalım," derdi size Schopenhauer, davulun sesinin uzaktan hoş duyulması, insanlık durumunun bir parçasıdır; yaklaştıkça kaçınılmaz olarak başınıza ağrılar saplanır. Başarısız olursanız hayal kırıklığına uğramakla kalmazsınız, başaracak olsanız dahi, bu size zannettiğiniz tatmini vermeyecektir. Bir amacınız varsa ve buna ulaştıysanız artık çabalayacak bir şey kalmaz, hayat size bomboş görünür. Denemezseniz de sahip olmayacağınız bir şeyi ister dursunuz. Kazanmanız mümkün değildir. Hayat böyledir, arzularımız asla tatmin olmaz, ıstırap dolu bir hayata mahkûmuz.

İki koltuklu hızlı bir araba alsanız, takım elbisenizi bırakıp seksi rahat kıyafetlere bürünseniz veya yirmi yaş küçük biriyle ilişki yaşasanız sihirli bir şekilde yeniden gençleşeceğinize inanıyorsanız, bir dönüp aynaya bakın. Schopenhauer'ın sunabileceği tek umut kırıntısı, yaratıcı bir faaliyette bulunmanın da bir seçenek olduğunu

"Müziksiz bir hayat, hata olurdu"
Friedrich Nietzsche

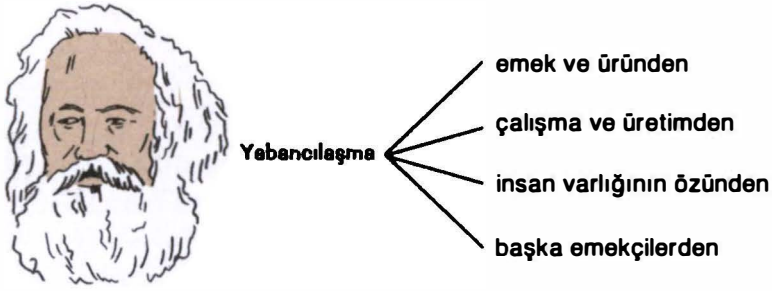

Marx

söylemektir. Ona göre hayatın kaçınılmaz ıstırabından tek kaçış yolu sanatta, özellikle sanatların en soyutu olan müziktedir. Gitarı elinize almanız hayatınızı biraz karıştıracak olsa da hiç değilse bir teselli verir.

İşler güçler

Neyse ki bütün filozoflar Schopenhauer kadar moral bozucu değildir. Ama pek çoğu, tatmin vermeyen bir işte çakılı kalmanın hayatınızı kötü etkileyeceğini kabul edecektir. Bu **Karl Marx**'ın (1818-83) özellikle ilgilendiği bir konudur; muhasebenin aptallaştırıcı tekdüzeliğinden kurtulma arzunuzu o muhakkak anlardı. Marx size, hoşlandığı, yapmaktan gurur ve tatmin duyduğu bir işle uğraşma lüksünden pek çok kişinin mahrum olduğunu söylerdi. Sanayileşme sonrasında modern dünyada, çalışma hayatı kapitalistlerin hâkimiyetindedir ve bu sınıftan değilseniz, sistemin çarkları içinde sadece bir dişlisinizdir. Muhasebeci olarak, tüm patronların sonuçla ilgilendiklerinin; işin doğasına yön veren şeyin emek gücünün tatmini değil, azami kâr ve verim olduğunun farkındasınız. Emekçiler kuru ekmek parası için kapitalist endüstriye bel bağladıklarından; tekrara dayalı, küçültücü, yabancılaştırıcı ve tehlikeli işleri yapmak zorundadırlar, çekip gitmeye imkânları yoktur.

Lakin alternatifleriniz de var. En azından varoluşçular öyle düşünmenizden yanadır. **Jean-Paul Sartre**'a (1905-80) göre örneğin, tercihte bulunmaya mecbur kalacağınız bir nokta vardır. Bu tercihi hazırlayıp hızlandıran varoluş krizleri vardır: Bu sizin deneyimlediğiniz türden bir orta yaş krizi olabilir veya ergenlikte gerçekten var olduğunuzu, bir hayatınız olduğunu fark ettiğiniz ve faniliğinizle yüz

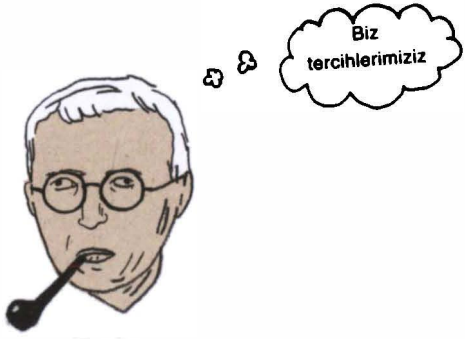

Sartre

"Müziğin etkisinin, bütün diğer sanatlara kıyasla bu denli güçlü ve nüfuz edici olmasının sebebi, diğer sanatların gölgelerden bahsederken müziğin özden bahsetmesidir"

Arthur Schopenhauer

yüze geldiğinizde kapıldığınız türden bir kaygı da olabilir. Ya da muhtemelen sizin durumunuzda bu kaygı, daha yapılması gereken çok şey olduğuyla alakalıdır.

İşin incelikli tarafı bu kaygıyı anlamlandırabilmektir ve pek çoğumuz hayatta bir anlam bulunup bulunamayacağını merak ederiz. Sartre bunun size bağlı olduğunu söylerdi. Belki de anlamı, icra ettiğiniz işte buluyorsunuz, ama daha büyük ihtimalle, hayatta sadece ofise gidip gelip hesapları denkleştirmekten fazlası olduğunu seziyorsunuz. Sartre size ayrıca, yaptığınız işin kendi tercihiniz mi yoksa başkalarının sizden beklentisi mi olduğunu sorardı.

"Hayatın sizin ona bahşettiğinizden başkaca anlamı yoktur," derdi Sartre. Diğer insanlar ve onların beklentileri tarafından tanımlanabilirsiniz veya kendi kendinizi tanımlayabilirsiniz. Rock yıldızı olmayı tercih ettiyseniz, kendinizi muhasebeci sanmak yerine o kişi olacaksınız, zira muhasebecilik, sizin sınıf ve eğitiminizdeki biri için makbul bir kariyerdi, o kadar. Sadece karnınızı doyurmanız hayatınıza anlam kazandırmayacaktır, özellikle de işiniz ağır ve sıkıcıysa; ama bir şeyler üretmek, yeni şeyler yaratmak ve hayallerinizin peşinden gitmek, kazandıracaktır. Öyleyse, bilinmeyene bir adım atmaya cüret edin, risk alarak yaşayın. Kendinize meydan okuyun, biraz zorlayın kendinizi ve risk almanın tatlı heyecanını yaşayın. O kararı şimdi almazsanız, sonsuza kadar başkalarının gündemiyle tanımlandığınızla kalacaksınız.

Karar vermek

Hep yapmak istediğiniz şeyleri çok geç olmadan yapmaya heves ediyorsanız, Laozi'nin ulaşılmaz şeyleri arzu etmenin sefaletiyle ilgili söylediklerini düşünmek isteyebilirsiniz. Keza Schopenhauer'ın ne yaparsak yapalım tatmine ulaşamayacağımız iddiasını da. Bu size ağır geldiyse, Marx'ın tavsiyesini dinleyip kapitalizmin prangalarını kırabilir veya Sartre'ın teşvikiyle hayatınıza bir anlam tayin edebilirsiniz.

Kovulmamak için iş arkadaşımı töhmet altında bırakabilir miyim?

Nietzsche • Machiavelli • Hobbes • Rousseau • Smith • Nash

Demek ki, çalışma arkadaşınızla birlikte yakayı ele verdiniz. Şirket kurallarını biraz esnettiniz, ama başınızı belaya sokacak kadar biraz. Patronunuz (görünüşe göre haklı olarak) ikinizin daha ciddi işlere de kalkışmış olabileceğinden şüpheleniyor, ama kanıtı yok. Şüpheler de ikinizi kovdurmaya yeter gerçi. Ama patron sizinle anlaşmaya hazır: Kabahatin büyüğünü arkadaşınızın üzerine atarsanız, uyarıyla kurtaracaksınız. Yapmazsanız patron yakanıza yapışacak.

Bu bildik bir durum, özellikle gangster filmlerini sevenler için. Polisler kötü adamı yakalar; bazı isimler vermesi ve mahkemede tanıklığı kabul etmesi şartıyla avukatıyla bir anlaşmaya gidip suçlamaları düşüreceklerdir. İkilem, temize çıkmak ile kanuna itaat etmek ya da arkadaşlara sadakat göstermek arasındadır; veya kuralına göre oynamak ile hırsızlar arasında şeref kodu arasında. Tümüyle pratik bir düzeyde, polis korumasının intikam girişimlerini önleyecek kadar sağlam olup olmadığına bakılır bu durumda.

Bazı filozoflar size, bu tür problemleri halletmek için neyin etik olduğuna kafa patlatmak yerine, olayı en iyi şekilde kendi yararınıza nasıl sonuçlandıracağınızı düşünmenizi söylerdi. Örneğin, **Friedrich Nietzsche** sadakatten, kendine davranılmasını istediğin gibi davranmaktan dem vuran bütün o özgeci saçmalıkları unutmanızı söylerdi. Bunlar ona göre "köle ahlakıdır"; hayatımızın kontrolünü ele almamızı engellemek amacıyla dini kurumlar tarafından bize dayatılan ahlak kurallarıdır. Başarmak için vicdan rahatsızlığının ve çarpık ahlaki düşüncelerin ötesine geçmelisiniz. Ayrıca doğduğunuzdan beri neyin iyi neyin kötü olduğuyla ilgili kafanıza işlenmiş fikirlerden kurtulmanın o kadar da zor olacağını sanmayın; suç işleyerek zaten ahlak anlayışınızdan taviz vermişsiniz. İyi ile kötünün ötesindeki dünyaya adım attığınızda geri dönüşünüz yoktur artık. Sadakat göstermeniz gereken kişi yine kendinizsiniz; çalışma arkadaşınız hatta patronunuz veya şirketiniz değil. En iyi teklifi alın, diğer elemanı ele verin ve hayatınıza devam edin.

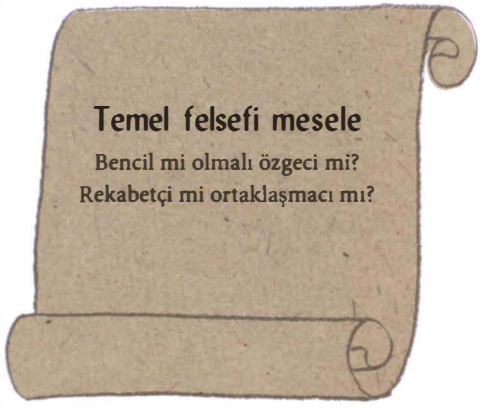

"Yazarların yaygın biçimde 'jus naturale' dedikleri 'doğal hak' kişinin dünyasını, yani hayatını korumak için gücünü dilediğince kullanma; aklı ve muhakemesiyle, bu amaca ulaşmak için en uygun yol saydığı şeyi yapma özgürlüğüdür"
Thomas Hobbes

Bekleyeceğiniz üzere **Niccolò Machiavelli**'nin vereceği tavsiye de bu yönde olurdu. Ahlak kişisel hayatta şıktır, fakat burası ya öl ya öldür şiarının geçerli olduğu iş dünyası. Şirketi söğüşlerken nasıl bir risk aldığını çalışma arkadaşınız da biliyordu, dolayısıyla okkanın altına giderse şikâyetçi olamaz. Yine de gammazlanmaktan kimse hazzetmez, o yüzden muhtemelen size "eyvallah" demeyecektir. Dolayısıyla patronunuzun, töhmet altında bırakacağınız arkadaşınızı güvenli bir şekilde uzaklaştıracağından emin olun. Yok eğer suç ortağınızın öç alma imkânı varsa, sorumluluğu birlikte üstlenmeniz hayrınıza olabilir. Sizin için bir fedakârlık olabilir bu, ama gönlünüzün yüceliğinden değil de, güvenlik amaçlı. Hem size borçlu da kalacaktır böylece.

Kişisel çıkar

Tüm filozoflar Machiavelli kadar acımasız değildir, hatta pek çoğu sizin ikileminizi ahlaki bir problem olarak görmeye hazırdır. Fakat **Thomas Hobbes** (1588-1679) motivasyonlarınıza alaycı bir yaklaşımda bulunabilirdi. Ahlaken doğru olan şeyi yapmaya çalışıyor gibi görünmenize karşın, aslında kendiniz için doğru olanı bulmaya çalışmaktasınız. Maalesef insan doğası itibarıyla "önce can" der. Hobbes kaşlarını çatıp size neden kurallar ve yasalar olduğunu anlatırdı: Herkesin başkalarının üzerine basıp istediğine ulaşmasını önlemek için. Sizin durumunuzda, otorite olan patronunuzdur, o yüzden onun istediği şeyi yapmalısınız.

Jean-Jacques Rousseau (1712-78) buna "saçmalık" diyerek karşı çıkardı. Ne kadar fesat bir insan doğası anlayışı! Bütün o kurallar ve düzenlemeler olmasaydı, bu durum ortaya çıkmazdı zaten. Rousseau'ya göre bu, sistemin hatasıdır, çünkü sistem arkadaşlık, sadakat ve özgecilik gibi şeylere değil, sadece maddiyata değer verir ve mülkiyeti korumak için yasalar getirir. Yasalar bizi işbirliği ve paylaşma gibi doğal eğilimlerimizin aksi yönünde davranmaya zorlar. Durumu kendi lehine manipüle eden patronunuz sizi kıran kırana mücadele konumunda bırakmıştır. Dahası, en başta şirketi kullanarak menfaat sağlamanız da muhtemelen patronunuzun bencilliği, harisliği ve mülkiyetini sahiplenmesi sebebiyledir. Rousseau size patronunuzla anlaşmamanızı söyleyecektir; gidip arkadaşınızla konuşun. İnsan, doğası gereği işbirliğine yatkındır,

Filozof	Eylem
Machiavelli	Ahlakı boş verin, çıkarınıza göre davranın
Rousseau	Kuralları sorgulayın, suçlanan arkadaşınızla işbirliği yapın
Smith	Ahlakı boş verin, rasyonel davranın
Hobbes	Kurallara uyun

sadece çıkarlarıyla motive olmaz. Hem siz hem de patronunuz kurumların kuralları tarafından yozlaştırılmışsınız, fakat bunu değiştirmek için yapabileceğiniz bir şey var: İş arkadaşınızla konuşun ve meselenin nasıl halledileceği ve tekrar etmesinin önüne nasıl geçilebileceği konusunda ortak karara varın.

Dolayısıyla birbiriyle çelişen iki insan doğası fikri var. Anlaşılan nasıl davranacağınız, hangisini yakın bulduğunuza bağlı. Lakin **Adam Smith**'in (1723-90) insan doğasına dair fikirleri çok daha mutedildir, önceki ikisine eşit mesafede durur. Ekonomist olduğundan Smith, insanların ne yapıp yapmamaları gerektiğine değil de gerçekte ne yaptıklarına, nasıl davrandıklarına odaklanır ve şu sonuca varır: Genellikle kendi çıkarımıza göre davranırız, ama bu hiç özgeci olamayacağımız anlamına gelmez. "Piyasa ekonomisi de bu şekilde işler," diye açıklardı Smith. İnsanlar mal ve hizmet üretimini iyi kalplilikten değil para kazanmak için yaparlar. Elbette diğerlerinin isteklerini hesaba katmak zorundadırlar ve ürettikleri beğenilince mutlu olurlar, fakat bu onların birincil motivasyonu değildir.

Hepimiz bu şekilde davranırız; cebimize para girmesi için, fakat aynı zamanda istek ve ihtiyaç duydukları şeyleri insanlara sağlamak için yapıp üretir ve bundan pay alırız. Olay sadece kişisel çıkarlarla ilgili değildir ama. Smith herkesten önce canımızı düşünme güdüsüne sahip olmamıza rağmen rasyonel yaratıklarızdır da derdi; davranışlarımızı incelediğimizde, bu şekilde hareket etmenin mantıklı olduğunu görürüz.

Dolayısıyla Smith sorununuza karşılık verirken, ikileminizi rasyonel biçimde değerlendirmenizi, ahlakı değil çıkarlarınızı göz önünde bulundurmanızı isterdi. Sonra bakın bakalım, bunun başkalarının

"Rızkımızı kasabın, biracının iyi yürekliliğine değil, kendi çıkarlarını gözetmelerine borçluyuz"
Adam Smith

çıkarına olacak şeylerin de sağlanması gibi bir etkisi oluyor mu? Seçeneklerinizi birlikte düşünelim. Patronunuza açılıp, iş arkadaşınızı töhmet altında bırakabilirsiniz; böylece bir şekilde patronunuza faydalı olursunuz, ama iş arkadaşınıza da zararınız dokunur. Veya arkadaşınızı koruyabilirsiniz, ama ne ikiniz ne de patronunuz durumdan bir fayda devşirebilir.

Bu şekilde ortaya konulduğunda, çalışma arkadaşınız ve siz rakip durumuna geliyorsunuz. "Rekabet," derdi Smith, "üretimi teşvik edip fiyatları aşağıda tuttuğu için, genelde tüketici açısından iyi bir şeydir." Ancak üreticiler için her zaman o kadar da iyi değildir. Rekabetin iş açısından yararlı olduğunu düşünmeye şartlanmış durumdayız, ancak Smith, en azından bazı durumlarda rasyonel olanın, hepimizin çıkarına olan şeyin, rekabet değil işbirliği olduğunu söylerdi. İş dünyasında üreticiler pazarlık ederler; seri üretimden ve emek gücünden daha etkili yararlanmak için kaynak harcarlar. Daha acımasız biçimde karteller, güçlü tekeller de kurabilirler; böylece kendi koydukları fiyattan ürünlerini almaları için müşterileri zorlarlar. Ezcümle Smith'in size vereceği tavsiye, patronunuzla anlaşmadan ne elde edebileceğinizi ve arkadaşınızla anlaşmanın daha iyi sonuç verip vermeyeceğini düşünmeniz olacaktır.

Ya kazan ya kaybet

Gerçekten rasyonel olanın ne olduğunu söylemesi için bir matematikçiyi beklemek gerekti: **John Forbes Nash** (1928-2015) pek çok felsefecinin ahlak meselelerine yeni bir gözle bakmasına yol açan *oyun teorisinin* öncüsüdür. "Hayattaki durumlara bir tür oyun gibi bakarsak," der Nash, "başarmanın kazanmak olduğunu, oyunun rekabetçi olduğunu varsayıyoruz demektir." Ama bakışımızı değiştirirsek, pek çok durumun bir tarafın kaybedip diğerinin

	B konuşmaz	B A'yı suçlar
A konuşmaz	Hem A hem B disiplin cezası alır (kazanç-kazanç) ✓ ✓	B serbest kalır. A kovulur ve hapse girer (büyük kazanç-büyük kayıp) ✗ ✓
A B'yi suçlar	B kovulur ve hapse girer. A serbest kalır (büyük kayıp-büyük kazanç) ✓ ✗	Hem A hem B kovulur (kayıp-kayıp) ✗ ✗

"İşbirliğini dışlayan oyunlarla ilgili daha dolaylı bir çalışma yöntemi de işbirlikli oyunları incelemektir. İşbirlikli oyundan kastımız, alışılageldiği üzere bir ödülü, stratejileri ve kimi oyuncuları bir araya getiren, ama bunu, oyuncuların işbirliğine gidebilecekleri hatta gidecekleri varsayımıyla yapan bir oyundur"

John Forbes Nash

kazanmasıyla ilgisi olmadığını, iki tarafın da kârlı çıkmasının mümkün olduğunu görürüz. Ama bu, rekabet fikrini bir yana bırakmak ve işbirliği unsurunu da işin içine katmak demektir. Sizin durumunuzda buna, sizinle arkadaşınızın arasındaki bir rekabet gözüyle bakabilirsiniz. Bu durumda biriniz kaybedince diğeri kazanacaktır.

Fakat bunun alternatifi var. Diyelim ki siz ve çalışma arkadaşınız şirket aracını keyfi kullanırken yakalandınız. Patron sizin şirket malını zimmetinize geçirdiğinizi de biliyor, ama ispat edemiyor. Size bir anlaşma öneriyor: İtiraf edip arkadaşınızı suçlarsanız yaptığınız yanınıza kâr kalacak, arkadaşınız ise kovulacak, cezalandırılacak; yok eğer konuşmazsanız disiplin cezası alacaksınız, biraz da ücret kesintisi. Çalışma arkadaşınıza da aynı teklifte bulunduğunu biliyorsunuz. İkiniz de itiraf edip ötekini suçlarsanız ikiniz de kovulacaksınız, ama patron olayı mahkemeye taşımayacak.

Nasıl davranmalısınız? İtiraf ederseniz kazancınız muhtemelen büyük olacak (en azından bir şey kaybetmeyeceksiniz), ama karşı tarafın da aynı şeklide davranma ihtimali var; öyle yaparsa işinizi kaybedebilirsiniz. Sessiz kalırsanız işinizi kaybedebilirsiniz, arkadaşınız sizi suçlarsa hapse bile girebilirsiniz; ama konuşmazsa, bir uyarı ve ücret kesintisiyle paçayı sıyırırsınız. Dolayısıyla ikiniz için de en iyi olan işbirliği yapıp konuşmamaktır. Kazanç-kazanç durumudur bu. İşbirliği yapmazsanız, üstleneceğiniz riskler de büyür. Vicdanen de sizi en çok rahatlatacak çözüm işbirliği olacaktır.

Karar vermek

Size göre bu, kendi hayatını koruyup idame ettirmeyle ilgili bir durumsa, destek için Nietzsche ve Machiavelli'ye danışabilirsiniz. Ama bunun orman kanunlarına geri dönmek olduğunu düşünerek, politik bir hakemlik için Hobbes veya Rousseau'ya dönebilirsiniz. Alternatif olarak Smith veya Nash'inkiler gibi daha rasyonel cevaplar peşinde de koşabilirsiniz, ki bu herkesin çıkarına olacaktır.

Bilgisayarımın kendine ait bir zekâsı olduğuna yemin edebilirim...

Turing • Searle • Descartes • Ryle

Çoğu zaman bilgisayarınız, ondan yapmasını istediğiniz şeyleri tam olarak yapar. Bazı günler de hiç size tepki vermez, kendi kafasına göre takılır. Adeta size itiraz ediyor gibidir. Tabii bu saçma sapan bir durumdur, nihayetinde sadece bir makineden, cansız bir nesneden bahsediyoruz, ama işte bazen, kendi kafası, kendine ait bir zekâsı varmış gibi davranır. Kendinizi hayal gücünüze biraz fazla kaptırmış, bilgisayarınızın davranışlarını yorumluyor olabilirsiniz, zira makineler düşünemez. En azından bizim gibi düşünemezler.

Arkadaşlarınızın pek çoğu bilgisayarınızın irade göstererek size itiraz ettiği fikrine gülerdi; ama ne demek istediğinizi anladıklarını ifade edecek şekilde küçük bir kuşku payı bırakanlar da çıkacaktır. Belki bugün masanızdaki makine insanlar gibi düşünme yeteneğinden yoksun, fakat bunu yapabilecek bir makine icat edilebilir mi? Kulağa bilimkurgu romanlarının konusu olabilecekmiş gibi gelse de, düşünülmesi imkânsız bir şey değil.

Bilgisayar teknolojisinin en erken döneminde, yapay zekâ konusu sıcak bir gündem maddesiydi. Alanda öncülük yapan **Alan Turing** (1912-54) gibileri felsefi spekülasyonlara dalmaya eğilimliydiler. Programlanabilir bir hesap makinesi, bugün bilgisayar dediğimiz şeyin atasını yapmanın mümkün olduğu anlaşılır anlaşılmaz, insanlar şu soruyu sordular: "Makineler düşünebilir mi?" Turing insanların basit bir evet veya hayır cevabıyla tatmin olmayacaklarını anlamıştı ve bu yüzden, bir makinenin zekâ emareleri gösterip göstermediğini belirleyecek bir tür bilimsel testin uygulanabileceğini ileri sürüyordu.

Test etmek

Turing'in önerdiği, o devirde popüler olan bir salon oyununa dayanan basit bir testti. Bu "taklit oyununda" [Türkiye'de *Enigma* adıyla gösterime giren filmin İngilizce adı "imitation game"dir (taklit oyunu)] bir erkek diğeri kadın iki oyuncu, ayrı odalara konur; üçüncü bir oyuncu da onlara yazıyla cevaplayacakları sorular sormakla görevlendirilir. Daha sonra soruları soran,

"Makineler bana sık sık sürpriz yapar"
Alan Turing

hangi cevabın kadına hangisinin erkeğe ait olduğuna karar verecektir. "Turing testinde" de kurallar aynıdır fakat kadın-erkeğin yerini insan-makine almıştır. Turing bu testin, doğru cevaplar verme kabiliyetini değil (basit bir makine bu alanda insandan çok daha yetkindir) insani cevap verme kabiliyetini ölçtüğünü vurgulardı.

Soruları soran, hangisinin bilgisayar hangisinin insana ait cevap olduğunu ayırt edemiyorsa, makine testten geçmiş sayılır. Bununla birlikte makinenin testten geçmesinin anlamı nedir? (Turing'in bilimsellikten felsefeye kaydığı yer burasıdır.) Ona göre insanın verdiği cevaplardan ayrılamayacak cevaplar veren bir makine zekâ emaresi gösteriyor demektir. Bu, yapay da olsa zekâdır. "Peki ama, bu düşünmek midir?" sorusu karşısındaysa Turing gülümser, bunun bizimki gibi bir düşünme olmadığını, ama buna başka ne isim verilebileceğini de bilmediğini söylerdi. Yani cevabın "düşünmekten" ne anladığınıza bağlı olduğunu.

Temel felsefi mesele

Bilgisayarlar düşünebilir mi? Anlamaya veya bilince kabil midirler? Beyinlerimiz bilgisayarlar gibi midir? Yoksa zihinlerimiz bedenlerimizden ayrı mı?

Turing'in meseleyi biraz geçiştirdiğini düşünebilirsiniz. Zaten bilgisayarınızın kendince bir şeyler yaptığı ve bunun düşünmeye benzediği konusunda kuşkunuz yok; ama sizin asıl merak ettiğiniz onun, kendine ait bir zekâya sahip olup olmadığı, yaptığı şeyle ilgili bir fikri veya niyeti olup olmadığı. **John Searle** (d. 1932) sizi ilk sezgilerinizin doğru olduğuna ikna etmeye çalışırdı: Bilgisayarlar ne yaptığını tam anlamıyla bilmez. Bu iddiasını ispat için size Mandarin dilinde, Çin karakterleriyle yazılmış soruları işlemden geçirip yine Çince doğru cevap veren bir programa sahip olduğunu söylerdi. Program bunu o kadar iyi yapmaktadır ki Turing'in testini rahatça geçer; Çince konuşan bir insandan ayırt edilemez. "Şöyle düşünün," derdi Searle, "hiç Çince bilmeyen birini bu programın bütün bilgisine ulaşabileceği bir odaya koyuyorsunuz. O da programın yönlendirmeleriyle Çince münasip bir cevap verebiliyor. Çincenin 'ç'sini bilmezken üstelik."

"Bir bilgisayarın yaptığı da tam olarak bu değil midir?" diye sorardı Searle; sadece komutları izleyerek, ne yaptığına dair en ufak bir fikri olmadan, ama ne yaptığını biliyor izlenimi vererek işlemez mi? Keza Searle size düşünmenin, muhakkak ne hakkında düşündüğünü anlamayı içerdiğini söylerdi. Makinelerin yoksun olduğu şey anlamanın, hissetmenin, duyumun, farkındalığın, niyetin ve diğer şeylerin bileşimi olan bilinçtir. Dolayısıyla bilgisayarınızın yaptığı şeyi "düşünmek" olarak nitelendiremezsiniz ve eğer

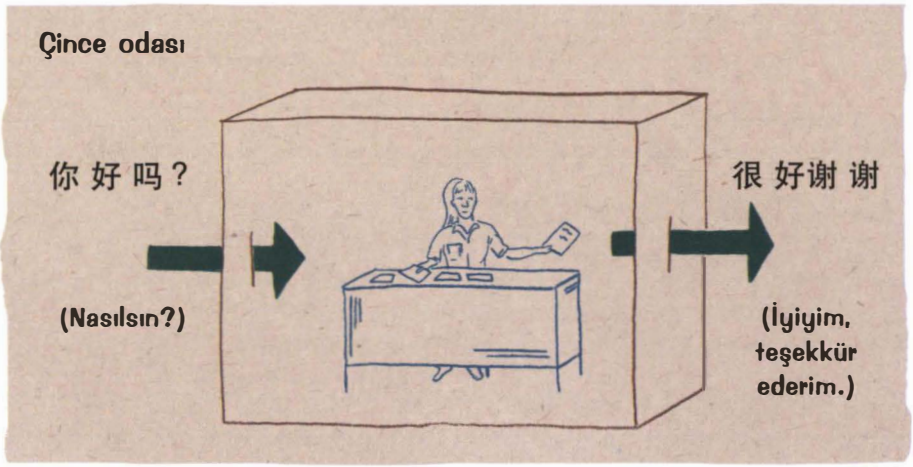

düşünmüyorsa, kendine ait bir zekâsı olduğu da söylenemez.

Fakat gelin bir anlığına argümanı tersine döndürelim. Makineler düşünemiyorsa bu, zihinleri olmadığındandır, peki ya biz insanlar? Beyinlerimiz karmaşık bir organik makineden ibaret değil mi? **René Descartes**'a (1596-1650) göre öyle değil, ona göre fiziki bir vücuda ve fiziki olmayan bir zihne sahip olmak bakımından insanlar eşsizdir. Descartes size bu sonuca bilimsel bir yöntemle ulaştığını açıklayacaktır: Bir şeyin tartışmasız doğru olduğuna inanmak için rasyonel gerekçeler bulamadığı takdirde o şeyi göz ardı etmiştir.

"Sizinle acımasızca oynayan bir kötü cin olduğunu hayal edin," derdi. Bu habis varlık sizi dünyaya dair bildiğiniz her şeyden kuşkulandırma yeteneğine sahip olsun. Her duyumunuzu yanıltmaya kabil, öyle ki gördüğünüz, işittiğiniz, hissettiğiniz herhangi bir şeyin gerçekliğine inanamıyorsunuz. Vücudunuzun size söylediği hiçbir şeye inanamadığınıza göre vücudunuz da var olmayabilir, yani tastamam varlığınızdan şüphe etmeniz gerekecektir.

Makinedeki hayalet

Ama o kadar da hızlı gitmeyelim, hemencecik bir kanaate varmayalım. Eğer varlığınızdan şüphe ediyorsanız, sizde şüphe eden bir şey olmalı ve o şey de siz olmalısınız. Yani düşündüğünüze göre var olmalısınız veya Descartes'ın deyişiyle "*Cogito ergo sum*". Ancak fiziksel varlığınızın bir yanılsama olduğunu zaten kabul etmiştiniz, o yüzden bu "siz" başka bir şey, düşünmeye kabil fiziksel olmayan ve bedeninizden epey farklı bir şey olmalı. Descartes'a göre bu, insanların tin veya ruh dedikleri şeydir, ama o buna zihin der.

Dolayısıyla, diyelim aldatıcı cinden sıyrıldınız ve tabir yerindeyse aklınız başınıza geldi; bedeninizin size dünyayla ilgili bilgiler ilettiğini, zihninizin ise ruhsal süreçlerinizle ilgili bilgiyi işlediğini fark ettiniz. Her ne kadar bedeniniz ve zihniniz

"Zihinler de şeydirler, fakat bedenlerden farklı türde şeylerdir"
Gilbert Ryle

ayrı iki unsur, biri maddi diğeri gayrimaddi iki cevher olsa da bir şekilde bağlı ve birbiriyle etkileşim içinde olduğu barizdir. İkisi arasındaki arayüz Descartes'a göre beyindedir (daha özelde beyin epifizinin yakınında bulunur).

Ancak **Gilbert Ryle** (1900-76) Descartes'ın tümüyle saçmaladığını söylerdi size. Ona göre bir yerde duyu organları ve beyinle birlikte fiziksel beden, diğer yanda bu bedenin özellikleri ve işlevleri vardı. Ryle, Descartes'ın farklı türden bu iki şeyi birbirine karıştırdığını düşünüyordu. Bu tıpkı oy verme hakkına sahip kanlı canlı insanlar ile soyut "seçmen" kavramını birbirine karıştırmak gibidir. Elbette ikisi de vardır, ama tıpkı beden ile zihin gibi farklı kategorilere aittirler. Ayrı olmakla birlikte beden ile zihnin aynı türden şeyler olduğunu kabul eden Descartes'ın yaptığı hata bir kategori hatasıydı ve bu onu "makinedeki hayalet" benzeri, tümüyle hatalı bir sonuca yöneltti. Böyle bir hayalet yoktur. Zihinsel hayatımız bir özelliktir, fiziksel bedenimizin bir işlevidir ve bu ikisi farklı, ancak birbirinden ayrılmazdır. Bedenimiz onu oluşturan farklı maddelerden ibarettir ve zihin dediğimiz şey de onun özelliklerinden birinin tarifidir.

Peki, insan bedeni denilen makinenin içinde hayalet yoksa, bir makine neden kendisini oluşturan malzemeden farklıymış gibi görünsün? Bilgisayarınızın içinde bir "hayalet" olmadığı kesin; bilgisayarın "zihni" denilen şey sadece yaptığı, yapmaya programlandığı şeylerden ibaret. Bununla birlikte, kimse bilincin gerçekten ne olduğunu çözümleyememiştir, o yüzden, kimsenin ne yaptığını anlayan, farkında olan ve niyet besleyebilen bir bilgisayar programlayacağı da yoktur. Öte yandan, beynimiz elektrik uyarımları ağı oluşturan hücrelerin bir toplamından ibarettir, yine de bunlar sayesinde düşünüp bilinçli olabiliyoruz; karmaşık bir elektronik devre sistemi için neden farklı olsun? Onların yaptığı şey de düşünme olarak tanımlanamaz mı?

Karar vermek

Bilgisayarlar düşünebilir mi? "Düşünmek" derken ne kastettiğimize bağlı. Turing ve Searle bilgisayarların yaptığı şeyin gerçekten düşünmek mi yoksa enformasyon işlemek mi olduğuyla ilgili iki farklı bakış açısı sunar. Beynin yaptığı şey enformasyon işlemekten farklı mıdır? Zihinlerimizin fiziki bedenlerimizden ayrı olduğu konusunda Descartes'la veya "makinenin içinde bir hayalet" olmadığı konusunda Ryle'la hemfikir olabilirsiniz.

Sadece hayatta kalabilmek için fazla mesai yapmam gerekirken, nasıl oluyor da bazı insanlar neredeyse hiç çalışmadan servet sahibi olabiliyor?

Sokrates • Aristoteles • Paine • Rousseau • Cicero • Rawls • Nozick

Bazen dünyada adalet diye bir şey yokmuş gibi geliyor. Düzgün bir hayat sürüp ailenizi geçindirmek için elinizden geleni yapıyorsunuz, ama iki yakayı bir araya getirmek bile bitimsiz bir mücadele. Siz fazla mesai yapmaya devam ededurun, patronunuz kısa bir toplantı ve uzun bir öğle arasından sonra golf dersinin yolunu tuttu. Net geliri de sizinkinin yüz katı falan. Buna nasıl hakkı olur? Adil değil...

Böyle anlatınca haksızlığa uğramışsınız gibi gözüküyor. Tek de değilsiniz üstelik; dünyanın dört bir tarafında pek çok insan boğaz tokluğuna ter akıtırken, azınlık lüks içinde yaşıyor. Birkaç bin yıllık medeniyet tarihine rağmen, nasıl daha adil bir toplum yaratamadığımıza, hatta zengin ile fakir arasındaki uçurumun nasıl giderek arttığına anlam veremiyor olabilirsiniz. Bu doğru bir şey olamaz değil mi?

Temel felsefi mesele

"Adalet" derken ne kastediyorsunuz? Adalet eşitlikle aynı şey mi? Adalet haklarımızla ve yükümlülüklerimizle mi ilgili yoksa hakkaniyetle mi?

Aslında bu soru Antik Yunan'dan beri filozofları meşgul eden bir sorudur. Atinalılar demokrasi ve adalet ilkeleri üzerine bir toplum inşa etmekle övünüyorlardı, ancak aralarında bir baş belası vardı: Olayları olduğu gibi kabul etmekle yetinmeyip sistemi (aslında her şeyi) sorgulayan **Sokrates**. Kendisine dert anlatıldığında, ne size katılır ne itiraz eder ne de sempati ve tavsiyelerini sunar, sadece ne düşündüğünüzü ve tam manasıyla ne kast ettiğinizi sorgulamaya başlardı.

Tavsiye için Sokrates'e başvurmaktaki müşkülat buradaydı. Her şeye cevabı "Evet, ama..." ile başlar, takiben, sizde ilk başta söylediklerinizle ilgili kuşku uyandıracak bir dizi soru sorardı. Bir problemin özüne inmek için kullandığı yol buydu, ancak sonra bir çözüme varılabilirdi. Her ne kadar can sıkıcı da olsa, adaletin ne olduğu ve adaletsiz dediğinizde tam ne kastettiğinizi düşünmenizi sağlardı. Bu örnekte size "Bu haksızlık" sözünüzü mercek altına aldırırdı. Hak derken ne kastediyorsunuz?

Patronunuzun ve sizin eşit olmayan iş yüküne sahip olmanız ve eşit olmayan ücret almanız manasında aslında "eşitlikten" mi bahsediyorsunuz? Yoksa kastettiğiniz "adaletsiz" mi? Başkasına kıyasla daha az para alarak daha çok çalışmanız sizce adaletsiz mi? Öyleyse adalet ve eşitlik aynı şeyler mi? Değilse, "adalet" sizin için ne demek?

Adalet ve eşitlik

Aslında tek yaptığınız bazı insanların diğerlerinden daha iyi durumda olmasının haksızlık olduğuna dikkat çekmekti, şimdi Sokrates çıkıp "adaleti" tarif etmeniz için size meydan okuyor. Hiç kolay iş değil, Yunan filozofların pek çoğu da size böyle söylerdi zaten. **Aristoteles** örneğin, şöyle derdi: Ortada bir adalet ya da adaletsizlik olduğunda bunu genelde fark ederiz, ama adaletin kendisinin ne olduğunu söyleyemeyiz. Pek çok soyut kavram gibi onu da gördüğümüzde tanırız, fakat tam manasıyla tanımlayamayız. Aristoteles aynı zamanda eşitlik ile adalet arasındaki farkı açıklamaya çalışırdı: Her ne kadar eşitlik adaletin bir formu olsa da, adalet her zaman eşitlikle aynı şey değildir.

Bu da bizi "eşitlikten" kastettiğimiz şeyi tarif etmeye sürüklüyor. Farklı eşitlik türleri mi var? Tıpkı Atinalıların adil bir toplum oluşturmayı amaçlamaları gibi, 18. yüzyıl Fransa ve Amerika'sındaki devrimlerin ardındaki düşünürler de eşit bir toplum oluşturmak istiyorlardı. Başkaları az çalışıp çok kazanırken, çok çalışıp az kazandığınızla ilgili şikâyetleriniz **Thomas Paine** (1737-1809) için ciddi bir meseleydi. Paine size adaletsizliğin imtiyazlarla ilgili olduğunu söylerdi. Bazıları servet ve nüfuz içerisine

Robert Nozick

"Sahip olduğumuz para, özgürlük için bir araçtır; sahip olmadığımız ve olmaya çabaladığımız paraysa köleliğin aracı"
Jean-Jacques Rousseau

"Adalet herkese hakkı olanı verir"
Cicero

doğarken diğerleri şansızdır. Fakat herkese (yani, aslında yetişkin beyaz olanlara) bazı şeylere ulaşmada eşit hak tanınırsa, yani fırsatlar eşitlenirse bu durum tamir edilebilir. Sonra Paine göğsünü kabarta kabarta *İnsan Hakları* adlı metniyle yolu açtığını açıklardı: Kadın hakları, 20. yüzyıldaki yurttaşlık hakları hareketi ve nihayet Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi. Herkese eşit haklar; işte size adalet!

"Bir dakika," derdi **Jean-Jacques Rousseau**. "Yasada fırsat eşitliğinin olması çok hoş bir şeydir, fakat sistem bu konuda gerçekten bir şeyler yapmanıza engel oluyorsa bunun bir yararı yoktur." Ayrıca Rousseau size, "haklarla" ilgili bütün o konuşmaların problemin bir parçası olduğunu söylerdi. Adaletsizliğe yol açan sadece ayrıcalıklar değil hak sahipliğidir de, zira toplumumuz bazı insanların, özellikle de mülk sahiplerinin haklarını korumaya meraklıyken, yoksunlar karşısında riyakârdır. Adaleti tesis etmesi gereken yasaların asıl derdi mülkiyettir; yoksunlar karşısında varlıklıları kayırmaktır. Esasen Rousseau'ya göre mülkiyet ve servetin hakkaniyetsiz dağıtımı, meselenin özüdür. Bu sorunlar çözülmediği sürece haklarınız ne olursa olsun, servet eşitliği söz konusu olmayacaktır. Özel mülkiyet fikrini tasfiye edin ve herkese toplumsal servetten eşit pay verin.

Hakkaniyet ve hak sahipliği

Öyleyse iki tür eşitlik var, fırsat eşitliği ve servet eşitliği. Paine'in eşit hakları, Rousseau'nun eşit paylaşımı. İkisinin de bir adalet biçimi olmak gibi bir iddiası vardır ve **Cicero**'nun (MÖ 106-43) "Adalet herkese hakkı olanı verir" fikriyle uyumludur. Yalnız sorun şudur: Kimin neye hakkı olduğuna nasıl karar vereceksiniz? Adalet kavramının açıklanması bağlamında iki Amerikalı filozofun, **John Rawls** (1921-2002) ve **Robert Nozick**'in Rousseau-Paine argümanlarını yankılar şekilde bu soruya çok farklı cevapları vardır.

Rawls sizin durumunuza bakar ve bunun hakça olmadığına katılırdı. Ona göre hakkaniyet adaletin zemininde yatan ilkedir. Ancak Rawls şunu da sorardı: İmtiyazlılar arasında doğsaydınız ve doğrudan servet kazanan bir endüstrinin başına geçseydiniz yine de "Bu hakça değil!" diye bağırır mıydınız? Kendi içinizde bunun o kadar da adil olmadığını kabul ederdiniz, ama şikâyetiniz de olmazdı. Çok kazananlar, işçilerden gelen eşitlik çağrılarına "haset politikası" diyerek kulak tıkarlarken, az kazananlar da eşitsizliğin artırılmasını "açgözlülük siyaseti" diye eleştirirler. İki taraf birden haklı olamaz; buradan, daha adil bir ayarlamayla çıkmanın bir yolu var mıdır? Rawls olduğunu düşünür. Birkaç kişi bir iş kurduğunuzu düşünün, hangi düzeyde görev alacağınızı, müdür mü, satışçı mı yoksa patron mu olacağınızı bilmiyorsunuz: Ödemeleri ve çalışma gününün uzunluğunu belirlerken bu sizi nasıl etkilerdi? Rawls'un "cehalet örtüsü" dediği şeyin ardında çalıştığınızdan, herkes için adil olan hakça bir sistemi tercih edeceğiniz neredeyse kesindir.

Nozick ise olayı başka türlü görür. Adalet ilkesi, ona göre hak sahipliğidir; imtiyaz değil yasal hak sahipliğidir ve bu durum haksız

"Adil bir durumdan, adil bir hareketle varılan yer de adildir"
Robert Nozick

"Adalet ilkeleri, cehalet perdesinin ardından tayin edilir"
John Rawls

bulacağınız bir eşitsizlikle sonuçlanabilse de adildir. Bir eşyanın sahibiyseniz; satmadığınız, vermediğiniz veya yasadışı şekilde sizden alınmadığı sürece kimsenin onda hakkı yoktur. Dolayısıyla herkes, sahip olduğu mülk (ister toprak ister para veya eşya olsun) üzerinde hakkı olduğu bir başlangıç noktasından, kendi rızasıyla başkalarıyla serbest mübadele sürecine girebilir. Yani alışverişler meşru olduğu sürece herkesin kendi serveti üzerinde hakkı olur ve bazı büyük eşitsizlikler olsa da bu sürecin sonunda ortaya çıkacak dağılım adil olacaktır. Şu halde, sizin durumunuzdaki haksızlığı düzeltmek için patronunuzun servetini azaltmak veya sizinkini yükseltmek adaletsiz olacaktır; keza patrondan vergi şeklinde para alıp serveti yeniden düzenlemek de aynı şekilde adaletsiz olacaktır. İsteseniz de istemeseniz de şirketin yöneticisi ya da sahibi olarak (meşru yollarla olduğu sürece) sahip olduğu her şey üzerinde hakkı vardır. Sizin de kendi sahip olduklarınız üzerinde hakkınız vardır; ne fazla ne eksik.

Karar vermek

İlk olarak Sokrates sizden durumu neden adaletsiz bulduğunuzu sorgulamanızı isterdi. Aristoteles gibi bunun eşitsizlik yüzünden olduğunu, ama adaletsizlikle aynı şey olmadığını düşünebilirsiniz. Paine gibi fırsat eşitliğinden veya Rousseau gibi servet eşitliğinden yana olabilirsiniz; adaleti Rawls gibi hakkaniyet, Nozick gibi hak sahipliği üzerinden tanımlayabilirsiniz.

Bir süre önce işten atıldım ve görünüşe göre iş bulmakta çok zorlanacağım.

Epiktetos • Machiavelli • Smith • Marx • Russell

Kötü haber. Kesintisiz ilerleme sürecinin masum kurbanısınız. Dijital çağda, endüstri giderek daha az emek gücüne ihtiyaç duyuyor; ekonominin durumu da meydanda, şirketler masrafları düşük tutmak zorunda. İki yakanızı bir araya getirmek kolay olmayacak. Mali olarak ayakta kalabilseniz dahi, gelecekten umutsuz, öylece çalışmadan oturmak moral bozucu olacak. Gerçekten böyle mi olması gerekiyor?

Talih kuşu sizden uzak gibi görünüyor. Dünya ayaklarınızın altından kaymış gibi, endişeli olmanız da çok anlaşılır, çünkü sizin hatanız olmamakla birlikte, hayatınız üzerinde kontrolünüz yokmuş gibi hissediyorsunuz. Ki bu bir ölçüde doğru da, o yüzden belki metanetinizi takınmalı, Stoacı bir dinginlik tavrını benimsemelisiniz. Bunun nasıl yapılacağını öğreneceğiniz en iyi kişi, Stoacı okulun üstat filozofu **Epiktetos**'tur (MS y. 55-135). Size söyleyeceği ilk şey Stoacılığın sadece "yakınmadan sineye çekmek" olduğu şeklindeki yaygın yanlış görüşe kulak asmamanız olacaktır. Stoacılık bundan biraz daha incelikli bir şey.

Gerçi Epiktetos pek çok şey üzerinde kontrolümüz olmadığını kabul ederdi. Pikniğe çıkacaktınız, yağmur yağıyor. Yeni aldığınız arabayı park yerinde bıraktınız, alışveriş yaparken biri gelip bindirdi. İşinizi kaybettiniz. Epiktetos size bunların üzerinde hiç kontrolünüz olmayan dışsal şeyler olduğunu söylerdi. Esas önemli olanlar, üzerinde kontrolünüz olan şeylerdir: Arzularınız, hırslarınız, eylemleriniz, davranışlarınız, asıl önemlisi hayata karşı tavrınız. Kötü şeyler olur, ama iyi şeyler de olur. Buna dair yapabileceğiniz bir şey yok, fakat ne iyi ne kötü şeylerin sizi fazlaca etkilemesine izin vermemeyi öğrenebilirsiniz. İşinizi kaybettiğiniz için bilhassa kötü hissediyor olabilirsiniz, sebebi ona fazla değer atfetmeniz, onu tanımlamaktansa onun sizi tanımlamasına izin vermeniz. Kendi özdeğerlerinize yoğunlaşın, o zaman hayatın karşınıza çıkardığı her şeyle başa çıkabilirsiniz.

Aslında bu kadarı da iyi, fakat mevcut durumunuzla başa çıkmak için bir adım daha atmak doğru olabilir. **Niccolò Machiavelli**'ye göre Epiktetos yarı yarıya haklıdır. Olan bitenin kabaca yarısı kontrolümüz dışındadır, fakat diğer yarısıyla ilgili bir şeyler yapmaya kabiliz. İşinizi kaybetmeniz, örneğin: Sizin hatanız olmayabilir, ama buna bir fırsat gözüyle bakarak kolları sıvayabilirsiniz. Belki biraz ara verip hep yapmak isteyip yapamadıklarınıza yönelirsiniz. Ya da bunu belki eski işvereninize karşı bir intikam fırsatı olarak görüp, içgörülerinizi de

"Uzun vadede işveren de çalışanına onun kendisine olduğu kadar bağımlıdır, ama bu bağımlılık kısa vadede göz ardı edilebilir"
Adam Smith

kullanarak rakip bir firma kurabilir veya öyle bir yere katılabilirsiniz.

Bu sizi daha iyi hissettirebilir, ama moral bozukluğuyla başa çıkmak için sebepleri bilmenizin de faydası olabilir. İşsizliğe neyin sebep olduğuyla ilgili çelişen bazı görüşler vardır, o yüzden gelin, pek de benzer düşünmeyen iki filozoftan, **Adam Smith** ve **Karl Marx**'tan tavsiye alalım. Smith sizin durumunuzu kesinlikle anlayışla karşılar, size işinizin büyük ekonominin çarkları içinde küçük bir dişli olduğunu açıklardı. (Marx rolünüzün bu şekilde küçük görülmesi karşısında yerinde kıpırdanmaya başlardı.) Ekonomi de piyasanın kuralları olan arz ve talebe göre şekillenir. Sağlayıcılar üretir, kâr için ürettiklerini satarlar, alıcılar da ihtiyaç ve arzu duyduklarını satın alırlar. Üretim arttıkça fiyat düşer; talep artarsa fiyat da artar. Ama uzun vadede herkes, satıcılar da alıcılar da kârlı çıkar. Ama burada Marx, "Emekçiler çıkmaz," diye araya girerdi. "A evet," derdi Smith de, maalesef... Emek fazlası varsa bazıları işten çıkarılır. Ama böylece ücretler düşecek, girişimciler daha ucuza üretebilecek ve talep artacaktır ki uzun vadede bu herkesin iyiliğine olacaktır.

Tam burada Marx sakalını sıvazlayarak, sizi doğru yola çekmek için konuşmaya dahil olurdu. "Smith piyasa ekonomisi konusunda tamamen haklı," derdi, "ama ekonomi idaresinin en iyi yolu bu değildir." Bu şekilde piyasa ani yükseliş ve düşüşler arasında sürekli dalgalanır, üstelik bunun faturası emekçilere kesilir. Onlara makinenin bir dişlisi gibi davranılır, sömürülürler ve yabancılaştırılırlar; artık faydaları kalmadığında da gözden çıkartılırlar. Burjuvazinin, yani kapitalist girişimciler ve fabrika sahiplerinin, iş için yanıp tutuşan işsiz emek gücünü el altında bulundurmaktan yana çıkarı vardır, böylece ücretler düşer. İşinizi kaybetmenizin *sebebi* budur. Marx hiddetle, öyleyse bu konuda ne yapacağınızı sorardı. Birkaç tavsiyesi olacaktır: Genelde barikatlara koşmak ve kanlı bir devrimle ilgili şeyler. Ama sakinleştikten sonra, boş vaktinizi siyasal angajman için harcamanızı, kendinizi ve başkalarını eğitmenizi, adaletsiz kapitalist sistemin alternatifi olduğunu anlamaları için insanlara yardım etmenizi de önerebilirdi.

Marx'ın tutkulu sistem eleştirisi, şöyle ya da böyle kanınızı kaynatabilir, ama daha mutedil bir perspektif benimsemek hayrınıza olabilir. Bunun için de, barış içinde piposunu tüttüren **Bertrand Russell**'dan (1872-1970)

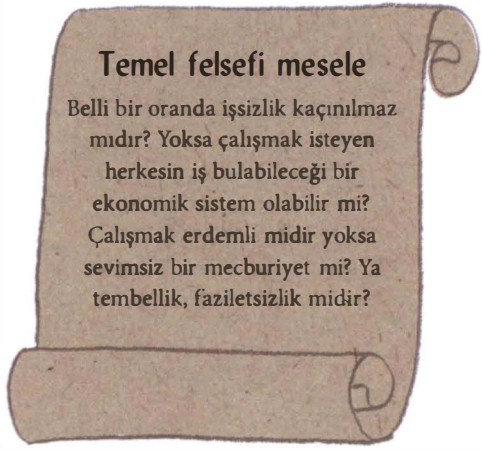
Temel felsefi mesele
Belli bir oranda işsizlik kaçınılmaz mıdır? Yoksa çalışmak isteyen herkesin iş bulabileceği bir ekonomik sistem olabilir mi? Çalışmak erdemli midir yoksa sevimsiz bir mecburiyet mi? Ya tembellik, faziletsizlik midir?

"Burjuva toplumunda sermaye bağımsızdır ve bireyliği vardır, yaşayanlar ise bağımlı ve bireylikten yoksundurlar."
Karl Marx

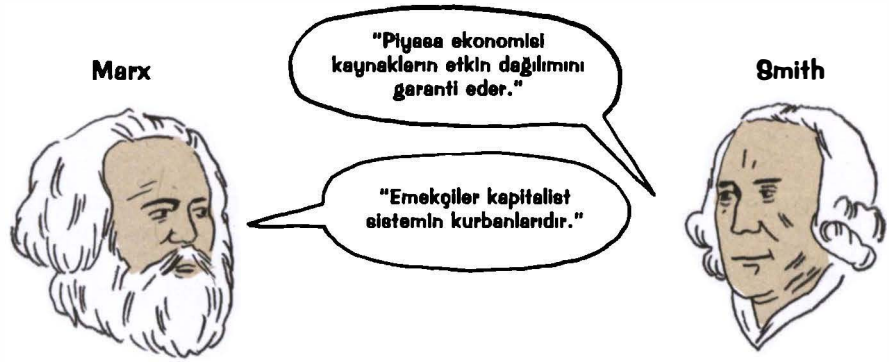

daha iyi kime başvurulabilir? O size, işten çıkarmaların büyük oranda makineleşmeye, hatta bugünlerde dijitalleşmeye bağlı olduğunu söylerdi. Yüzlerce insanın yapabileceği işi bizim için artık makineler yapıyor. Hem de daha verimli biçimde. Bu yüzden de üretim artıyor. Öyle olunca işveren ne yapıyor? İşgücünü gözden çıkarıp fiyatları düşürüyor. Bu arada, hâlâ çalışan işçiler tam hatta fazla mesai yapıyorlar. Saçmalık. İşçiler işlerinde kalsalar da çalışma süresi düşse ve üretim fazlası onların ücretlerini karşılasa, herkes için daha iyi olmaz mı?

Ama hayır, diye iç çekecektir Russell, fazla boş vaktin, özellikle çalışan sınıf için bir şekilde günah olduğunu bize telkin eden saçma Protestan çalışma etiği içimize işlemiş bir kere. Russell'a göre çalışmaya fazla kıymet atfedilmektedir. Çalışmadan hayatınızı idame ettirebiliyorsanız, arkanıza yaslanıp işleri, isteyen veya ihtiyaç duyanlara bırakmanız vazifeniz değil midir? Aslında madem çalışmamak sizi o kadar rahatsız etmiyor, hiç değilse bazen, bazı insanlara sizin gibi tembellik etmeleri için para ödesek nasıl olur? Bu gerçekten çalışmak isteyen insanların önünü açacaktır. Tembellik yapmanın günahla ilgilisi yoktur. Bir köşede oturup düşüncelere dalmakta da kesinlikle yanlış bir şey olamaz. Filozofların hep yaptığı şeydir. Çalışmaktan daha iyidir. Bir deneyin.

Karar vermek

Epiktetos'un önerdiği gibi durumu kabul edip hayatınıza devam edebilecek misiniz? Yoksa Machiavelli'yi izleyip bu konuda harekete mi geçeceksiniz? Durumunuzun piyasa ekonomisinin kaçınılmaz bir sonucu olduğu konusunda Smith'e katılabileceğiniz gibi Marx'la bir olup sisteme başkaldırabilirsiniz de. Ama belki de, bir süre tembelliğin keyfini sürebileceğiniz hatta erken emekliliği düşünebileceğiniz konusunda Russell'a katılırsınız.

Hayat tarzı

Sayfa 74: Yaşlı, elden ayaktan kesilmiş ve sefil bir şekilde ölmek istemiyorum. Uzatın şu hapı.

Sayfa 79: Homeopatiye inanmanın bir sakıncası var mı?

Sayfa 83: Akıllı telefonum çalındı. Kimlik hırsızlığı yapılmasından korkuyorum.

Sayfa 87: Uyuşturucu kullanmak hayatı, evreni, her şeyi anlamama yardımcı olur mu?

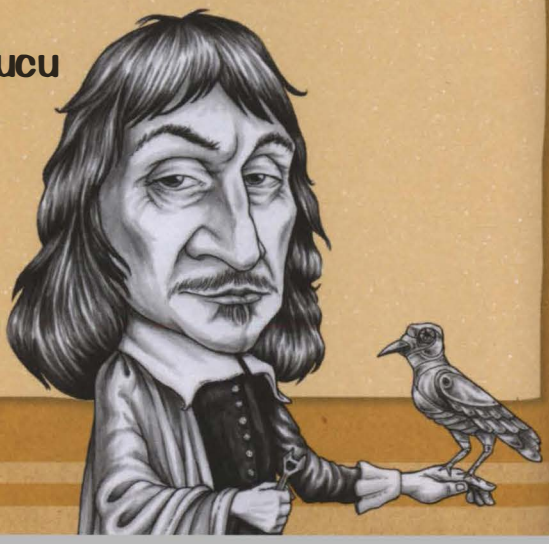

Sayfa 91: Tanrı vejetaryen olmamızı istiyorduysa neden hayvanları etten yarattı?

Sayfa 96: Spor araba mı yoksa station wagon mu?

Sayfa 100: Zor bir çocukluk geçirdim tamam mı? Kötü biri olduysam suç bende değil.

Sayfa 104: Nasıl iyi insanlardan biri olabilirim?

Sayfa 108: Dünyada bu kadar ıstırap varken Tanrı'ya inanabilir miyiz?

Sayfa 112: Ölümden korkuyorum. Bu normal mi?

Üçüncü Bölüm

Yaşlı, elden ayaktan kesilmiş ve sefil bir şekilde ölmek istemiyorum. Uzatın şu hapı.

Bentham • Mill • Hobbes • Glover

Dermansız hastalıklar ya da sadece ihtiyarlığın getirdiği harabiyet hayat kalitesini, yaşamayı anlamsız kılacak kadar mahvedebilir. Çoğu insan –elbette üzüntüyle– söz konusu sevilen bir ev hayvanı olsa, gereksiz acı çektirmektense zavallının sefaletine son vermenin daha iyi olacağını söyleyebilir. Ama aynı çözüm, hatta kendileri talep etseler bile, insanlar için uygun değilmiş gibi görünür. Haysiyetleriyle ölmeleri için insanlara neden yardım edilmesin?

Bugünlerde oldukça sık dillendirilen bir soru bu; sebebi de muhtemelen, tıptaki gelişmeler dolayısıyla insan ömrünün hiç olmadığı kadar uzaması, hepimizin artık biraz daha uzun yaşıyor olmamız. Hayatlarını sonlandırmak isteyen fakat bunu tek başlarına yapamayacak kadar kötü durumda olan hastalara bunun için yardım edilmesine yasalarca izin verilmesini isteyen pek çok kişi var. Ama hükümetler, desteklenmiş intiharın veya ötenazinin (ki bazıları "lütfen ölüm" diyorlar buna) herhangi bir biçimini yasallaştırmak konusunda çekimserler ve gerek tıp gerek hukuk camiasından insanların da bundan yana kuşkuları var. Rasyonel değil de, sıklıkla dini görüşlere dayanan veya duygusal bir tartışma bu. Peki, filozoflarımız bu konuda ne derlerdi?

Sorunun en basit ve anlaşılır analizi faydacılığın en dobra sözcüsü **Jeremy Bentham**'dan gelirdi. "Her ahlaki ikilemde olduğu gibi," derdi Bentham, "bütün mesele hangi seçeneğin azami iyilik getireceğini tayin etmektedir." Dikkate almamız gereken ve ahlaki açıdan yapılması doğru olan şeyi belirleyen iki şey vardır: acı ve haz. Acıyı asgari, hazzı azami kılmak. Faydacılık kısaca budur. Biri acı çekiyorsa bu acıyı en aza indirmek denklemin pozitif tarafında yer alır, yol açılan her türlü zararsa negatif tarafta.

Bunu söylemek bir yana, pratikte uygulamak da o kadar kolay değildir. Acıyı nasıl ölçeceksiniz? Veya haysiyet kaybını? Bir başka sorun da, daha geniş resme baktığınızda, olayın sadece birinin ıstırabına son vermek olmamasıdır. Çoğu zaman madalyonun diğer yüzü vardır.

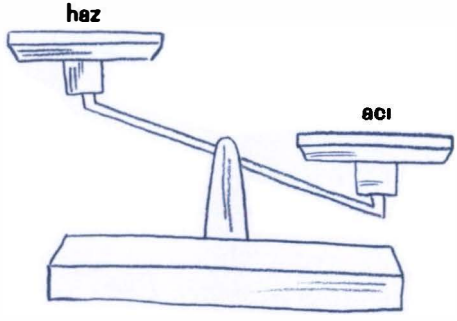

"Elini verirsen kolunu kaptırırsın"
Thomas Hobbes

Örneğin, birine ölmesinde yardımcı olmak, gelecekteki haz fırsatlarından onu yoksun bırakmak olarak görülebilir. Oysa faydacılık azami sayıdaki insan için azami ölçüde iyiliği sağlamakla ilgilidir, dolayısıyla bu karardan etkilenecek diğer insanları da dikkate almak lazımdır. Ölen kişinin aile ve arkadaşlarının ferahlamaları pekâlâ mümkündür; birilerinin taşıması gereken bakım yükü ortadan kalkmış olabilir. Öte yandan, kişinin ölümünden ıstırap duyacak insanlar da olabilir. Bu durumda Bentham, soru apaçık olmakla birlikte cevabın, kararın yol açtığı olası her acı ve hazzın karmaşık bir hesabını içerdiğini söylerdi.

Tanrı rolünü oynamak

Bentham'ın gözde öğrencisi **John Stuart Mill** de olayı daha fazla basitleştiremezdi. Mill faydacılığın temel prensiplerini takip etti, ama kişinin özgürlüğüne karşı hassas olduğundan bu düşünceye meyletti. O yüzden Mill, "Beden ve zihin başkasına değil size ait olduğundan, başkasına zarar vermediğiniz sürece bunlara istediğiniz gibi muamele edebilirsiniz," derdi. Yani kendi canınızı almak istiyorsanız ve bunun başkasına zararı olmayacaksa, bu sizin tercihinizdir. Elbette intiharınızın neden olacağı ıstırabı veya hüsranı dikkate almanız gerekir, ama yine de karar sizindir. Öte yandan desteklenmiş intiharda, başkasını da işin içine katmaktan söz etmeye başladığımızda, sular bulanır. Ölümünüze doğrudan neden olan veya sürecin bir parçası olan kişinin, bunu yaparak size zarar verip vermediği meselesi vardır. Siz rıza gösterdiğiniz için arzunuzu yerine getirmeye çalıştıkları söylenebilir, ama burada yine de alengirli bir nokta var.

Gelgelelim esas mesele, aslında kimin karar verip kimin bunu sonuca bağladığıyla ilgilidir. Birine size yardımcı olması konusunda direktif verebilecek durumda olmanız ile daha önceden bu direktifleri yazılı olarak bırakmanız ve birinin buna karar vermesi arasında fark vardır. Artık hayatınıza son veremeyecek veya birine bunu yapmasını söyleyemeyecek durumdaysanız, onu "Tanrı rolü oynamak" zorunda bırakmış olmaz mısınız? Bir arkadaştan veya doktorunuzdan size, alıp almamaya kendinizin karar vereceği bir hapı vermesini bilinçli olarak ve sükûnetle istemek başka bir şey, onlardan size ölümcül bir iğne yapmasını istemek başka bir şeydir. Oysa birini, belki yavaş ve acılı da olsa kendi ölümüne bırakmak, doğanın işine karışmamak, yani Tanrı'yı oynamamak anlamına gelebilir; oysa ölümcül dozda

"İsmine layık tek özgürlük biçimi, kendimizce kendi iyiliğimiz peşinde koşmaktır; elbette başkalarını kendi iyiliklerinden yoksun bırakmadan ve onların bu iyiye ulaşma çabalarına engel olmadan"
John Stuart Mill

yatıştırıcı enjekte etmek öyle olabilir. Bu arada sizce hangisi daha tercih edilirdir? Bir de şu var: Hiç müdahalede bulunmasak ölecek olan birini hayatta tutmakla da Tanrı'yı oynamış olmaz mıyız?

Bentham'ın ilk andaki yorumunun da açıklayamadığı bir şeyler olmalı burada. Bir başka perspektif için, açık sözlü bir diğer İngiliz filozofa, **Thomas Hobbes**'a dönelim ve ne diyeceğine bakalım. Hobbes bir defa, önce kişisel özgürlük laflarına küçümsemeyle bakar ve doğru şeyi yapıp yapmadığımıza emin olmamızı sağlayan sabit ve kesin kurallar olması gerektiğini söylerdi. Ayrıcalık gösterecek ya da istisnalara izin verecekseniz bundan yararlanacaklar çıkacaktır ve bu da bizi kaygan bir zemine sürükler. Böyle bir şeyin ahlaken meşrulaştırılabilir olduğunu kabul ederseniz, bu bütün ahlaki ölçütlerde gevşemeye yol açar ve o da bütün bir ahlaki değişim sürecini tetikler. Deyimde denildiği gibi: Sıçan geçer yol olur.

Ötenaziyi ele alalım örneğin. Birini öldürmenin yanlış olduğu kuralına istisna getireceksek, bunun ahlaken meşrulaştırılabileceği durumlar olduğunu da kabul ediyoruz demektir. Bu durumda istenmeyen yığınla şeyin önünü açmış oluruz: Bazıları artık yük haline gelmiş ya da sadece hazzetmedikleri bir yakınlarından kurtulmak için bundan yararlanmak isteyebilir. Veya vicdansız bazı doktorların bir hastane yatağını boşaltmak ya da hastane bütçesini denkleştirmek için yetkilerini istismar etmeleri gibi ciddi bir risk de olabilir. Bir de bakmışsınız ki çılgın bir diktatör; özürlüler, akıl hastaları ve nihayet, kafasına göre "aşağı" gördüğü kişiler için rıza gözetmeyen ötenazi yasası yapmaya kalkışmış. "Tabii böyle bir şey en kötü senaryo olabilir," diye ekleyecektir Hobbes, ama imkânsız da değildir.

Son tahlilde Hobbes kaygan zemine düşme riskinin çok fazla olduğunu ve ötenazinin her türüne ve hatta kişinin rızasıyla mümkün olan desteklenmiş intihara karşı katı yasalar getirmemiz gerektiğini söylerdi. İnsanları daha sonra pişman olabilecekleri bir karar almaktan vazgeçirmek için belki intihar bile suç haline getirilmelidir. Hazır pişmanlıklardan söz etmişken, birisi ölmek için yardım istemiş ve yaşarken hazırladığı bir vasiyetle bunu açıklamış olsun, fakat artık ne istediğini aktaramayacak duruma geldiğini düşünelim, hâlâ ölmek istediğini varsayabilir miyiz? Ya iş ciddiye bindiğinde fikrini değiştirmişse? Veya ötenaziye gerçekten ölmek istedikleri için değil de yük olmamak için onay vermişlerse?

Jonathan Glover (d. 1941) bize, Hobbes'un korkularının meşru olup olmadığını görmek için kaygan zemin argümanına daha yakından bakmayı önerirdi. Müsaade ettiğiniz ilk şeyin ahlaki açıdan sorunlu olduğu zaten zımnen bilinmektedir, fakat bir ödün verilmektedir. Ancak bunun makbul olduğu gösterilirse, daha az makbul pratiklerin de düşünülmesi

için örnek oluşturur ve o da başkalarına örnek olur ve bu böyle gider. Bu durumda makbul olan ile olmayan arasına çizgi çekmek güç hale gelir, istenmeyen ve kabul edilebilir de olmayan sonuçlar almaya başlarız. Bu istenmeyen sonuçlardan kaçınmak için, hukuk ve tıp otoritelerinin pek çoğunun benimsediği yaklaşım, destekli intihar veya gönüllü ötenazi tartışmasında ilk adımı atmaktan kaçınmaktır.

Büyük ihtimalle aşırı tedbirli davrandıklarını göstermek için Glover, lehte ve aleyhte hararetli destekçileri olan kürtaj örneğine başvurabilirdi. Bazı istisnai durumlarda, örneğin hamileliğin annenin hayatını tehdit etmesi veya tecavüz durumlarında kürtaj savunulabilir. Fakat bir defa buna izin verildikten sonra kürtaj hiç değilse bazı durumlarda makbul hale gelmiştir ve başka bazı durumlar (örneğin engelli veya genetik hastalıkla doğacak fetüsler) için de meşruluk kazanabilir. Kaygan zemin argümanı buradan devamla, annenin bakım veremeyeceği veya çocuğun hasar görme riski olacak durumlarda da hamileliği sonlandırmanın makbul hale

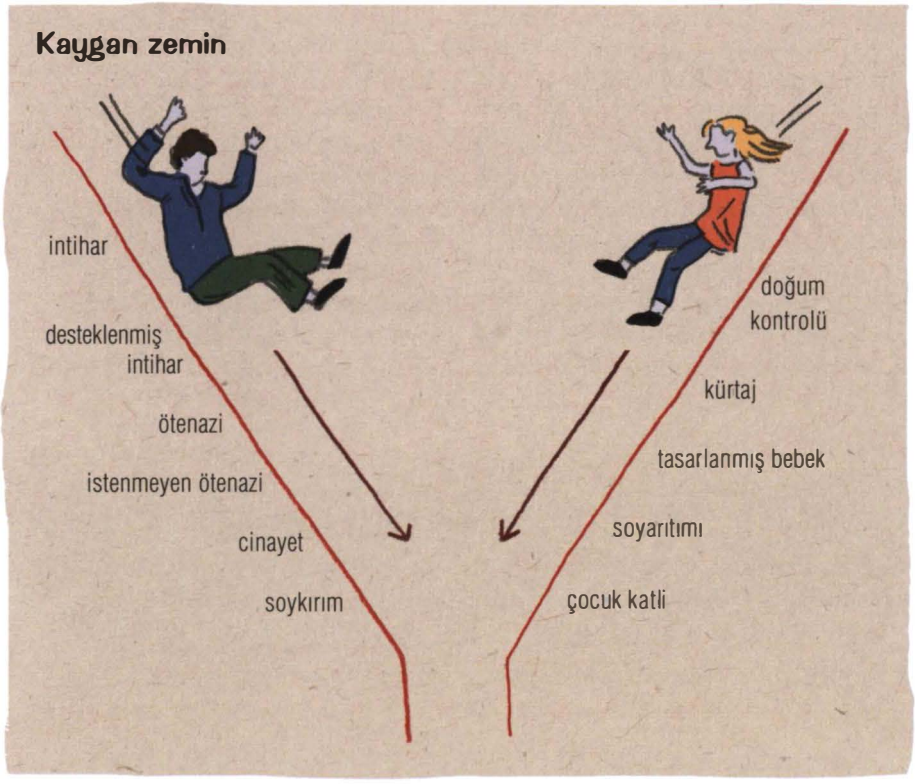

"Doğa insanı iki egemen efendinin yönetimine vermiştir: haz ve acı. Ne yapacağımızı belirlemek kadar ne yapmamız gerektiğine işaret etmek de sadece onlara özgüdür"

Jeremy Bentham

gelebileceğine varır. Bir de bakmışsınız ki kürtaj, son çare başvurulan bir korunma yöntemi veya daha kötüsü bir soyarıtım yöntemi haline gelmiş.

Bu fikri biraz daha ileri taşıyalım. Hamileliğin hangi aşamasında kürtaja izin verilebileceği meselesi vardır. Hangi noktada "sonlandırma" olmaktan çıkıp öldürmeye girer? Hayat ne zaman başlar? Çizgiyi nereden çekeceksiniz? Şimdi aynı soruları ağır özürlü fetüslerin alınmasına uygulayalım. Ya özürlülük ancak doğumda keşfedilebilecek türdense? O kadar ağır ve tedavi edilemezse, bebek sadece ıstırap çekip kısa sürede acı içinde can verecekse, acı vermeden bir çocuğu öldürmek doğru olur mu? Ya problem bir aylıkken tespit edilen türdense veya üç ya da altı aylıkken? Özürlü bir çocuğun öldürülmesi fikrine tümüyle kapalıysanız ağır deformasyona uğramış veya özürlü fetüslerin alınmasını meşru görmeniz zordur. Kaygan zemin budur.

Aynı şey ömrün sonu için de geçerlidir; tek fark bir yetişkinin rıza gösterebilecek olmasıdır. Bir defa gönüllü ötenazi fikrini kabul ettikten sonra, istenmeyen ötenazi biçimleri de kabul edilebilir hale gelmeyecek midir?

Glover bunun mümkün olduğunu, fakat kaçınılmaz olmadığını düşünür. Olabileceğinden ürktüğümüz şeyler üzerine düşünmek yerine, ilk adımlar atıldıktan sonra gerçekte neler olduğuna bakmamızı tavsiye eder. Kişinin rızasıyla desteklenmiş intihara yasanın izin verdiği durumlardaki bulgulara bakıp, bunun kaygan zemine düşürüp düşürmeyeceği gözlenebilir. Ancak yasa yapıcılar kaygan zeminin tehlikelerinin farkında olduklarından, desteklenmiş intihara izin veren yasaların çıkartılması konusunda son derece ihtiyatlıdırlar; bunu yaptıklarında da gerek ötenazinin gerek kürtajın hangi durumlarda meşru görülemeyeceğiyle ilgili net bir sınır çizme konusunda dikkatlidirler.

Karar vermek

Bentham ve Mill gibi faydacı filozoflar bu konuda sizi destekleyeceklerdir, fakat bunun hiç düşünmediğiniz kadar karmaşık bir sorun olduğu uyarısında da bulunacaklardır: "Hayat kimin hayatı" demekten çok daha fazlası söz konusudur. Buna karşın, Hobbes'un destekli intiharın birçok soruna gebe olduğu, öngörülemeyen sonuçlar doğurabileceği şeklindeki argümanına da meyledebilirsiniz; Glover belki bu korkularınızı teskine yardımcı olabilir.

Homeopatiye inanmanın bir sakıncası var mı?

Hume • Aristoteles • İbnü'l-Heysem • Bacon • Descartes • Popper

Bir maddenin azıcık miktarlarının tıbbi yarar sağlayabileceği, hatta doz ne kadar azsa yararının o kadar artacağı teorisi, hiçbir şeye değilse sağduyuya aykırıdır. Oysa homeopatik tedavileri canıgönülden savunan milyonlarca insan var. Keza bazı doktorlar da bunları reçete ediyor. Buna rağmen, bilim insanları bunların en ufak yararının olmadığı ve homeopatinin sözdebilimden ibaret olduğu konusunda hemfikir.

Anlaşılan homeopatiyle ilgili bazı şüpheleriniz var, ama taraftarlarının iddialarına inanmak da istiyorsunuz. Size, bu iddiaları doğrulamanızı sağlayacak bir yöntem lazım. Şanslısınız, çünkü böyle bir yöntem var; adı da bilim. Sorun şu ki, bilim olduğunu iddia eden her şey gerçekte bilim değil. Bilimsel yöntemi kullanmaması dolayısıyla aslında sözdebilimden ibaret olduğu halde kulağa bilimsel gelen bir dünya saçma sapan şeye inanma hatasına düşebilirsiniz.

"Ne fark eder ki?" diye düşünebilirsiniz. Bilimin inançtan ne farkı var ki sonuçta? Filozoflar size din ve hatta ahlak meselelerinde inancın normal olduğunu söylerdi; maddi dünya içinse değil. Söz konusu maddi dünyaysa, hakikate kör inançla değil, fikirlerimizi kanıtlara ve mantığa dayandırarak ulaşmalıyız. Bilimin temeli de, yöntemi de budur; buna kabaca "bilimsel yöntem" dense de aslında bir hipotezin, bir fikrin hakikatle ne kadar örtüştüğünü test etmek için aralarında küçük nüanslar bulunan nice farklı yöntem kullanılır.

İnandığınız şeyleri kanıtlamak veya yalanlamak için bilimin ne kadar önemli olduğunu, biraz sağduyu kullanarak anlayabilirsiniz. **David Hume**'un (1711-76) size ilk etapta vereceği tavsiye bu olurdu. Biri size bir mucizeden bahsettiğinde bu hikâyeye hemen inanmadan önce eleştirel bir moda geçmeniz gerekir. Mucizeler, doğası gereği, bilimin kurallarına meydan okur. Sizin yapmanız gereken, yaşandığı iddia edilen bu şeyin gerçekten bilimin kanunlarını çiğnemiş olmasının mı yoksa anlatan kişinin yanılmış veya sizi kandırmaya çalışıyor olmasının mı daha muhtemel olduğunu tartmaktır. Eğer bu kişi size bir şey satmaya çalışıyorsa, hele ki bu bir mucize tedaviyse, modern tıbbın bugüne

Temel felsefi mesele

İnanç, bilimsel kanıttan daha mı az geçerlidir? Bir şeyin doğru olduğunu ispatlamanın kesin bir yolu var mıdır? "Bilimsel yöntem" nedir ve ona güvenebilir miyiz?

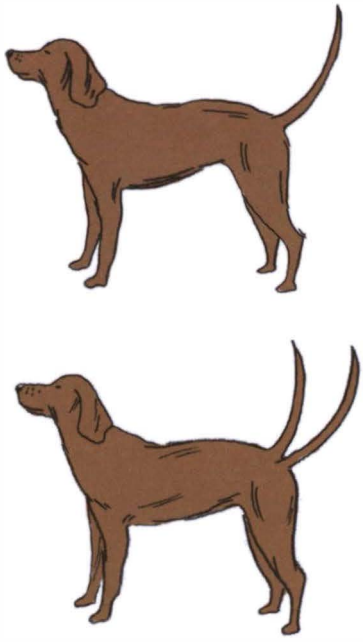

kadar başaramadığı şeyi başarmış olması mı daha olasıdır, yoksa bu kişinin güvenilir biri olmaması mı?

Genel bir kural

Aynı eleştirel duruşla bilimi de masaya yatırabilir, güvenilirliğini inançla kıyaslayabiliriz. Bilimi savunmaya ilk koşan filozof **Aristoteles** olurdu; size, dünyanın işleyişine dair bazı kuralları tespit etmek için kullandığı yöntemi anlatırdı. İşin püf noktasının mantık yürütmek olduğunu söylerdi: Çevrenizdeki doğal dünyaya bakmak ve içinde bir mantık aramak. Bazı şeylerin belli bir örüntü içinde olduğunu fark edebilirsiniz. Örneğin, balığa çıktığınızda tuttuğunuz her balığın pullu olduğu dikkatinizi çekerse, biraz mantık yürüterek tüm balıkların pullu olduğu sonucuna varabilirsiniz. "Burada, çevremizdeki çok sayıda tekil örnekten yola çıkarak genel bir kural oluşturmuş oluruz," derdi Aristoteles. Bunu daha önce hiç kimsenin yapmadığını da gururla eklerdi.

Gerçi doğa kanunu bulmak için kullanılan bu yöntemin biraz daha elden geçmesi gerektiğini de kabul ederdi. Sonuçta dünyada bizzat görebileceği şeyler kısıtlıydı, ara sıra başka insanların anlattıklarından da faydalanması gerekirdi. Anlatılanlar, bulduğu kanunlarda bir iki tutarsızlık yaratmışsa bile, belli sayıda tekil örnekten genel bir kural çıkarma ilkesinin arkasında dururdu. Bu yöntem nice İslam filozofuna da ilham verdi; örneğin, Alhazen olarak da bilinen **İbnü'l-Heysem** (965-1039). Kendisi Aristoteles'e hayrandı, bu yöntemde iyi bir ipucu yakaladığını fark etmişti, ama bir şeyin evrenselliğini ispatlamak için birkaç tesadüfi gözlemden veya eşin dostun anlattıklarından fazlasına ihtiyaç olduğunu fark ettiğini söylerdi size. Yapmanız gerekenin bol bol deney yapmak ve o şeyin sahiden de her defasında gerçekleşip gerçekleşmediğini test etmek olduğunu açıklardı. Bir şeyi her yapışınızda aynı sonuçları elde ediyorsanız, o zaman bunun evrensel bir kural olduğunu ispat etmiş olursunuz.

Francis Bacon (1561-1626) bayrağı tam da buradan devraldı. Hiç öyle sahte kibarlıklarla işi olmayan bu isim, bugün

"Hata, hakikate, kafa karışıklığından daha çabuk ulaştırır"
Francis Bacon

herkesin bilimsel yöntem dediği şeyi kendisinin geliştirdiğini; hakikati arayıp bulmanın "gerçek yolu" olan bu yöntemin o sahneye çıkıncaya kadar "hiç denenmemiş olduğunu" söylerdi. Kendisinin "Baconcı yönteminin" çok sayıda deney (yani deneme yanılma) yapıp sonuçlarına bakmayı, ama sonra (ki asıl dâhice kısmı burasıydı) bir hipotez oluşturup gözlemlediğiniz şeye bir açıklama getirmeyi gerektirdiğini anlatırdı. Ardından bu hipotezi test etmek için yeni deneyler yapar ve aynı sonuçları elde edip etmediğinize bakardınız. Ediyorsanız, süper, nur topu gibi bir bilimsel teoriniz oldu demektir. Tamam, Heysem'in söylediğinden çok farklı değil belki, ama bu sürecin tamamını ilk formüle eden Bacon olmuştur.

Dolayısıyla Bacon size, laboratuvara girip bir şeyin minicik miktarlarının tıbbi etkisi olduğu hipotezini test etme fırsatı bulana kadar homeopati inancınızı askıya almanızı önerirdi. Tekrar tekrar klinik deneyler yapıp sonuçlarına bakın. "Ama en önemlisi," diye eklerdi **René Descartes**, eleştirel ve sistemli olun. Kanıtlar hakkında en ufak şüpheniz kalmayana kadar hiçbir şeye inanmayın. Ayrıca, test etme sürecini titizlikle, adım adım yürütmeyi, her defasında aynısını yaptığınızdan emin olmak için her aşamayı olabildiğince küçük parçalara ayırmayı ihmal etmeyin.

İşte bu kadar. Bilimsel yöntem budur. Bir soru sorun, bir hipotez oluşturun, ne olacağına dair bir tahminde bulunun, bunu deneylerle test edin ve sonuçları analiz edin. Aristoteles haklıydı, belli sayıda tekil örnekten genel bir kurala ulaşmak mümkündü; sadece bu fikrinin biraz detaylandırılması gerekiyordu.

"Aslında bir şey daha var," derdi Hume. Bu bilimsel yöntem ciddi bir kusur barındırır. Bu yöntem, *tümevarım* diye bilinen bir mantık yürütme biçimine dayanır. "Oysa," derdi Hume, "bu hiçbir şeyi kanıtlamaz." Çünkü kısıtlı sayıda gözlemden evrensel bir kurala varırsınız. Aristoteles de bu kusuru görmüştü; bazı şeylerden emin olmasına yetecek bilgiyi tek başına toplayamadığını kendisi de itiraf etmişti. Bunu asla başaramayız zaten. Örneğin, saf suyun deniz seviyesinde 100 derecede kaynadığına kaç defa şahit olursak olalım, saf suyun deniz seviyesinde *her zaman* 100 derecede kaynayacağını söyleyemeyiz. Zira, Hume'un da zafer edasıyla ilan edeceği üzere, saf

Görünmez Uçan Spagetti Canavarı diye bir şeyin varlığını ispatlamak imkânsız olduğundan, bu bir bilimsel teori değil inanç meselesidir.

"İyi testler kusurlu teorileri öldürür; bizler yeni tahminler yürütmek için hayatta kalırız"
Karl Popper

suyun deniz seviyesinde kaynatıldığı her durumu gözlemleme imkânımız yoktur. Bildiğimiz kadarıyla güneş bugüne dek her sabah doğdu diye, yarın da doğacağını kimse garanti edemez.

Bilim için epey büyük bir çapak bu. Gelgelelim **Karl Popper** (1902-94) bu tümevarım sorununu aşmanın bir yolu olduğunu söylerdi. Bilimsellik tanımını birazcık değiştirip "yanlışlanabilirlik" dediği bir şeyi eklemeniz gerekir. Popper'a göre, yanlışlanabilen bir teori bilimsel sayılırdı. Burada kasıt yanlış olması değil, yanlış olduğunun gösterilebilir olmasıdır. Bilimsel yöntem kullanarak her köpeğin bir kuyruğu olduğu teorisini geliştirmiş olabilirsiniz. Bunun bilimsel bir teori olduğu söylenebilir, çünkü kuyruksuz veya çift kuyruklu tek bir köpek bile bulsanız yanlışlanmış olur. Öte yandan, Görünmez Uçan Spagetti Canavarı diye bir şey olduğu inancınız bilimsel teori sayılmaz, çünkü bu iddianızın yanlış olduğunu ispatlamanın yolu yoktur; bu teori yanlışlanamaz.

Bir maddenin çok küçük miktarlarının tıbben faydalı olabileceği hipotezi bilimsel olarak araştırılmayı hak eder, zira yanlış olduğunu göstermek mümkündür. Keza bilimsel testlere tabi tutulduğunda yanlış olduğu gösterilmiştir de. Dolayısıyla, evet, homeopatinin etkinliğine inanmanın bir sakıncası vardır, çünkü bu yanlışlığı ispatlanabilecek bir şeydir, bilimsel bir meseledir ve yanlışlığı ortaya konmuştur. Ama çok istiyorsanız Görünmez Uçan Spagetti Canavarı'na inanmanızın bir sakıncası yoktur; ne de olsa bu, bilimsel bir mesele değildir. Yine de biri çıkıp da varlığını bilimsel olarak ispatladığını söylerse, şüphelenmekte fayda var.

Karar vermek

"Kanıtları inceleyene kadar her tür tedavi iddiasına sağlıklı bir şüphecilikle yaklaşmak en güzeli değil mi?" diye sorardı Hume. Başta Heysem, Bacon ve Descartes olmak üzere nicelerinin önderliğinde gelişen bilimsel yöntem, homeopati gibi "alternatif" tedavileri eleştirel bir gözle incelemenin yollarından biridir. Siz de Hume gibi bilimin kusursuz olmadığını düşünebilirsiniz belki veya bazı fikirlerin bilimsel olmadığının ispatlanabileceği konusunda Popper'a hak verebilirsiniz.

Akıllı telefonum çalındı. Kimlik hırsızlığı yapılmasından korkuyorum.

Descartes • Locke • Heraklitos • Hobbes

Telefonum çalınınca sanki bir organımı kaybetmiş gibi oldum. İçinde bana dair neler neler var! Banka hesap bilgilerim, tıbbi tahlil sonuçlarım, şifrelerim gibi kişisel veriler; fotoğraflarım, e-postalarım, Twitter'da arkadaşlarıma yazdıklarım gibi özel anılar... Bir de son dönemlerde kimlik hırsızlığıyla ilgili öyle çok şey duydum ki ödüm kopuyor. Birinin tüm bu bilgileri kullanarak benmiş gibi davranabileceğini bir düşünüyorum da... Peki ya ben gerçekten ben olduğumu ispatlayabilir miyim?

Önce bir sakinleşin. Telefonunuzu içindeki bilgilerle birlikte kaybettiniz diye siz kişi olarak değişmezsiniz, çünkü telefon sizin dışınızdadır; sadece bazı şeyleri kayıt altına alır, sizi siz yapmaz. Kimse kimliğinizi çalmadı; çalınan sadece kimliğinizle özdeşleştirdiğiniz bazı şeyler. Siz*miş* gibi davransalar bile siz olamazlar. Elime başka birinin kimlik belgeleri geçse, o kişiymişim gibi davranabilirim ama gerçekten o kişi olamam. Telefondaki bilgiler de ancak telefonun sahibi kişinin iddia ettiği kişi olduğunu göstermeye yarar; kişinin gerçekten de iddia ettiği kişi olduğunu ispatlamaya yetmez.

Ama tabii insan ister istemez "kimlik" kavramının anlamını sorguluyor: Sizi başkası değil de siz yapan nedir? Herhalde bu sorunun cevabı birtakım kimlik belgelerinden veya telefondaki, bilgisayardaki kişisel verilerden ibaret değildir. Filozofların ve dini düşünürlerin çoğu onsekizinci yüzyıla dek, bizi biz yapanın ne olduğu sorusuna, anlaşılır biçimde mistik yönelimli bir yaklaşım sergilediler; cevabı bireyin psişesi, ruhu, tini veya zihni ya da her neyse, ona indirgediler. Yaşam boyu sayısız değişimden geçen bedeninizin aksine, bu gizemli varlık gerçek sizin değişmez biçimde cisimleşmiş halidir; size kimliğinizi veren ruhunuzdur (ya da adı her ne ise). Az sonra göreceğimiz üzere herkes buna tam olarak katılmıyordu gerçi. Ama ne zaman ki **René Descartes** sahneye çıkıp bizlerin fiziksel bir bedenden ve ondan ayrı, gayrimaddi bir zihinden oluştuğunu söyledi, işte o zaman farklı fikirler doğmaya başladı.

Temel felsefi mesele

Beni ben yapan nedir? Bedenim, düşüncelerim, fikirlerim ve kişiliğim hayat boyu değişse de ben aynı kişi olarak mı kalıyorum? Beni hayatımın farklı evrelerinde aynı kişi kılan nedir?

"Her şey akar, hiçbir şey sabit kalmaz... aynı nehire iki kere giremezsiniz"
Heraklitos, alıntılayan Platon

Örneğin **John Locke** (1632-1704) Descartes'ın, fiziksel bedeni, fiziksel olmayan zihinden hayli somut biçimde ayırmasına kulak asmamanızı söylerdi. Evet, elbette bir fiziksel bedenimiz vardır ve içinde "düşünen bir şey" barındırır. Oysa bu şey, Descartes'ın iddia ettiği gibi zihin değildir. Bunun adı beyindir. Zihin, beynin düşündüğü şeylerdir; düşünen şey değildir. Bu noktaya kadar kendisini anladığınızdan emin olduktan sonra, Locke savının bir sonraki kısmına geçerdi: Zihnimizde olup bitenlerin büyük kısmını, duyularımızdan gelen bilginin işlemlenmesi oluşturur. "Zihin, dünyaya dair deneyimlerimizle içimize aldıklarımızı anlamlandırmaktır," der Locke. Yani bir şeye baktığımızda, aslında kendimiz dışındaki dünya hakkında bilgi topluyoruzdur; zihnimiz bunu, görme olarak deneyimler. Bizi çevremizdeki dünyaya karşı bilinçli hale getiren, tüm bu deneyimlerin genel toplamıdır.

İşin en önemli kısmı, zihnin aynı zamanda bu bilgiyi, bu deneyimleri analiz ederek bize onlarla bağlantılı bir tablo çizmesidir. Zihnimizin karakterini belirleyen, dünyaya ve içindeki yerimize dair bu bilincimizdir. Descartes'ın ve tüm o ruh taraftarlarının bize söylediklerinin aksine, bu sürekli değişir; tıpkı bedenlerimizin ve dünyaya dair deneyimlerimizin sürekli değişmesi gibi. Ama tüm bunlar kimliğimizin de değiştiği anlamına gelmez, çünkü hep aynı zihnin içinde yer alan bu bilinçte devamlılık söz konusudur.

Her şey değişir

Nihayet tartışmaya **Heraklitos** (MÖ y. 535-475) dahil olur. Bu fikre tek inananın kendisi olduğunu sanmaya başlamıştı artık! Heraklitos size muhtemelen, ne kadar yalnız bir yaşam sürdüğünden, diğer filozofların hemen hepsinin kendisini dışladığından, onu "ne dediği anlaşılmaz" veya "kederli filozof" diye aşağıladıklarından bahsederdi.

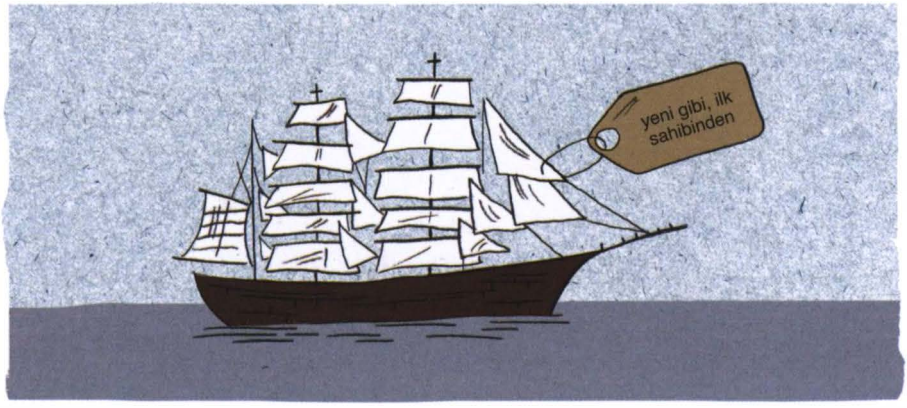

Oysa şimdi Locke, kendisinin ta 2000 yıl önce söylediklerini haklı çıkarıyordu. "Her şey değişir," derdi Heraklitos. Bedenlerimiz büyür, ardından yaşlanır. Kişiliğimiz hatta bilincimiz bile değişir. Ancak kimliğimiz aynı kalır. Kimliğimiz, akan bir nehir gibidir. İçine ikinci kez girdiğinizde, su ilk girişinizdekinden tamamen farklıdır, ama nehir aynı nehirdir. Her açıdan sürekli değişiyor olsak da, özümüzde aynı kişi kalmaya devam ederiz.

Bir benzetmeyle açıklamak adına, size Theseus'un Akdeniz'de yıllarca seyreden gemisinin hikâyesini anlatırdı. Seyahat süresince hasar gören ya da çürüyen ahşap parçalar değiştirilir. Theseus memleketteki limana yanaştığında artık geminin tek bir orijinal parçası bile kalmamıştır. Oysa o ve mürettebatı bunun hâlâ aynı gemi olduğunu düşünüyorlardı. Haksız mıydılar?

Bedenimizin yıllar içerisinde hücrelerini yenilediğini, dolayısıyla zamanla fiziksel açıdan aslında epeyce değiştiğimizi artık biliyoruz. Halbuki kimliğimiz hâlâ aynıymış gibi gelir bize. Hatta nakil ameliyatları sayesinde Theseus'un gemisinin biyolojik versiyonu haline gelebiliriz. Locke buna itiraz ederdi gerçi ve beyin nakli için de bunu söyleyip söyleyemeyeceğimizi sorardı.

Heraklitos'un anlattığı bu hikâyeyi yüzlerce yıl sonra değerlendiren **Thomas Hobbes** ortaya bir bilmece daha atar. Theseus'un gemisinin orijinal parçaları saklanmış olsaydı, elinden iş gelen girişimci biri hepsini alıp ikinci bir gemi yapsaydı ve Theseus'un gemisinin bire bir aynısını inşa etseydi... Sizce iki gemiden hangisi Theseus'un gerçek gemisi olurdu? Peki bu örnek, kimliğinize dair görüşlerinizi nasıl etkiliyor? Gerçekten de kimliğinizi çalıp alternatif bir siz yapmak mümkün mü?

Hobbes size geçenlerde duyduğu, yakın gelecekte geçen hayli rahatsız edici fantastik hikâyeyi anlatırdı. Bu hikâyede, insanları çok uzak mesafelere anında ışınladığı iddia edilen bir makine vardır. Aslında yaptığı

Işınlayıcı

Ben

"Varlık özden önce gelir derken neyi kastediyoruz? İnsanın önce var olduğunu, kendisiyle karşılaştığını, dünyada kendine yer edindiğini ve ardından kendisini tanımladığını kastediyoruz"

Jean-Paul Sartre

Öteki ben

tam olarak bu değildir. İşin gerçeği, bu makine ışınlanmak isteyen kişiyi baştan aşağı tarar; elde ettiği bilgileri başka bir makineye gönderir; o makine de kişinin en ince detayına kadar bire bir kopyasını yapar, ki buna kişinin beyninde depolanmış her tür veri (anılar, düşünceler, duygular ve bilinç) dahildir. Bunu yaparken, bir yandan da ilk makine orijinal kişiyi ona hiç acı çektirmeden yok eder. Gelin görün ki, "ışınlanmış" kişi orijinalinden ayırt edilemez halde olduğundan, hatta kendisi bile bu ayrımı yapamadığından, kendisinin orijinal kişi olduğuna inanır.

Sanki bu haliyle yeterince ürkütücü değilmiş gibi, Hobbes bir de bu hikâyeyi detaylı olarak tartışır. "Diyelim ki," der Hobbes, bir şeyler ters gitti, ilk makine bozuldu, orijinal kişi yok edilemedi. Bu iki kişiden hangisi gerçek olanıdır? Buradaki yanıt bariz görünebilir; ne de olsa iki numara daha henüz var olmuştur. Öte yandan, bir numaranın devamı sayılabilecek bilince de sahiptir. Bu ikincisine sandığı kişi olmadığını söylemeyi bir deneyin bakalım. Sonuçta, gereken her şeye o da sahiptir. Belki de gerçek kimliğinizin çalınması korkunuz o kadar da yersiz değildir.

Karar vermek

Birinin kimliğinizi gerçek manasıyla çalmasından korkmanıza gerek yoksa bile, sizi siz yapanın ne olduğunu net biçimde tespit etmek güçtür. İçgüdüsel olarak, kimliğinizin ruhunuzla, psişenizle veya zihninizle alakalı olduğunu hissediyor olabilirsiniz; tıpkı Descartes'ın da tarif ettiği gibi. Veya belki de Heraklitos'un, her daim değiştiğimiz halde kimliğimizin aynı kaldığı görüşü size cazip gelir. Hobbes başka birinin sizinle aynı kimliğe sahip olup olamayacağını sorgulatacaktır, ama Locke'un, kimliğin asli bir parçası olarak gördüğü bilinç devamlılığına hiçbir kopyanızın sahip olamayacağı görüşünde teselli bulabilirsiniz.

Uyuşturucu kullanmak hayatı, evreni, her şeyi anlamama yardımcı olur mu?

Platon • Locke • Schopenhauer • Descartes • Kant • Marx

Zihne etki eden maddeler kullanmanın ne kadar kafa açan bir deneyim olduğunu söyleyen pek çok arkadaşım var. Bazı maddelerin bilincinizin ufuklarını genişlettiğini; dünyaya farklı bir gözle bakmanızı ve aslında neyin ne olduğunu anlamanızı sağladığını söylüyorlar. Bense ikna olmuş değilim. Bana bu maddeler beyni yanıltıp onun gerçek olmayan şeyleri gerçek zannetmesine neden oluyormuş gibi geliyor. Belki gerçeklerden kaçmanın güzel bir yoludur bu... ama anlamaya ne kadar yardımcı olur, emin değilim. Arkadaşlarım denemeden bilemeyeceğimi söylüyorlar. Denemeli miyim?

Başlamadan şunu netleştirelim: Yaşadığınız ülkede muhtemelen yasadışı olan maddeleri kullanmanın etik olup olmadığını sormuyorsunuz. Sorunuz, bazı psikoaktif maddelerin bilincinizi belli bir şekilde değiştirip dünyaya dair normal deneyiminizi aşmanızı sağlamasının, bu deneyimin de size dünya hakkında başka türlü öğrenemeyeceğiniz şeyleri göstermesinin ne denli mümkün olduğu, değil mi?

Bahsettiğiniz türden bir deneyim yaşadığını büyük filozoflardan yalnızca birkaçı açıkça kabul etmiştir ama bu, diğerlerinin de şeytana uymadığı anlamına gelmez. Mesela **Platon**'un nispeten mistik fikirlerinin bir kısmının buralardan kaynaklandığına yönelik dedikodular vardır. Dolayısıyla, tartışmaya onun görüşleriyle başlamak iyi olabilir. Platon, dünya hakkında duyularının imkân verdiğinden fazlasını öğrenmek isteyenleri anlayabildiğini söyleyerek söze başlardı. Kendisi de bu durumdan memnun değildi, zira gerçeklik bizim görerek, dokunarak, duyarak, koklayarak ve tadarak erişebileceğimizden fazlasıydı. Koca bir idealar âlemi de vardı ayrıca; bu ideaların doğuştan geldiğine, ilk günden beri zihinlerimizde kilit altında olduğuna inanıyordu. Duyularımız aracılığıyla deneyimlediğimiz yanılsama dünyasını değil de gerçek dünyayı anlamak için, bir şekilde bu idealara erişmemiz gerekirdi. Aklına ilk gelen, onlara mantık yürüterek, entelektüel becerimizi kullanarak ulaşmak olmuştu. Ama şimdi madem bahsi açıldı, kilit altındaki bu gizli ideaları açığa çıkarmak için bu maddeler de anahtar görevi görebilir pekâlâ.

Temel felsefi mesele

Dünya hakkında, duyularımızla edindiklerimizden fazlasını bilebilir miyiz? Duyularımıza güvenebilir miyiz yoksa duyular yanılabilir mi? Uyuşturucu maddeler duyuları iyileştirir mi çarpıtır mı?

Muhtemelen o meşhur Mağara Alegorisi'ne de gönderme yapardı (*bkz.* s. 34). Bu benzetmeyle aslında bir yanılsama dünyasında yaşadığımızı ve duyusal deneylerimizin zincirlerinden kurtulmamız halinde gerçekliğe dair bir aydınlanma yaşayacağımızı, bunun da akıl almaz bir olay olduğunu göstermiştir. Gelin görün ki, bu analojide madde etkisi altındaki halimizin yanılsamaya mı, yoksa gerçeğin ifşasına mı denk düştüğüne bir türlü emin olamaz. Bu maddeler duyularımıza yanıltıcı bir deneyim daha mı yaşatır, yoksa yanılsamadan gerçekliğe doğru bir kapı görevi mi görür? Bunu asla bilemeyiz, çünkü mağaradan çıktıktan sonra oradaki arkadaşlarının yanına dönen adam gibi, madde kullanan kişinin de deneyimini bunu bizzat yaşamayanların anlaması pek olası değildir. Zaten arkadaşlarınızın söylediği de buydu.

Gerçi Platon her ihtimali göz önünde bulundurarak uyuşturucunun yanıltıcı olduğunu, idealar dünyasının gerçekliğine ancak mantık yürüterek erişebileceğimizi söylerdi herhalde. "Aptalca bir örnek olacak belki ama," derdi, sarhoş biriyle mantıklı bir tartışmaya girmeyi denediniz mi hiç? *In vino veritas*? Sanmam. Aldığınız maddelere de boşuna "halüsinojen" demiyorlar. Bu maddeler size halüsinasyonlar gördürür ve bu halüsinasyonlar ihtimal ki güvenilmez olacaktır. Tıpkı bir rüya gibi.

Aydınlanma yok

Platon'un az önce söylediklerinin hemen hemen tamamına itiraz edecek olan **John Locke**, tartışmayı rüya meselesinden devam ettirebilirdi. "Bakın," derdi Locke, zihnimizde doğuştan beri yer alan gizemli, içsel bir bilgi olduğu konusunda Platon yanılıyordu. Dünyaya geldiğimizde bizler birer *tabula rasa*yızdır, boş bir levhayızdır ve evrene dair bilebileceğimiz tek şey onu ne şekillerde deneyimlediğimize bağlıdır. Dolayısıyla, kullandığınız madde ne olursa olsun, zaten bilmediğiniz hiçbir şeyi size gösteremez. Olsa olsa zihinlerinizi aldatabilir veya en azından beyninize aslında olmayan bir şeyi oluyormuş gibi deneyimlediğini düşündürebilir; bu bakımdan da rüyaya benzer sahiden.

"Burada hiç kimsenin bilgisi deneyiminden öteye gidemez"
John Locke

"Şarap veya afyon sayesinde zihinsel gücümüzü ciddi ölçüde artırabilir, yükseltebiliriz ama ideal uyaran ölçüsünü aştığımız anda bu etki tersine döner"

Arthur Schopenhauer

Gelgelelim, yalnızca mevcut bilgilerden yararlanabilir; belki normal durumlarda kuramayacağı bağlantılar kurabilir. Bu bağlantıların bir şeyleri farklı bir gözle görmenize yardımcı olma ihtimaline pay bırakır Locke. Bunlar kafa açıcı da olabilir, ama duyularımızın ne kadar kolay kandırılıp çarpıtılabildiğini düşününce, olayın bundan ibaret olması ihtimali daha güçlüdür. Tabii eğer, ki kendisi sesli düşünmektedir, bu maddeler duyularınızı açmadıysa ve varlığından bile haberiniz olmayan bir duyu organına erişmenizi sağlamadıysa... ama bu çok saçma olurdu.

"O kadar da saçma olmazdı," diye lafa karışırdı **Arthur Schopenhauer**. Locke gibi o da, entelektüel yetilerimizle yapamayacağımız keşifleri şu veya bu maddeyle yapabileceğimizden kuşku duyardı, ama deneyimleri doğrultusunda, bazı maddeleri zihinsel melekeleri güçlendirme bakımından faydalı buluyordu. Tabii bazı sınırlar dahilinde.

Ölçülü kullanıldığında kafein, nikotin, kokain hatta alkol ve opiyatlar entelektüel kavrayışımızı keskinleştirir, böylelikle daha net biçimde mantık yürütebiliriz. Ama eğer çok fazla kullanırsanız tam tersi olur. Siz de bilirsiniz, insan iki tek atınca gevşer, çekingenliğini atar; oysa ucunu kaçırırsa bir bakmış, dünya dönüyor. Keza bir dal cigaralık sizi rahatlatabilir, ama abartırsanız ya kafanız bin beş yüz olur ya da inanılmaz paranoyaklaşırsınız.

"Ne var ki madde kullananlar zaten tam da bunu, bir tür halüsinasyon görmeyi isterler," derdi **René Descartes**. Bunun aldatıcı şeytan gibi işlev gösterip duyularını çarpıtacağını, onları alternatif bir gerçeklikte olduklarına inandıracağını umarlar. Descartes'a göre bu kişilerin amacı gerçekliği anlamak değil, ondan kaçmaktır. Algılara etki eden bu maddeler sanal gerçeklik makinelerinden çok da farklı değildir. İşin sırrı isimlerinde gizlidir: Bu, *sanal* bir gerçekliktir, gerçeğin kendisi değildir yani. Gerçeklikten bu tür bir kaçışa insan ihtiyaç duysa bile, görüşlerinizi ayık kafayla oluşturmaktansa o halinize dayandırmayı yeğler misiniz sahiden?

Bu bahsi bir an önce kapatmak isteyen **Immanuel Kant**, kendisinden

"İnsanın coşkun bir varoluş duygusuna eriştiği iki durum vardır: Biri rüya görürken, diğeri madde etkisi altında"
Friedrich Nietzsche

bekleneceği üzere aklındakileri dobra dobra söyler: Uyuşturucudan umduğunuzu bulmanız imkânsızdır. Boş bir hayaldir bu. Evrenin işleyişini, şeyler dünyasını, onları yetersiz ve kusurlu duyu organlarınızla algıladığınız haliyle değil, oldukları gibi tanımayı arzu etmelisiniz. Fenomenler dünyasını, hakkında bilgi edinebileceğiniz dünyayı ancak duyularınızla kavrayabilirsiniz. Diğer bir dünya daha vardır, "kendinde şey" dünyası, ama buna dair bir bilginiz olamaz. Olay işte bu kadar basittir. Lamı cimi yoktur. Uyuşturucu bunu değiştiremez. Sizi bunu yapabileceğinize inandırır, ama yapamazsınız.

Tartışmanın bu noktasında ateist **Karl Marx**'ın tribünlerden bağırdığını fark edebilirsiniz. Meşhur "Din, kitlelerin afyonudur" sözünü size hatırlatır ve ardından bu analojinin iki açıdan da geçerli olduğunu söylerdi: İnsanlar afyonu hayatlarının berbat angaryalarından kaçmak için kullanırlar, keza dine de aynı sebeple yönelirler. Halbuki madde kullanımıyla erişilen aydınlanmalar da en az dini aydınlanmalar kadar güvenilmez değil midir? Bunlar, sırf bizi bir nebze rahatlatıyor diye inandığımız yanılgılardan ibaret değilse nedir?

Karar vermek

"Orada bir yerde" sizi bekleyen, size evrenin sırlarının kapısını açacak, ancak duyularınızla deneyimleyemediğiniz bir şey var mı yok mu, karar vermeniz lazım. Ardından, bu şeye Platon'un da inandığı üzere entelektüel becerilerinizle mi yoksa uyuşturucularla mı erişebileceğiniz sorusuna geçebilirsiniz. Locke'un dediği gibi duyularımıza zaten güven olmadığına, uyuşturucunun onları iyice güvenilmez kıldığına ikna olabilir veya Schopenhauer'ın tarafına geçip bunların entelektüel becerilerinizi ve duyularınızı güçlendirdiğini savunabilirsiniz. Belki de Descartes ve Kant'ın görüşleri doğrultusunda, uyuşturucunun yalnızca bir aydınlanma yanılsaması yarattığını düşüneceksiniz. Marx buna, madem sefil gerçeklikten kaçmak istiyorsanız neden olmasın, diyebilirdi.

Tanrı vejetaryen olmamızı istiyorduysa neden hayvanları etten yarattı?

Aristoteles • Descartes • Bentham • Singer • Miletos'lu Eubulides

Bugünlerde herkes vejetaryenliğe geçiyor hatta vegan oluyor. Gayet anlaşılır şekilde bu kişilerin maksatları konusunda şüphelisiniz; moda bir diyet mi yoksa? Yoksa et yemeyi bırakmanın sağlam gerekçeleri var mı? Nihayetinde insanlar etobur değil midir ve diğer pek çok hayvan gibi biz de et yemek üzere evrimleşmedik mi? Bu, doğanın düzeninin bir parçası değil mi? Yine de hayvanlara kötü davrandığımızı kabul ediyorsunuz ve zalim fabrika çiftçiliğinin işlememesini yeğlerdiniz. Yani belki veganlar haklıdır, hayvanların bazı hakları vardır. Ama bu yolda ne kadar ileri gitmeye niyetlisiniz?

Bu tartışmanın hayvanlarla değil insanlarla ve dünyadaki yerlerini nasıl gördükleriyle ilgili olduğunu belirterek başlayalım. Evrenin merkezinde olmadığımızı, doğal dünyanın efendisi değil parçası olduğumuzu neredeyse dün öğrendik. İnanç sistemlerimizin çoğu -dinler, felsefe ve bilim- tarih boyunca insanın özel bir varlık olduğuna neredeyse kesin gözüyle bakmıştır. Bu yüzden Aydınlanma'ya kadar veganlara veya hayvan hakları savunucularına pek rastlayamazsınız, hatta 20. yüzyılın başına kadar oldukça az sayıdaydılar.

Aristoteles'i alalım örneğin. Hayatının büyük kısmını Doğu Akdeniz kıyılarındaki ülkelerde ve adalarda doğayı incelemekle geçirdi ve bulduklarını bir yaşam kataloğunda sınıflandırdı. Size farklı hayvanları tetkik ettiğini söylerdi; bu hayvanları nitelik ve özelliklerine göre sınıflandırdığı için doğada bir hiyerarşi olduğunu onaylardı. Canlı fakat hissetmeyen varlıklar olan bitkiler ve bir de hayvanlar vardır. Böcekler, solucanlar gibi hayvanlar hiyerarşinin altında yer alır; sonra kuşlar, balıklar gelir ve onların da üstünde asil hayvanlar yer alır. En üstte de doğal olarak biz insanlar bulunuruz.

Ortaçağda yaşayan Hıristiyan filozoflar, Aristoteles'in hiyerarşisini bugün *scala naturae*, Büyük Varlık Zinciri olarak bildiğimiz bir modele dönüştürdüler; yaptıkları tek değişiklik en tepeye Tanrı'yı ve Tanrı ile insan arasına da bazı

"Hayvanlar düşünür mü, konuşur mu soruları önemsizdir. Önemli olan acı çekip çekmedikleridir"

Jeremy Bentham

melekleri koymaktı. Ortaçağ filozofları hiyerarşinin manevi üstünlükle ilgili olduğunu söylerlerdi, ama besin zincirini de açıklarlardı: Bitkiler hayvanların yemesi içindir, hayvanlar diğer hayvanların beslenmesi için vs. Tanrı bu yüzden hayvanları etten yaratmıştır; var olma amaçları bize besin olmaktır.

Bilim insanları Dünya'nın evrenin merkezinde olduğu yönündeki dini dogmaları sorgulamaya başladıklarında bile bunun Tanrı tarafından belirlenmiş bir düzen olduğu hemen her yerde kabul görmekteydi. O yüzden başka yönlerden oldukça rasyonel olan **René Descartes** gibi filozofların, insanların diğer yaşam formlarından apaçık üstün olduklarını savunduklarını görebilirsiniz. Bir beden ve zihinden oluştuğumuzu akıllıca açıklayan Descartes (*bkz* s. 62) iyi bir Katolik'ti ve teorisini, bizi hayvanlardan farklı kılanın zihnimiz olduğunu açıklamakta kullandı. "Bir zihne sahip olmak rasyonel düşünme yeteneğiyle ilgilidir," derdi. Hayvanlar bu rasyonel düşünce gücünden yoksundurlar, o yüzden de zihinleri yoktur; daha ziyade belli şekillerde davranmak üzere programlanmış otomatlar gibidirler. Muhakeme edemezler, düşünceleri yoktur. Bu yüzden onları yememizle bir sorunları yoktur.

Jermey Bentham ise size Descartes'ın yanlış soruyu sorduğunu söylerdi. Mesele hayvanların muhakeme güçlerinin olup olmaması değil, acı çekip çekmedikleridir. Besbelli karşı çıkma imkânından yoksun, elimizde acı çekmektedirler. "Dahası," der Bentham, "kendi türümüze de hayvanlara davrandığımız gibi davransak bu, mezalimin daniskası olurdu." Bentham hayvanların bizden o kadar da farklı olmadıklarını ve hayvanlara ciddi olarak haklar tanınması gerektiğini ileri süren ilk filozoftur.

Temel felsefi mesele

Hayvanlar insanlarla benzer haklara sahip olmalı mıdır? Hayvanlar arası hiyerarşi var mıdır? Sınırı nereden çekeceksiniz?

Sınır çekmek

Bentham'ın argümanları ölümünün hemen ertesinde, 1859'da Charles

"İnsanın üstünlüğüyle ilgili ileri sürülebilecek hiçbir argüman şu sağlam gerçeği sarsamaz: Hayvanlar acı çekmekte bizimle eşittir"
Peter Singer

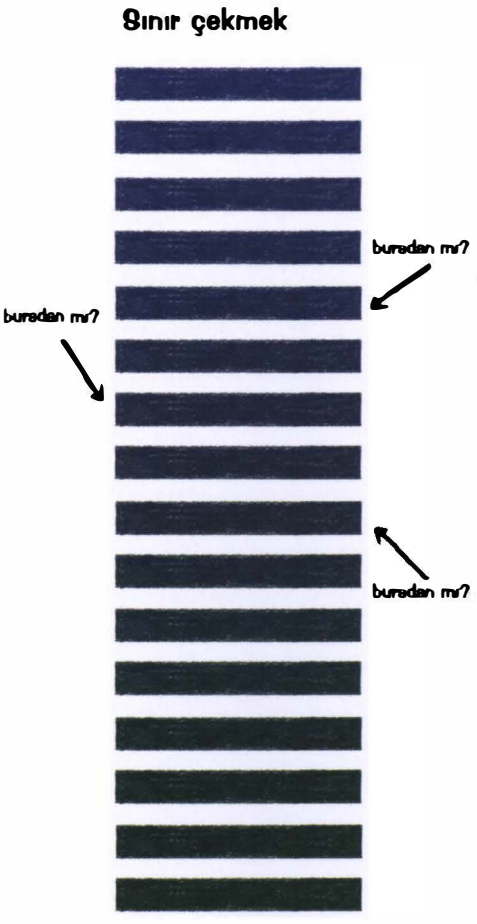

Diyagramın en altındaki çubuk epeyce yeşil. En üstteki ise bariz mavi. Fakat aşağıdan yukarıya doğru ilerlerken nereden itibaren çubuk yeşilden çok maviye dönmüştür? Ortadaki çubuk yeşil mi mavi mi? Yoksa ikisi arasında bir şey mi?

Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı kitabının yayımlanmasıyla bir ölçüde doğrulandı. Elbette herkesi ikna etmedi, ama teorisi bugün genel kabul görüyor; insanların da herhangi bir organik yaşam formu olduğu kabul ediliyor. **Peter Singer**'a (d. 1946) göre yerimizi bilmeliyiz. Erkeklerin kadınlara üstün olduğunu kabul etmek nasıl cinsiyetçilikse ve beyazların renkli insanlara üstün olduğunu kabul etmek nasıl ırkçılıksa, evrim ağacının en üstünde yer aldığımızı kabul etmek de bir *türcülük* örneğidir. Singer bizim diğer türlere göre ayrıcalığımız olmadığını söyler, hatta tam tersi: Hayvanlara yaşama, özgülük, ıstıraptan azade olma konularında insanlarla aynı hakları tanımamızın zamanı gelmiştir. Sırf karşılık veremedikleri için hayvanları sömürmeye, onlara zalimlik etmeye devam edemeyiz. Hayvan deneylerine, fabrika hayvancılığına son! "Esasında ahlaken meşru tek konum veganlıktır," der Singer.

Ama bir dakika. *Bütün* hayvanlardan mı bahsediyoruz? Hepsi değilse hangileri? Bu argümanı biraz daha yakından incelerken, **Miletos'lu Eubilides**'e (MÖ 4. yüzyıl) başvurmak yerinde olabilir. Bazı durumlarda bir sınır çizgisi çekmenin ne kadar zor olabileceğini en iyi gösteren odur. Tıpkı bir kum yığını oluştururken olduğu gibi. Bir tane, öbek değildir. Bir tane daha eklediğinizde de değildir. Ama eklemeye devam ederseniz, tam olarak ne zaman öbek haline gelir?

İlk anda doğrudan bir bağlantı kuramayabilirsiniz, ama Eubulides bunu

"Avrupa'nın en kadim filozoflarından Pythagoras, ilim edinmek için Batı'daki milletler arasında dolaştıktan ve âdetlerini öğrenmek için din adamları ve hâkimleriyle konuştuktan sonra öğrencilerine, her insanın her insanla hatta en aptal hayvanlarla bile arkadaş olması gerektiğini öğretmişti"

Sir Isaac Newton

daha açık anlatabilir. Hayvanların acı çektiği için haklara sahip olması gerektiğine inanıyorsunuz. Öyleyse spor olsun diye hayvan öldürmek yanlıştır. Evet, insanların çoğu bugün böyle düşünüyor zaten. Peki, balık yiyor musunuz? Valla yiyorum. Ya parazitleri, kontrol altına almak veya hastalıktan korunmak için öldürmeye ne dersiniz? Eee... Peki, yavru fokları sopayla öldürmek? Elbette hayır. Ya fareleri zehirlemek veya böcek ilacı yapmak? Sebze bahçenizdeki sümüklüböceklere ne yapıyorsunuz? Öyleyse bazı hayvanlar diğerine göre "üstün" mü? Hayvan öldürme konusunda sınır çizgisini nereye çekeceksiniz? Bunun rasyonel değil de duygusal bir karar olduğunu teslim etmeniz gerekmez mi?

Şunu hatırda bulundurmakta da fayda var: Hayvanlar arasında bir hiyerarşi varsa, biz de ondan ayrı değil onun içindeyiz. Tanrı bütün hayvanları etten yarattıysa, biz de istisna değiliz. Tanrı'nın yarattıklarından bazıları (timsahlar, köpekbalıkları ve kaplanlar örneğin) buna katılacaktır.

Karar vermek

Aristoteles ve Descartes gibi, insanların hayvanlara üstün olduğunu mu düşünüyorsunuz? İnsan olmayan hayvanların rasyonel düşünme gücünden yoksun oldukları için zihne veya ruha sahip olmadıklarına katılır mıydınız? Belki de Bentham gibi meselenin düşünüp düşünememeleri değil acı çekmeleri olduğu fikrindesiniz. Singer gibi, insanların hayvanlar âleminin sadece bir parçası olduğuna inanıyorsanız, belki de başka hayvanları sömürmeye son vermeyi hatta onlara bazı haklar tanınmasını düşünebilirsiniz.

"Bizi insan yapan
ve diğer hayvanlardan ayıran tek
şey akıl olduğundan, aklın
herkeste ve tamlıkla
bulunduğuna inanmayı
tercih ediyorum."

René Descartes

Spor araba mı yoksa station wagon mu?

Rousseau • Sokrates • Schopenhauer • Nietzsche • De Beauvoir • Sartre
Konfüçyüs • Hume

Son birkaç yıldır kullandığınız eski emektar küçük otomobilinizi değiştirmenizin zamanı geldi. Eşiniz daha pratik, daha çok insan alan bir araç, örneğin bir minivan lazım diye düşünüyor; belli ki aklında gelecekte bir aile olmak var. Bu da ödemeleri karşılamak için sabit bir işte durmak anlamına geliyor, çünkü o arabalar hiç ucuz değil. Ama siz hep iki koltuklu bir spor arabanın hayalini kurmuştunuz ve geçindirecek bir aileniz olmasa bu arzunuzu rahat rahat gerçekleştirebilirsiniz. Zor karar.

Hayatımız boyunca vermek zorunda kaldığımız pek çok zor karar gibi bu da yapılması makul görünen ile daha cazip görünen arasındadır. Çünkü, haydi kabul edelim, iki araba arasında karar vermeyeceksiniz aslında. Hayatınızda bir yol ayrımına geldiniz, hangi yolu tutacağınızı seçmeniz gerekiyor. Geleneksel kariyer, aile ve kamp gezileri yolunu mu (yani station wagon seçeneğini mi) tercih edeceksiniz? Yoksa yeni maceraların, ilginç ve yeni insanlarla tanışmanın ve dünyayı gezip görmenin heyecanını mı? (Yani spor araba seçeneğini mi?)

Gelgelelim filozoflardan tavsiye almadan önce sizi uyaralım: İş, aile hayatına geldiğinde pek çoğunun sicili felakettir. Spor araba/station wagon tercihi bir yana, hayatlarını asil fakat mali açıdan kısır felsefe davasına hasretmişlerdir. Platon, Thomas Hobbes, John Locke, David Hume, Adam Smith, Immanuel Kant ve Jeremy Bentham gibi çok sayıda filozof sadece evlenmemekle kalmamış, aynı zamanda tam bir bekâr hayatı yaşamışlardır. Öte yandan özel hayatları, tabir yerindeyse daha fırtınalı olan birkaçı da vardır. Her halükârda onların da size verecekleri tavsiye "Dediğimi yap yaptığımı yapma" nevinden olacaktır. Uzun bir ilişkinin ardından sevgilisiyle zoraki evlenen ve beş çocuğunu da terk ettikten sonra yüz bulup çocuk eğitimiyle ilgili bir inceleme yazabilen **Jean-Jacques Rousseau** bunlardan biridir örneğin.

"Çalışmak, endişe etmek, zahmet ve gayret, hayatı boyunca hemen her insanın payına düşen şeylerdir. Her arzu doğar doğmaz doyurulsaydı, insanlar hayatlarını nasıl doldurur, nasıl vakit geçirirlerdi?"

Arthur Schopenhauer

"Beraberlik bile, evlilikle yozlaşmıştır"
Friedrich Nietzsche

İlginç bir şekilde **Sokrates** geleneksel aileye en iyi uyum sağlayanlardandır. Genç bir adamken orduya katılıp muvazzaf hizmette yararlılık gösterdikten sonra Atina'ya dönüp kendinden çok daha genç bir kadınla evlenir. Üç çocukları olur. Sokrates karısı Ksanthippi'nin duyacağı bir mesafedeyken size kesinlikle station wagon'u tercih etmenizi söylerdi. Hiç şüphesiz. Ki normalde Sokrates'in felsefi problemlere yaklaşma tarzı bu değildir. Ama onu pazar yerinde yalnız yakalasaydınız, aslında nasıl bir ikilemde olduğunuzu anlamanız için sizi soru bombardımanına tutardı. Ama bu arada station wagon fikrinin kendisinin değil karısının fikri olduğunu ve kendi yolundan gidebilseydi muhtemelen aile hayatının tuzaklarına hiç kapılmadan agorada genç kadınlarla sohbet ederek vaktini geçirmeyi tercih edeceğini fısıldardı. Aslında fırsat buldukça bunu yaptığını da söylerdi, fakat aslında bunu, tartışmacı Ksanthippi'den biraz uzaklaşmak için yaptığını da.

Mahvoluşa giden yol

Arthur Schopenhauer bu konuda daha dürüst davranırdı. Ona göre aslında hangi arabayı tercih ettiğinizin önemi yoktur, iki durumda da hayal kırıklığına uğrarsınız. Bir şey istemenin ve elde etseniz de etmeseniz de ondan yana hayal kırıklığına uğrayıp, sonra başka bir şey arzu etmeye başlamanın insanlık durumunun trajedisi olduğunu anlatırdı size. Hiç değilse kendi tecrübesi bu yönde olmuştur; manasız ve mutsuz bir dizi aşk ilişkisi, daha bebekken ölen gayrimeşru bir kız çocuk ve kendisini reddeden genç bir kadına duyduğu ümitsiz aşk... Yani keşiş hayatı yaşamak hayrınıza olabilir.

Önce hayatınızı eğlence peşinde koşmakla geçirirsiniz, bunu yaptığınızda da sandığınız kadar güzel bir şey olmadığını fark edersiniz. Böylece birlikte yerleşip aile kurabileceğiniz bir hayat arkadaşı ararsınız. Düğün gününüzün en mutlu gününüz olması gerekir, ama sadece yeni bir tatminsizlik aşamasının başlangıç günü olur. Daha sonra çocuklar gelir, ilk heyecandan ve çocukların hayatlarındaki önemli anlara şahit olmanın uçucu neşesinden sonra, yine etrafa bakıp arzulayacak bir şeyler ararsınız. Belki bir ilişki. Fakat o da planladığınız gibi gitmez. Ayrılık, boşanma, yalnızlık, ihtiyarlık ve acizlik art arda geliverir. Sonra ölürsünüz. Hayatın dönemlerine metafor olarak araçları kullanacak olsak, Schopenhauer önünüze şöyle bir tablo çıkacağını söylerdi: Puset, kaydırak, üç tekerlekli ardından da iki tekerlekli bisiklet, motosiklet, küçük

Temel felsefi mesele

Kişisel olarak kendimizi gerçekleştirme arzumuz aile hayatıyla uzlaşmaz mıdır?

otomobil, aile arabası, minivan, spor araba, tekerlekli sandalye, cenaze arabası. Sizi çok da hüsrana uğratmayacak olan yalnızca sonuncusudur.

Açık yol

Peki ya **Friedrich Nietzsche**, o bu işe ne derdi? Size ne tavsiye ederdi? İlk andaki tepkisi size spor arabayı almanızı söylemek olurdu. Toplumsal uzlaşılardan, insanların neyin doğru olduğuna dair söylediklerinden kurtulun, farklı olmaya cüret edin. Bunu şimdi yapmazsanız, başka şansınız olmayabilir ve ömrünüzün kalanında pişmanlık duyarsınız. Kendisinin tuttuğu yol da bu olmuştur: İnsanların onun hakkında ne dediklerine kulak asmadan ve onu engelleyecek aile sorumlulukları olmadan kendi sınırlarını zorlamıştır. Hayatta hızlı şeridi tuttuğunu söylerdi; sonunda frengi ve sinir krizleriyle bunun bedelini de ödemiştir. "Pişmanlık duyduğunu söyler miydi?" diye sorabilirsiniz. Bir ihtimal bunun ikinci tercihi olduğunu ağzından kaçırabilirdi. İlk tercihi yıllarca peşinden koştuğu fakat evlilik tekliflerini sürekli reddeden kadınla station wagon'a binmek olabilirdi. Her şey çok farklı gelişebilirdi, ama heyhat, hayat böyle ve spor arabayı tercih ettiği için herkese bunu tavsiye edebilirdi.

İkilemle ilgili olarak bir kadının içgörüsüne başvurmak ilginç olabilir. Bunun için **Simone de Beauvoir**'dan daha iyisini mi bulacağız? Özellikle de bir başka filozofun, **Jean-Paul Sartre**'ın hayat arkadaşı olduğu düşünülürse. Beauvoir onlarınkinin "açık bir ilişki" olduğunu anlatırdı; kendisi ne evlenmek ne de çocuk sahibi olmak istemiştir. Dolayısıyla bu ona kösteksiz, spor araba tarzı bir hayatı yaşamak için gereken alanı sağlamıştır; ama Jean-Paul'ün arka plandaki daimi varlığı, her ihtimale karşı

"Üstün insan içinde bulunduğu durumun gerektirdiklerini yapar, bunun ötesine geçmeyi istemez"

Konfüçyüs

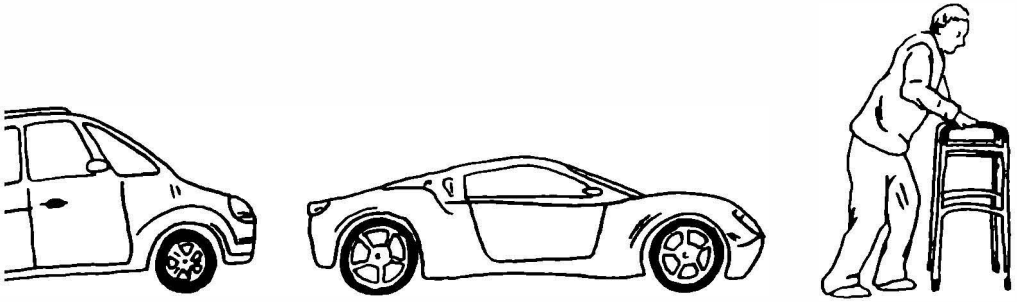

garajda bir station wagon bulundurmak gibidir. Bu ayarlamayla ilgili tek sorun, ara sıra Jean-Paul'ün de son manitasını etkilemek için onun spor arabasını ödünç alması olacaktır.

Bu tam da **Konfiçyüs**'ün kaçınmanızı söyleyeceği şeydir. Ona göre, aile değerleri toplumun belkemiğidir ve aile içi ilişkiler birbirimizle etkileşimimize model olmalıdır. Dolayısıyla spor araba sürerek sorumsuz hayat tarzınızla gösteriş yapmak yerine, ailenizi güvenli ve emniyetli bir station wagon'a bindirerek vakurla başkalarına örnek oluşturmalısınız.

Dolayısıyla son tahlilde, soru aklınızı mı kalbinizi mi takip etmeniz gerektiğiyle ilgilidir. Müzmin bir bekâr olan **David Hume**'un bu konuda söylediklerini hatırınızda tutmak isteyebilirsiniz: "Akıl sadece tutkuların kölesidir ve öyle de olmalıdır." Öyleyse spor araba!

Karar vermek

Bunun aslında ne tür bir araba istediğinizle ilgisi yok, değil mi? Nasıl bir hayat sürmek istediğinizle ilgili. Aile hayatının sorumlulukları mı yoksa hayallerinizin peşinden tek tabanca koşmak mı? Konfüçyüs, Sokrates ve diğerlerinin izinden gidip ev yaşamını seçebilir veya Platon, Hobbes, Locke, Hume, Bentham ve Kant gibi her şeyi bırakıp hayatınızı felsefeye hasredebilirsiniz. Aklınızı değil kalbinizi takip edecekseniz Rousseau, Schopenhauer, De Beauvoir ve Sartre'la (veya her ne kadar baştaki planı bu olmasa da Nietzsche'yle) aynı yolu tutabilirsiniz.

Zor bir çocukluk geçirdim tamam mı? Kötü biri olduysam suç bende değil.

Aristoteles • Boethius • Nietzsche • Sokrates • Bentham

Bazı insanlar hayata avantajsız başlar, değil mi? Paraları yoktur, çocukların daha küçükken çalmayı ve kavgayı öğrendikleri zor bir mahallede büyürler, kötü bir eğitim alırlar ve adam gibi bir iş için umutları yoktur. Hele ev hayatları daha da beterdir: istismar, şiddet, tamir edilemeyen ilişkiler... Adi suçların ve saldırgan davranışların gölgesinde bir hayatınız olduğuna şaşmamak lazım. Ama böyle olması şart mıydı? Sosyal çevrenize rağmen, hayatta başka bir yol tutturabilir miydiniz?

Görünüşe göre, kabahatlerinizin gerekçesini açıklarken birkaç küçük numaraya başvuruyorsunuz. İlk önce anlayış bekliyorsunuz ki hayatınızın ne kadar zor olduğu düşünüldüğünde anlaşılır bir şey bu. Ama sonra yaptığınız, suçu üstünüzden atmak ki bu gerekçelendirilmesi daha güç bir şey. Nedenleri düşünmek ile bahane icat etmek arasında fark vardır ve her ne kadar davranışlarınızın nedenlerini gündeme getirmeniz makulse de, sorumluluğu üzerinizden atan bir argüman çok daha az ikna edici değil midir?

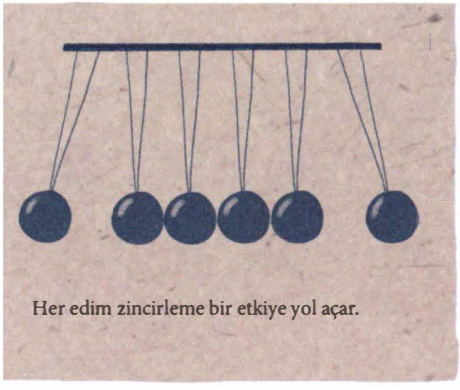

Her edim zincirleme bir etkiye yol açar.

Aristoteles dünyadaki her şeyin bir sebebe binaen olduğunu, bir nedeninin olduğunu söylerdi. Ama nedenlerden bahsederken, söylemek istediği, domino taşlarındaki gibi basitçe bir şeyin nedeninin başka bir şey olması değildir: Bir domino taşını itersiniz ve o da diğerlerini düşürür vs. Bu onun açıklamasının sadece bir boyutudur. Bunun yerine Aristoteles size bir şeyin nedeninin "niçin" sorusunun cevabı olduğunu söylerdi. Bir şeyin gerçekleşmesinin nedenleri nedir? Sonra da size bu sorunun cevabı olarak dört farklı tür neden gösterilebileceğini iddia ederdi.

Neden ve sonuç

İlk sırada Aristoteles'in "maddi neden" diyeceği şey vardır: Bir şeyin neden meydana geldiğiyle ilgilidir bu. Sizin durumunuzda maddi neden insan dediğimiz organik cevherlerin karmaşık bir kombinasyonu olacaktır: Siz olduğunuz şey, yani insan olduğunuzda ancak sizsiniz. İkinci neden "formel neden", bu malzemenin bir araya getirilme tarzıyla ilgilidir. Bir şeyi, kendisi kılan şeyin ardında ne olduğuyla ilgilidir: Bu sizin durumunuzda yetişme tarzınızdır. Bir

de "fail neden" vardır ki bu pek çok insanın neden derken kastettiği şeye yakındır. Bir şeyin dışsal sebebi, yani bir şeyin belli bir şekilde olması veya davranmasını sağlayan şeydir; tıpkı birinci dominonun ikincisinin devrilmesinin nedeni olması gibi. Sizin durumunuzda bu, içkisini üzerinize döken birini yumruklamanız olabilir örneğin. Aristoteles'in "ereksel neden" dediği son tür neden ise bir şeyin ne maksatla var olduğuyla ilgilidir. Sandalyenin ereksel nedeni örneğin, üzerinde oturulmasıdır. Sizin durumunuzdaysa ereksel neden, sizi davranışlarınıza sürükleyen şey, arzu ve saiklerinizdir.

"Şunu aklınızda tutun," diye devam ederdi Aristoteles: Her harekete, olan biten her şeye bir şey tarafından neden olunmuştur. Bu tümüyle şans veya tasvir ettiği türden nedenlerden herhangi biri (doğa, zorlanma, alışkanlık, muhakeme, öfke veya arzular) olabilir. Ona neden olan her ne olursa olsun, başka bir şeyin sonucu olarak gerçekleşir. Fakat burada bir sorun vardır, zira ona neden olan şeye de başka bir şey neden olmuşsa, bu bizi birbirine neden olan sonsuz olaylar silsilesiyle karşı karşıya bırakır. Olan her şey öncekiler tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla kabahatinizin suçunu çocukluğunuza atmaya hakkınız vardır; nihai sorumluluk bu sonsuz olaylar silsilesine en başta neden olan şeye aittir. Tanrı, Büyük Patlama? Artık orasını siz bilirsiniz.

Temel felsefi mesele

Hareketlerimizden her zaman sorumlu muyuz? Kabahatler cezalandırılmalı mı?

Ancak Aristoteles'in sonsuzluk fikriyle, özellikle de yaptığımız her şeyin daha önce olanlar tarafından belirlendiği fikriyle arası hiç iyi değildi. Bu şekilde, hareketlerinizden sorumlu tutulamayacağınızı iddia edebilirsiniz rahatlıkla. Aristoteles'in iddiası başka türlü olurdu: Biz insanların seçebilmek gibi bir lüksü vardır, bu sayede bir şey yapmaya belirlenmekten bir nebze olsun azadeyizdir ve bazı şeylere bilinçli olarak neden de olabiliriz.

Aristoteles'in argümanının son kısmının çok da destekli olmadığını, sırf her şeyin önceki olaylar tarafından önceden belirlenmesi demek olan *nedensel belirlenim*

"Öyleyse her hareket şu yedi nedenden birine bağlı olmalıdır: şans, doğa, zorlanma, alışkanlık, muhakeme, öfke veya arzular"

Aristoteles

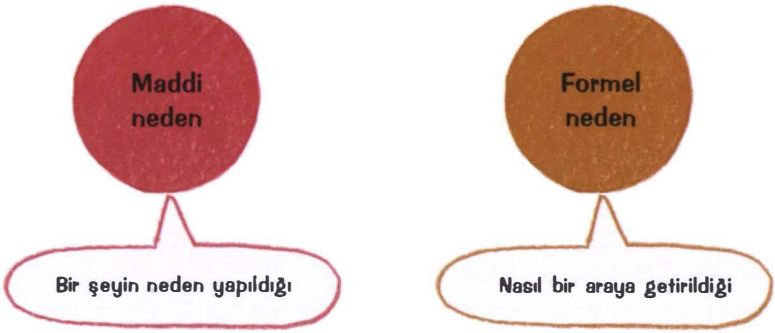

fikrinden hoşlanmadığı için bunu tercih ettiğini söyleyecek filozoflar çıkacaktır.

Aristoteles'in seçim yapabileceğimizle ilgili biraz zayıf iddiasını geliştirecek bir cevabı neyse ki bize **Boethius** sunabilir. "Özellikle sizin durumunuzda problem, hareketlerimiz önceden belirlenmişse, bizim sorumluluk sahibi olamayacağımız ve kabahatlerimizden ötürü cezalandırılamayacağımızdır," derdi Boethius. Ama ona göre aslında durum şudur: Tanrı (ilk neden), olacak her şeyi önceden ayarlamış, ancak aynı zamanda hikmeti gereği bize özgür irade vermiştir. Kulağa olmayacak bir işmiş gibi geliyor, ama Boethius size, her şey önceden karara bağlanmış olsa da Tanrı'nın ne yapacağımızı bildiğini, özgür seçimlerimizi öngörebildiğini söylerdi.

Friedrich Nietzsche ise "Tanrı'ya inanıyorsanız sorun yok," derdi. Ama Tanrı olmadığına göre, eylemlerimizi belirleme ve onları seçerken de kendi kaderimizi şekillendirme gücü elimizdedir. Toplumun veya geçmişimizin, kim olduğumuzu, ne yaptığımızı belirlemesine izin vermemeliyiz. Geçmişin ürünü oluşumuzu aşmalı ve ne olabileceğimize kendimiz karar vermeliyiz. Kendimizin ötesine geçmeliyiz! "Ve bu," derdi Nietzsche, "zor çocukluğu bahane olarak kullanmamak anlamına gelir." Dolayısıyla durumla yüzleşin ve hayatınızı şekillendirmek için ondan yararlanıp yolunuza devam edin.

Her halükârda yasalar kader ve özgür irade meselesiyle ilgilenmez. Hafifletici nedenler öne sürüp cezanızın indirilmesini isteyebilirsiniz, fakat yasalar suçu başkasına atmanızı geçerli görmeyecektir. Bu da bir tür cezayla karşılaşacağınız anlamına gelir. Yaptınız, cezanızı da çekeceksiniz.

Gelgelelim **Sokrates'e** göre doğru yol bu olmayabilir. Onun da yasalarla başı birkaç

"Kişinin gerçekten sahip olduğu tek şey, erdemidir; talihin oyunları erdeme işlemez"

Boethius

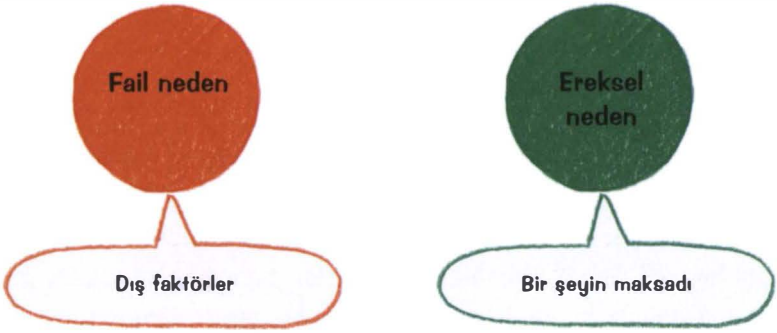

kez belaya girmişti ve suç işlemenin, ruha verdiği zarardan ötürü kendi başına bir ceza olduğu sonucuna vardı. Cezanın tek makul uygulaması, suçlunun ruhunu arındırmak için kendini cezaya teslim etmesi halinde mümkündür. Dahası Sokrates ceza veren insanın da tıpkı kabahat işleyen gibi kendi ruhuna zarar verdiğini iddia eder.

Hüküm giymişler hariç bu konuda onu destekleyecek pek az kişi bulunabileceğini düşünebilirsiniz, ama **Jeremy Bentham** büyük oranda Sokrates'le hemfikirdir. Ona göre, cezanın kötü olduğunu iddia ederken Sokrates haklıdır, fakat bazı durumlarda ceza zorunludur. Zira ceza farklı sebeplerle (intikam için, hem suçlu hem de başkaları açısından suçun tekrarından caydırmak için veya suçluyu silkeleyip aklını başına getirmek için) verilebilir; keza amaç, insanların güvenliği için suçluyu toplumdan uzaklaştırmak da olabilir. Bentham suçu azaltmayı hedeflemek gerektiğini söyler; bu da suçlunun bir şekilde değişmesine ve rehabilite olmasına bağlıdır. Sizin durumunuzda bu, davranışlarınızın neden hatalı olduğunu anlamanız demektir.

Karar vermek

Suçu yetiştirilme tarzınıza atmak istiyorsanız, Aristoteles'ten bir miktar yardım alabilirsiniz, ama o da sizi tam temize çıkartamaz. Boethius gibi, bütün davranışların önceden belirlendiğini düşünebilirsiniz (ama yine o bile, özgür iradeniz olduğunu söylerdi) veya Nietzsche'yle birlikte geçmişinizi aşmanız gerektiğini kabul edebilirsiniz. Ceza alıp almamak ayrı bir mesele; ama suçu ortadan kaldırmanın yolunun cezadan geçmediğini düşünen Sokrates ve Bentham'a katılmanız muhtemeldir.

Nasıl iyi insanlardan biri olabilirim?

Platon • Aristoteles • Machiavelli • Nietzsche

Size fazla dokunaklı gelebilir, ama şu sıradan Hollywood filmlerindeki "iyilerden" biri olmak isterdim. Hani Gary Cooper veya James Stewart karakterleri olur ya, zor durumda kalmalarına rağmen haktan yana olurlar ve gücün her şey demek olmadığını ispatlarlar. Sonunda bir şekilde galip gelirler ve insanların hayranlığını kazanırlar. Ah, bir de eninde sonunda kızı kaparlar. Ama bir başka galibiyet değil, gerçek aşktır bu. Neyse, cidden iyi bir insan olmak istiyorum, o kadar. Ne yapmak gerektiğini bilemiyorum sadece.

Maalesef hayat filmlerdeki gibi değil, ama meramınızı anlattınız. Hayranlık duyduğunuz şeyler bu karakterlerde somutlaşmış durumda ve siz de onlara benzemek istiyorsunuz. Ama neden? Kötü biri olduğunuzu düşündüğünüzden mi? İyi olmaya çalıştığınız anlaşılıyor, fakat bunu doğru yapıp yapmadığınızdan emin değilsiniz. En azından, pek de inandırıcı olmayan o pürüzsüz Gregory Peck karakterleri gibi değil. Belki filozoflardan birkaç tüyo alabilirsiniz.

İyi olmanın ne olduğuyla ilgili tüm tartışmalarda gündemi Antik Yunan belirler. Etiğin kadim bilgeleri **Platon** ve onun dostane rakibi **Aristoteles** tartışmadaki iki zıt görüşü temsil ederler. İlk sözü büyüğe yani Platon'a verip, önce onun bilgeliğinden yararlanalım. O bunun, erdemin doğasıyla, ahlaken iyi olan her şeyi barındıran erdem ideasıyla ilgili bir mesele olduğunu söylerdi. İyi olmak istiyorsanız erdemin ne olduğunu bilmelisiniz. Buradaki püf noktası bilmektir. Nitekim erdem nedir bilmeden iyi olup iyi işler yapamayacağınız gibi, bir kere erdemi bildikten sonra da kötü işler yapamazsınız. "Bu anlamda," derdi Platon, "bilgi erdemdir: Kötüyü bilerek yapmazsınız, iyi olanı bilseydiniz neden iyi olduğunu da bilirdiniz ve o iyi, hem sizin hem başkaları için iyi olacağından erdemli davranırdınız."

Erdemin ne olduğunu bilmek için ne anlama geldiğini anlamalısınız. Erdem bir tür mükemmelliktir, bu yüzden de

"Ahlaki mükemmellik alışkanlığın sonucu olabilir ancak. Adil davranarak adil, ılımlı davranarak mutedil, cesur işler yaparak cesur oluruz"

Aristoteles

"İnsanlar zorunda olmadıkça asla iyilik yapmazlar"
Niccolò Machiavelli

onu etrafınızda göremezsiniz, dünyada hiçbir şey mükemmel değildir. Bu yüzden erdem bir idealdir, sadece üzerinde düşünebileceğimiz ve yalnızca idealar dünyasında var olabilecek bir ideadır. Onu kavramanın, gerçekten ne olduğunu bilmenin yolu aklın yetilerini kullanmaktır. Erdem ideasını kavrayabilirseniz iyi insan olma yoluna girmişsiniz demektir. Ama o zaman bile, mükemmel iyi idealine tam manasıyla kavuşamazsınız, çünkü bu tür bir mükemmellik sadece idealar âleminde olabilir. İyi insanlar erdemin ne olduğunu anlamış olanlardır; filozoflar da idealar âlemini anlamak için aklı kullanırlar. O yüzden iyi insan olmak istiyorsanız biraz felsefe öğrenin. Gerçek iyi insanlar filozoflardır.

Aristoteles idealar âlemiyle ilgili bütün bu söylenenleri kabul etmezdi. İyi insanın ne olduğunu bilmek istiyorsanız durup düşünmenizi değil etrafınıza bakmanızı isterdi sizden. Bir şeyi, en iyi örneklerini dünyada görerek bilebiliriz, düşünerek değil. Köpeklerin neye benzediğini biliyorsunuz değil mi? Çünkü pek çok köpek gördünüz, köpeğe has özellikleri tanıyorsunuz: Dört ayak, sallanan kuyruk, havlama, sadakat ve koşulsuz sevgi gibi şeyler. İyi insanlar için de aynısı geçerlidir. Kafanızda mükemmel insanla ilgili bir idea olması gerekmez, yapacağınız şey etrafınızda iyi insan olarak bildiklerinize bakıp, onları iyi yapan şeyleri görmenizdir: adalet, cesaret, müsamaha, cömertlik gibi. Ondan sonra iyi insanın gerçekten ne olduğuyla ilgili bir resme ulaşabilirsiniz.

"Bu durumda," diyecektir Aristoteles, "onların iyi işler yaparak iyi insanlar olduklarını anlayacaksınız." Aynı şeyi siz de yapabilirsiniz. İyi insanların yaptıkları ve sizin gibi başka herkesin de iyi davranış örneği olarak tanıdığı şeyleri gözlemleyip taklit ederek iyi olmayı öğrenebilirsiniz.

Hayır gelmez

Artık iki Atinalı diyeceklerini dediklerine göre, iyi insan olma hevesinizi kuşkusuz yeniden gözden geçirmenize yol açacak birine, **Niccolò Machiavelli**'ye dönelim. Gerçekten de o doğrudan konuya girip hangi akla hizmet o iyi insanlardan biri olmak istediğinizi sorardı. Dünyada bir yerlere varmak istemiyor musunuz? Erdemli olacağım diye girdiğiniz bütün o sıkıntılar sizi bir yere vardırmayacak. Şöyle derdi: Kişisel hayatınız olsa neyse, ama işlerin hallolmasını istiyorsanız unutun bunu. Bir

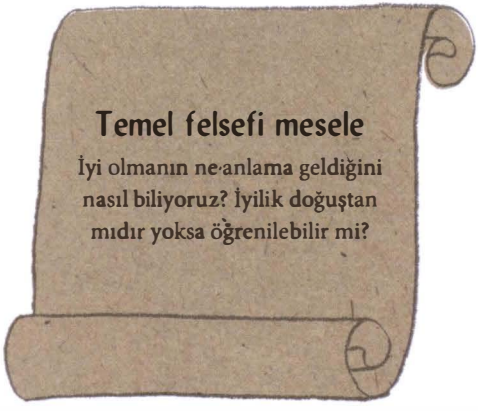

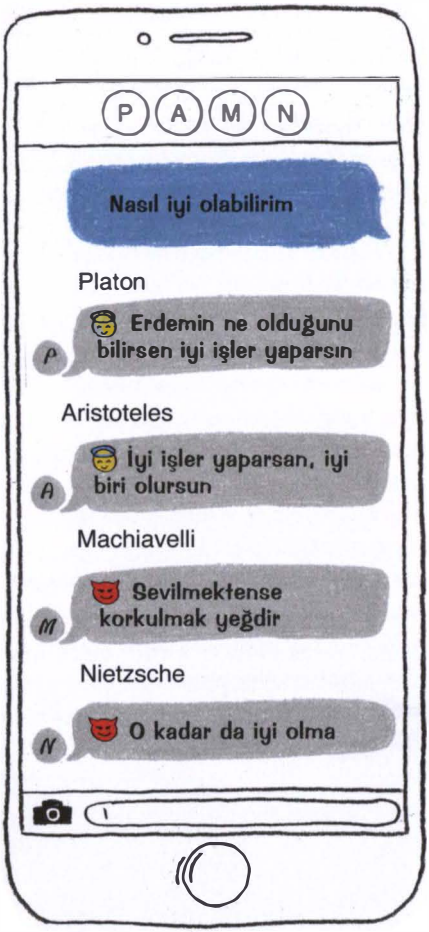

şeyleri başaran kişiler iyi insanlar değildir, ahlakı göz ardı etmeye ve yapılması gerekeni yapmaya hazır olanlardır. Aynı kişiler uzun vadede iyi işler de yapabiliriler, yani amaç aracı meşrulaştırır. Akıl almayacak denli namuslu film karakterlerini hayranlık uyandırıcı buluyorsunuz, öyle mi? Demek iyi insan olmanızın sebebi hayran olunmak, beğenilmek. Çok şaşıracaksınız ama dost edinerek insanları etkileyemezsiniz. Machiavelli size, tavsiye için gelen (politikacılar, işadamları gibi) pek çok kişinin kendisine, sevilmenin mi yoksa korkulmanın mı yeğ olduğunu sorduğunu söylerdi. Şöyle cevap veriyordu: İkisi bir arada olsa daha güzel olur tabii, ama birini seçmeniz gerekiyorsa, korkulmak sevilmekten daha güvenlidir.

İyi adama karşı Süpermen

Friedrich Nietzsche de erdem fikrinden çok hoşnut olmazdı. Bize erdemli olduğu – genellikle din tarafından– söylenen şeylerin iyi olarak tanımlanıp tanımlanamayacağını sorgulardı. Yumuşak başlı ve zayıf olmanın nesi iyidir? Madunların, kölelerin ahlakıdır bu. "Eğer dürüstseniz," derdi, "bu sizin kanınızı donduracak bir şeydir; buna

"Şüphe edin adilden ve iyidenl... Her tür itikadın inanancından kuşkulanınl En çok kimden nefret ederler? Değer dizgelerini kıranlardan, yıkanlardan, yasayı çiğneyenlerden. Oysa yaratıcılar onlardır"

Friedrich Nietzsche

"Erdem tek iyilikse, zalimliğin ve adaletsizliğin aleyhinde bir neden ileri sürülemez, zira Stoacıların bıkmadan söyledikleri gibi, zalimlik ve adaletsizlik, ondan mustarip olanlara erdemli davranmak için en iyi fırsatı sunar"

Bertrand Russell

'iyi' diyemezsiniz." Uysal ve mülayim geçinmek bir yana, güç, kudret, beceri, bazı şeylerde yetenekli ve iş bitirici olmak gibi şeyleri erdem olarak gördüğümüzde, kimin gerçekten iyi insan olduğuyla ilgili görüşümüzü değiştirebilirdik. İyi olan hangisidir, ezik Clark Kent mi? Hayır, tabii ki Süpermen.

Niye iyi biri olmak istediğinizi düşünün. Kendiniz hakkında daha iyi hissetmek veya başkalarınca hayran olunmak için mi? Bunlar oldukça şüpheli gerekçeler ve bu şekilde gerçekten iyi biri de olamazsınız (çünkü suçluluktan azade olmayı veya hayran olunmayı istemek apaçık iyi değildir), sadece öyle *gibi görünürsünüz.*

Yine de insanlar sizden hoşlansın diye iyi insan olmaya kararlıysanız Nietzsche'nin tavsiyesini aklınızda tutun: "İyi örnek oluşturmak isteyen kişi, erdemine bir nebze aptallık karıştırmalıdır; böylece diğerleri onu taklit edebilir ve taklit ettiklerini aşabilirler aynı zamanda, ki bu da insanların sevdiği bir şeydir."

Yani o kadar da iyi olmayın, bu size arkadaş kazandırmaz.

Karar vermek

Meseleye birkaç farklı açıdan yaklaşabilirsiniz: Olmak istediğiniz ideal kişiyle ilgili Platon'un düşünme yöntemini izleyebilir veya Aristoteles'in insanların gerçekte yaptıkları iyi işleri taklit etme yöntemini benimseyebilirsiniz. Veya Machiavelli ve Nietzsche'nin yaptığı gibi, iyi insan olma fikrinin nereden geldiğini sorgulayabilir, gerçekten iyi insan olmakla ilgili fikirlerinizi gözden geçirebilirsiniz.

Dünyada bu kadar ıstırap varken Tanrı'ya inanabilir miyiz?

Epikuros • Hume • Boethius • Aristoteles • Platon • Aziz Anselmus • Kant
Russell • Feuerbach • Marx • Nietzsche • Pascal

Ne zaman elinize bir gazete alsanız veya haberlere denk gelseniz gördüğünüz hep savaş, terör ve şiddet suçları oluyor. Dünya birbirine feci şeyler yapan insanlarla dolu. Sığınmacılar, çatışmadan uzaklaşmak için hayatlarını riske atarken, başkaları onların sefaletinden çıkar sağlıyor. Sadece birbirimize yaptıklarımız da değil. Kuraklık, kıtlık, depremler gibi doğal afetler veya dehşet verici hastalıklar her gün binlerce masumu öldürüyor. Şunu soruyorum: İyi bir Tanrı buna niye izin versin?

Bu soruyu soran ilk kişi değilsiniz. Hem de hiç. Dünya, hiç kabahatleri olmadığı halde genç yaşta ölen ya da acı çeken insanların bulunduğu, yaşaması tehlikeli bir yerdi hep. Bunca insan arasında bazılarının, o kadar iyi olması gereken bir Tanrı tarafından neden yüzüstü bırakıldıklarını merak etmemiş olması garip olurdu. Antik Yunan'daki ilk filozoflar bu konuda acemice sorular sormaya başladıklarında fikir asırlardan beri her yerde mevcuttu zaten. Muhtemelen dinsizlikle suçlanmak istemedikleri için, soruları açıkça gündeme getirmeleri biraz zaman aldı.

Bunu ilk yapan, hazzı arayıp acıdan kaçınmayı savunan bir hayat tarzı felsefesi olan Epikürcülüğe adını veren **Epikuros**'tu. Kendisi aynı zamanda Tanrı ve kötülük problemini Epikürcü Paradoks biçiminde ifade etmesiyle ünlüdür. Şöyle bir muhakemesi vardı Epikuros'un: Tanrı'nın mutlak güçlü ve merhametli olduğu düşünülür. Ancak dünyada kötü şeyler de oluyor. Tanrı bu kötülükleri istemediği halde bunları önleyemiyorsa mutlak güçlü olamaz. Önlemeye kadirse fakat bunu istemiyorsa o zaman da mutlak merhametli olamaz. Gerçekten Tanrı mutlak güce ve merhamete sahipse, o zaman bunca kötülük nereden çıkıyor?

Bu da sizin sorunuza cevap olmayabilir gerçi, ama Epikuros'un iyi ve kadiri mutlak bir Tanrı hakkında ne düşündüğünü açıkça ortaya koyuyor. Çıkarım şudur: İyi ve mutlak güçlü bir tanrı olsa kötülük de olmazdı; halbuki bariz biçimde var, dolayısıyla öyle bir tanrı yoktur. Bu muhakemeye karşı çıkmak çok da güçtür. Gerçekten de 2000 yıl sonra İskoç şüphecisi **David Hume** *Doğal Din Üzerine Konuşmalar* (1799) adlı eserinde şöyle der: "Epikuros'un ortaya koyduğu kadim problem henüz çözülememiştir."

Fakat bunun Tanrı'nın varlığına karşı çok sıkı bir argüman olduğu sonucuna atlamadan önce, Tanrı'nın var olduğuyla ilgili gayet ikna edici argümanlar ileri süren pek çok filozof bulunduğunu da bilin. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu kişilerin ezici çoğunluğu Yahudilik, İslam

ve özellikle de Hıristiyanlık gibi tek tanrılı dinlere mensupturlar. İlk Hıristiyan filozoflardan olan Boethius bile Epikuros'un paradoksunun ortaya koyduğu "kötülük problemiyle" uğraşmıştır. Dünyada kötülük olduğu tespitinize katılırdı. Ama ona göre bu, mutlak merhametli ve güçlü bir tanrının olmadığı anlamına gelmez. Tanrı vardır, merhametlidir, fakat hikmetiyle gücünü biz insanlara özgür irade vermek için kullanmıştır. Biz de (onun gibi) mükemmel olmadığımızdan kötülük yaparak yaşıyoruzdur.

Bütün bu günahlar elbet cezasız kalamazdı, zaten vebayı, bütün o salgın hastalıkları ve daha pek çok fecaati yaşamamızın sebebi budur. "Peki ya onca masum hatta iyi insan neden acı çekiyor?" diye sorduğunuzda argüman biraz dolambaçlı yollara sapar; ama Hıristiyanlar bunları tevarüs ettiğimiz "ilk günahın" kefareti olarak gördüklerinden, bu sorunu hasıraltı edeceklerdir.

İspat et

Kötülük paradoksunun çürütülmesiyle ilgili tam manasıyla ikna olmadıysanız, yalnız değilsiniz. Bazı inanan insanlar bile bu çürütmede bir sorun olduğunu kabul ederler. Bu yüzden, argümana karşı çıkmaktansa, Tanrı'nın varlığını kendilerine göre ispatlama yoluna giderler. Bunun için çok çeşitli argümanlar ileri sürüldü, fakat çoğu, üç temel akıl yürütme biçiminin varyasyonlarıdır.

Temel felsefi mesele

Dünyada kötülük olduğuna göre, mutlak merhametli bir Tanrı var olabilir mi? Tanrı'nın varlığını veya yokluğunu ispatlayabilir miyiz? Bu akılcı muhakemeden çok, bir inanç meselesi değil midir?

Bunlardan biri "kozmolojik argüman" adıyla anılır. Muhtemelen ilk Yunan filozoflarına kadar uzanan uzun bir geçmişi vardır; ama ona itibarını **Aristoteles** kazandırmıştır. Aristoteles olayların düzenli biçimde gerçekleştiğini düşünmeyi seven yöntemli, sistematik bir düşünürdü. Size, hiçbir şeyin öylece meydana gelmediğini, ortada mutlaka bir neden olduğunu söylerdi. Bir şeye neden olan bir başka şeyse, o şey için de bir neden olan bulunmalıdır. Evrendeki her şeyi düşündüğünüzde, hepsinin de neden sonuç silsilesi içinde yer aldığını görürsünüz ve teoride de olsa bu silsilenin ucuna kadar iz sürebilirsiniz. "Nihayetinde," der Aristoteles,

"Takipçilerinizden birinin 'Tanrı varsa kötülüklerin kaynağı nedir? Yoksa, iyilik nereden geliyor?' diye sorması hiç de yersiz değildi"

Boethius

"başka bir şey tarafından neden olunmamış bir ilk sebebe, yani bütün kozmosun kökenine varırsınız. Bu ilk neden de evrenin yaratıcısı olan Tanrı'dır."

Bundan memnun kalmadınız mı? Eh, pek çok filozof da kalmamıştır. Bunların arasında, bir şeyin, sırf bir başka şeyden önce oldu diye illa onun sebebi olarak varsayılmasında sorun gören Hume da vardır. Her şeyin bir sebebi olduğunu kabul etsek bile, Tanrı'nın neden olunmamış bir neden olduğunu savunmak biraz ileri gitmek değil midir? Ama evrenin yaratıcısının bir nedeni varsa, ona ne neden olmuştur? Böylece filozofların *sonsuz gerileme* dedikleri şeye düşeriz ve buradan hiçbir soruya cevap çıkmaz.

Yaratım düşüncesine dayanan, daha cazip bulabileceğiniz bir başka argüman da vardır. Kimi zaman "tasarım argümanı" veya *teleolojik argüman* (Yunanca erek veya plan demek olan *telos*'tan gelir) da denir. **Platon** tarafından öne sürülen bu argüman Romalı filozoflar ve sonrasında Hıristiyan yaratılışçıları tarafından kullanıldı (ama bunun yargılarınızı etkilemesine izin vermeyin). Platon ve takipçileri size özetle şunu söyleyeceklerdir: Etrafınızdaki dünyaya bakın ve her şeyin ortamıyla mükemmel uyum içinde olmasına ve hatta başka şeylerle ilişki içinde bir amaca hizmet etmesine hayranlık duyun. Olayların rasgele art arda sıralanmasıyla olacak iş değildir bu. Kozmosta her şey için açık bir maksat, kasıtlı bir plan vardır. Bu bir *akıllı tasarımın* delili olduğundan, bir tasarımcı, yani Tanrı da olmalıdır.

Hâlâ mı ikna olmadınız? Belki de **Aziz Anselmus**'un (1033-1109) ileri sürdüğü argümanı tercih edersiniz. *Ontolojik argümana* (varlığın ne olduğuyla ilgilenen felsefe branşı olan *ontoloji*den gelir) başvuran Anselmus sizden, en mükemmel varlığı düşünmenizi isterdi. Bu varlığın mahrum olduğu tek mükemmellik unsuru, var olmasıdır; sadece kafanızda vardır. "Böyleyse," derdi Anselmus, "bu varlık en mükemmel varlık değildir, çünkü var olsa daha mükemmel olurdu." Anselmus'un Tanrı tanımı "kendisinden daha yüce bir şeyi düşünemediğimizdir" ve olanaklı en yüce şeyi düşünebilmemiz için, onu var olarak düşünmemiz şarttır. Öyleyse Tanrı var olmalıdır.

İnanç meselesi

Doğal olarak daha sonraki filozoflar bu argümanları yıkmaya kararlı şekilde geldiler ve bir oranda bunu başardılar da. Onlarla ilgili düşünceli ve yapıcı bir değerlendirmeyi size **Immanuel Kant** sunabilir. Bu agnostik bir cevaptır. "Konuyu dikkatle düşünürseniz bu argümanların hiçbirinin gerçekten sağlam olmadığını görürsünüz," derdi Kant. Tanrı'nın varlığını ispata çalışmaktan vazgeçseniz iyi olur, çünkü eğer bir Tanrı varsa, bizim anlayış gücümüzün ötesindedir ve ona inanıp inanmamanız inanç meselesidir, akıl

"Tanrı'nın var olmadığını kanıtlayamam derken, Homeros'un tanrılarının yokluğunu da kanıtlayamayacağımı eklemeliyim"
Bertrand Russell

yürütme meselesi değil. Bu görüş, bir şeyin yokluğunu ispatlamaya çalışmanın epey anlamsız bir iş olduğuna işaret eden **Bertrand Russell** tarafından zekice desteklenir. Russell size, görünmeyen bir çaydanlığın Güneş'in yörüngesinde dolaştığına inandığını söyler, kendisini çürütmenizi beklerdi. Parodi Parsafarian dini, Uçan Spagetti Canavarı'nın varlığına dair benzer bir argümana dayanmaktadır (*bkz.* s. 82).

Ancak bu, ateist filozofları görüşlerini açıklamaktan caydırmamıştır, 19. yüzyıldan itibaren pek çok filozof da bu kervana katılmıştır. Çoğu, Tanrı'nın bir insan icadı, umutlarımızın ve korkularımızın yansıtılması olduğu konusunda **Ludwig Feurbach**'la (1804-72) aynı fikirdedir. Hatta **Karl Marx** bir teselli, hele hele sıkıntılarımıza bir çözüm olmak bir yana dini, hasta bir toplumun semptomu olarak reddeder. **Friedrich Nietzsche** ise gerçek anlamda Tanrı'ya diş biler ve hatta bu, şahsi bir şeydir. Küçük Friedrich, Lutherci bir rahip olan babası hasta düşüp yavaş ve acılı bir ölümle hayata veda edinceye kadar koyu bir dindardır. Olaya karşı Nietzsche'nin tepkisi basit ve doğrudandır: "Tanrı öldü," der, "onu biz öldürdük." Mükemmel iyi bir Tanrı olması mümkün değildir. Dahası, ahlakımızı, iyi anlayışımızı bu kavrama dayandırmak çılgınlıktır ona göre.

Yine de bu konuda karara varmadan önce, **Blaise Pascal**'in (1623-62) bir düşüncesine kafa yormak isteyebilirsiniz. Bunu hayatınız üzerine oynayacağınız bir bahis gibi düşünebilirsiniz. Tanrı varsa ve ona inanıyorsanız ebedi saadete veya aynı derecede iyi bir şeye hak kazanırsınız. Varsa ve inanmıyorsanız ebedi lanetle karşılaşırsınız. Elbette var olmaması durumunda kaybedecek bir şeyiniz olmayacak. Hangisi daha iyi bir bahistir?

Karar vermek

Şu anda mutlak güçlü ve iyi bir Tanrı ile dünyanın durumunu bağdaşmaz gören Epikuros ve Hume gibi bir şüphecisiniz belki. Aristoteles, Platon ve Aziz Anselmus gibi inananların argümanlarıyla rahata erebilirsiniz. Veya Tanrı'nın varlığıyla ilgili ne lehte ne de aleyhte kanıt bulunamayacağını söyleyen Kant ve Russell'a hak verebilirsiniz. Ama inancınız tümüyle sarsılmış durumdaysa Feurbach, Marx ve Nietzsche sizin için iyi yoldaşlar olabilirler.

Ölümden korkuyorum. Bu normal mi?

Budha • Sokrates • Platon • Zhuangzi • Epikuros • Schopenhauer• Camus

Fanilikle barışmak kolay değil. Doğumdan sonra ikinci en önemli olay ölüm. Her can er ya da geç ölümü tadacaktır, ama kimse sonrasında ne olduğunu söyleyemediği için ölüm hayatın en büyük bilinmezi olmayı sürdürüyor. Belki bu yüzden hiç değilse bir nebze olsun endişe hissetmeniz normaldir. Fakat ölmek gerçekten korkulması gereken bir şey mi acaba? Ölüm korkusu hayattan aldığınız tadı kaçırıyorsa, belki onun üstesinden gelmenin bir yolunu bulmalısınız.

Ölüm konusunda teskin olmak için pek çok kişi felsefeye değil dine yönelir. Siperlerde ateist bulamazsınız denilir. Ruhun ölümsüz olduğu, vücut çürüyüp gittikten sonra bile yaşamayı sürdüreceği, ölümün son değil ebedi ahrete yolculuğun başlangıcı olduğu konusunda bizi rahatlatacak pek çok din vardır. Ancak bildik büyük dinlerden herhangi birine iltihak ettiğinizde, bazı koşullar ve şartlar olduğunu kısa sürede fark edersiniz. Endişenizi dindirmek bir yana içinize Tanrı korkusunu sokarlar. Kabaca pek çoğu size eğer iyi biri olmuşsanız endişe etmenize gerek bulunmadığını söyler; ama aptallık edip de şeytana uyduysanız... sonucu düşünmek bile istemezsiniz.

Öyleyse pek çok insan için pek de teselli değil. Ölümden sonra ektiğimizi biçeceğimiz düşüncesi hemen her kültürde derine kök salmıştır, fakat bunun vurgusunu hafifletmeye çalışan filozoflar da olmuştur. **Budha** (aslına bakarsanız bir dini lider olmaktan çok bir filozoftur) ebedi bir ölüm ve yeniden doğum döngüsüne inanarak yetiştirilmişti, fakat bu hayatlardan birini doğru yaşarsanız hidayete ereceğinizi iddia ediyordu. *Nirvana*'ya, yani yokluk durumuna geçeceğinizden, sonsuz döngüde her türlü hayat da ölüm de sonlanacaktır. Size pek rahatlatıcı gelmeyebilir, ama hiç değilse Budizmde, bu hayatta çuvallarsanız ikinci bir şansınız vardır.

Temel felsefi mesele

Doğuştan getirdiğimiz ölüm korkusunun üstesinden gelmek mümkün mü? Ölümlülüğümüzü nasıl anlamlandırabiliriz?

O kadar da kötü değil

Sokrates ölme olayına daha pragmatik yaklaşmıştır. Herkesi ve her şeyi sorgulayarak Atina ekâbirinin başına bela olmuştur ve sonunda, dinsizlik ve gençleri ifsat suçlamasıyla mahkemeye çıkarılmıştır. Vazgeçip ağzını kapalı tutmak yerine,

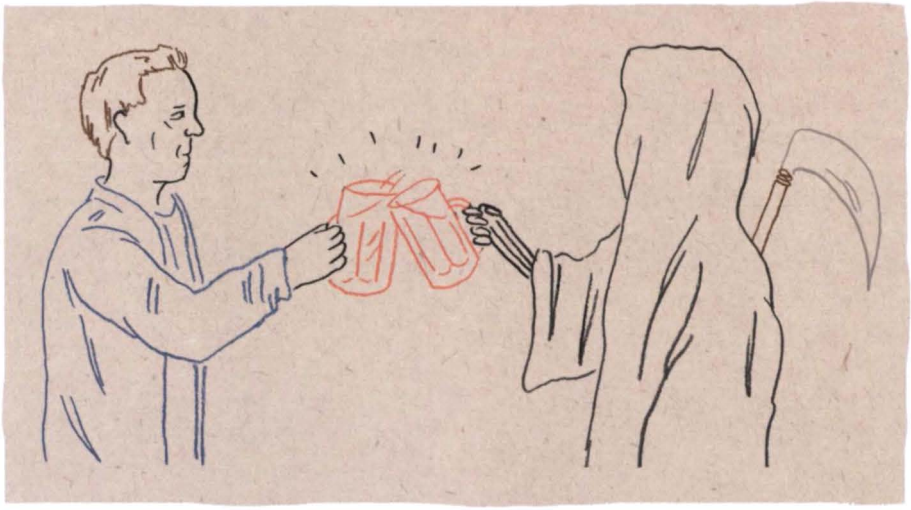

"Sorgulanmayan hayat yaşamaya değmez," dedikten sonra baldıran zehri içerek intihar etmiştir. Yani, her ne kadar etrafta dolaşıp tuhaf sorular sorarak yaşamayı açıkça tercih etmiş olsa da, her şeye bir son vermekten de hiç korkmamıştır. Öyleyse ölümden korkanlara tavsiyesine kulak verelim. Aslında size, bir öte dünya var mı yok mu bilmediğini söylerdi. Ama her koşulda, ölüm ona kötü bir durum gibi görünmemiştir. Söylenenlere inanıyorsanız, erdemli bir insan olmuşsanız daha iyi bir yere gidersiniz, sonsuza dek rahat içinde yaşarsınız. Öte dünya yoksa eğer, iyi bir hayat sürmüşsünüzdür ve uzun bir dinlenmeyi hak etmişsinizdir.

Bu umutlu mesajla birlikte Sokrates zehir dolu kadehini kaldırıp, arkadaşlarına elveda demiştir. Bu arkadaşlar arasında, yaşlı Sokrates'in düşüncelerini sadakatle kaydetmiş **Platon** da vardı ve bu ölüm karşısında doğal olarak derinden etkilenmişti. O kadar ki ölümle ilgili korkularınız konusunda ona danışmamanız belki daha iyi olabilir. Görünüşe göre iyi bir hayat yaşama ve vade dolduğunda gönül rahatlığıyla diğerine göçme konusunda ustasının verdiği mesajı almamıştır. Platon (ki eğlence anlayışıyla ünlenmiş biri değildi) onun yerine, ölümlülük üzerinde durmayı yeğledi. Ona göre, düşünen biri ölümden yana ciddi şekilde endişelenmeliydi ve

"Ölümle ilgili moralinizi bozmayın... hayatta da öldükten sonra da iyi insana kötülük isabet etmez"
Platon'un ağzından Sokrates, *Sokrates'in Savunması*

sürekli ölüm üzerine düşünmeliydi. Ki zaten en başta sizi soru sormaya iten şey de muhtemelen budur.

Ancak endişenize neden olan şey bilmemek de olabilir. Bilinmeyenden duyduğunuz korkuyu aşmanızda belki **Zhuangzi**'nin size bir yardımı dokunabilir. Size şu hikâyeyi anlatabilirdi: Bir keresinde yol kenarında bir kafatası görür ve ölen insan için üzüntü duyar. Kurukafa "Ölü olmanın kötü bir şey olduğunu ne biliyorsun?" diye sorar. Daha sonra olabileceklerden değil de ölmenin kendisinden korkuyorsanız Zhuangzi size bunun sadece maddenin dönüşümünden ibaret olduğunu ve diğer hayat dönemleriyle biraz benzeştiğini söylerdi.

Epikuros da buna bir yere kadar katılırdı. Öldükten sonra ne olacağını mı bilmek istiyorsun? Bedenini meydana getiren atomlar dağılacak ve evrenin bir başka köşesinde, başka bir şey oluşturmak üzere bir araya gelecekler. Epikuros'a göre hepsi bu kadardı. Ne öte dünya, ne bilinç. Hiçbir şey, tam bir yokluk. Bu da ona göre, korkulması değil minnettarlık duyulması gereken bir şeydir. Ölüm vücudumuzun ve bilincimizin olduğu gibi, acılarımızın ve korkularımızın da sonudur. Ölüm için endişelenmenize gerek yok, çünkü hayatta olduğunuz sürece ölüm sizin için yoktur, ölüm geldiğinde de artık siz olmayacaksınız. Bu onun ölümü çağırdığı anlamına gelmez, tam aksine. Ölümden hep onurlu ve kahramanca bir şeymiş gibi bahseden Stoacı çağdaşlarının tersine Epikuros varlığımızın mutlak sonu olan ölmenin başımıza gelebilecek en kötü şey olduğunu düşünüyordu. Ama ölü olmanın, hiçten farkı yoktur.

Ölümün anlamı

Herhalde bir teselli verebilecek en son filozof olan **Arthur Schopenhauer**, esasında kasvetli tarzına rağmen ölüm konusunda sizi bir nebze olsun teskin edebilir. Ona göre hayat uzun ve manasız bir ıstıraplar silsilesidir, o yüzden alternatifi daha beter olamaz. Ayrıca, ölümden sonra ne olacağıyla neden bu kadar ilgilisiniz? Doğumunuzdan öncekinden farklı olabilir mi? Neredeyse sonsuz bir zamanı var olmayarak geçirdiniz, o kadar da paniğe sürüklenmemeniz gerekir. Kafa yormayı bırakın gitsin, onun yerine hayatın sefaletiyle uğraşın.

Ya da uğraşmayın. Hayat üzerine düşünmenin sıkıntısı, ister istemez faniliğinizle yeniden yüz yüze gelmenizle, şu an var olduğunuz ama ilerde artık olmayacağınızın idrakiyle sonuçlanmasıdır. Havalı Fransız varoluşçuların dediği gibi *varoluş krizi*, insanı ayıltan (hatta belki canlandıran, pek muhtemelen de panikleten)

"Kötüde onur yoktur; ölüm ise onurlu bir şeydir, demek ki ölüm kötü değildir"
Kition'lu Zenon, alıntılayan Seneca

"Öyleyse bütün kötülüklerin en beteri ölüm, bizim için hiçtir, çünkü biz yaşadıkça ölüm gelmeyecek, ölüm geldiğindeyse biz olmayacağız"

Epikuros

bir düşüncedir. Baştaki sorunuza cevap olacaksa evet, ölümden korkmak oldukça normaldir. Ama yaşamaktan korkmak da öyle. Çünkü bu durumda, "Hayatın anlamı nedir?" daha doğrusu "Yaşamakta bir anlam var mı?" sorusunu sormanız gerekecektir. Tüm zamanların en kasvetli filozofu yarışmasında ikinci gelebilecek olan **Albert Camus** (1913-1960) faniliğe anlam yüklemeye veya hayatta bir anlam bulmaya çalışmanın boşuna olduğu konusunda sizi uyarırdı. Doğarız, yaşar ve ölürüz. O kadar. Aslında epeyce manasız bir şeydir bu, o yüzden ölme korkusunu aşıp her şeyi bizzat sonlandırmayı da düşünebilirsiniz. Böylece bunun korkusunu, kaygısını yaşamak zorunda da kalmazsınız. Eğer bunun biraz nihilizm olduğunu düşünüyorsanız (ki doğrusu öyledir), Camus size intiharın aslında bir strateji olduğunu söyleyecektir; artık bu fikri düşünüp taşındığınıza göre, ölüm korkunuzla da yüzleşmiş oldunuz. Hazır bunu aşmışken, anlamsız olduğunu hatta kötü bir şaka olduğunu kabul ederek hayata devam etseniz fena mı olur? Sanki iddiasını ispat edermiş gibi, bir filozof, futbolcu ve Nobel ödüllü bir yazar olan Camus'nün hayatı, az önce aldığı tren biletini yırtıp atarak arkadaşının arabasına binmesinin ardından bir kazada, manasız şeklide son bulmuştur. Hayat işte...

Karar vermek

Çoğu insan ölmekten korksa da, filozoflar bir teselli sunabilir. Sokrates'in daha iyi bir yere gideceğiniz fikriyle veya hiç değilse Epikuros, Budha ve Schopenhauer'ın ölümün acımıza son verdiği düşüncesiyle teskin olabilirsiniz. Ama hâlâ kafanıza ölümle ilgili düşünceler takılıyorsa, Platon bunun normal olduğunu, Camus ise bunun hayatın saçmalığıyla yüzleşmekte işinize yaracağını söyleyecektir.

Boş zaman

Sayfa 118: Herkes neden her şeyi bu kadar ciddiye alıyor? Ben sadece eğlenmek istiyorum.

Sayfa 122: Ailem kamp yapmaya gitmek istiyor ama bence "doğaya dönmek" kadar berbat bir şey olamaz.

Sayfa 126: Yediklerimin nasıl üretildiğini dert etmeli miyim?

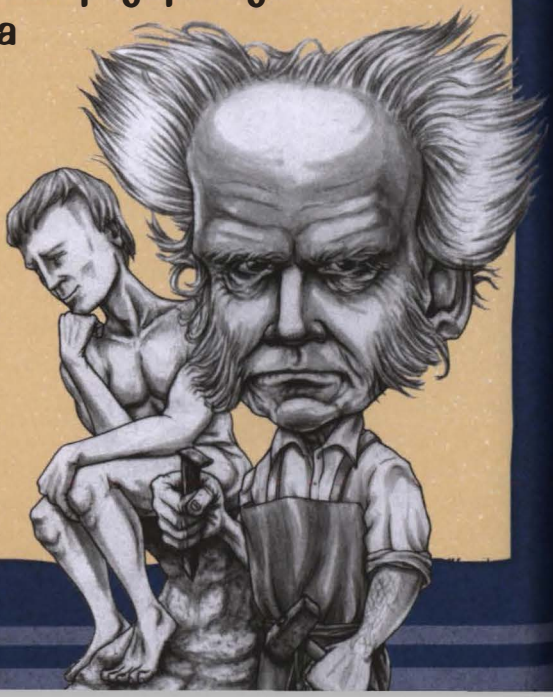

Sayfa 130: Shakespeare *Simpsons*'tan daha mı iyi?

Sayfa 133: Çöp yığınının nesi sanat? Kaçırdığım bir şey mi var?

Sayfa 137: Sırf sahte olduğu anlaşıldı diye 10 milyon dolarlık tablonun değeri nasıl bir anda sıfırlanıyor?

Sayfa 141: En sevdiğim şarkıcı aile içi şiddetten hüküm giydi. Telefonumdaki şarkılarını silmeli miyim?

Dördüncü Bölüm

Herkes neden her şeyi bu kadar ciddiye alıyor? Ben sadece eğlenmek istiyorum.

Sokrates • Sinoplu Diogenes • Epikuros • Schopenhauer • Budha
Aristoteles • Nietzsche

İnsanlar hep gergin olmak zorunda mı? Üzülecek yeterince şey var zaten, takılıp kalmanın manası nedir? Eğlenceli bulduğum her şeyin ya sığ ya ayıp ya da benim için zararlı olduğunu söyleyip duran ahlakçı oyunbozanlardan bıktım. Nelerin iyi nelerin kötü olduğu meselesine kafa yormak hoşlarına gidiyorsa, buyursunlar. Ama bence hayat bunlar için fazla kısa.

Kabul. Bu sizin hayatınız, doğal olarak sizi mutlu eden şeyler yapmak istiyorsunuz. Fakat soru şu: Sizce sizi ne mutlu eder? "İyi vakit geçirmekten" ne anlıyorsunuz? Sözlerinize bakılırsa, yaptığınız şeylere fazla kafa yormadan seks, uyuşturucu ve rock 'n' roll gibi bedensel zevklerin tadını çıkarmayı kastediyor olabilirsiniz. İmkânı olsa çoğu insan da bunu isterdi. İyi bir yaşam.

Gelgelelim "iyi yaşam" meselesi filozofların çağlar boyunca uzun uzadıya tartıştıkları bir meseledir. Belki bunu duymak, insanların gidip keyiflerine bakacakları yerde her şeyi çok ciddiye aldıkları görüşünüzü iyice pekiştirebilir. Ama biraz sabredin lütfen, çünkü herkesin hayatını en iyi şekilde yaşayabilmesi için bizleri gerçekten mutlu eden şeyleri bulmaya uğraşıyorlar. Antik Yunan'da mesela, *eudaimonia* dedikleri bir şeye erişmeyi amaçlıyorlardı; bu, kabaca mutluluk anlamına gelse de daha çok "iyi ruh hali" veya iyi hissetmek demekti. Ama tartışmaların merkezinde, iyi hissetmek için ne yapmamız gerektiği sorusu yer alıyordu.

Elbette bu sorunun cevabı, "iyi" derken neyi kastettiğinize göre değişir. İyi bir puro derkenki iyi mi, yoksa iyi bir insandaki iyi mi? Bir şeyin haz vermesi ile erdemli olması farklıdır, ama ikisine de iyi diyebiliyoruz. **Sokrates** olsa, "İyi bir yaşam derken ne kastediyoruz?" diye sorardı. Haz mı, erdem mi? Bu konu tam da, Sokrates'in soruları arka arkaya sıralayarak iyi sözcüğünü neye istinaden kullandığınızı ortaya çıkarmaya çalışması ve bunu aslında doğru düzgün düşünmemiş olduğunuzu göstermesi için biçilmiş kaftandır.

Mutlu mu erdemli mi?

Sokrates sizden iki kişi hayal etmenizi isterdi: Biri her zaman ahlaken en doğru olanı yapmaya çalışıyor, diğeri ise sürekli haz peşinde koşuyor. Bu adamlara sırasıyla Bay D. ve Bay E. diyelim. Şimdi Bay D.'yi ele alalım. Sizce Bay D. iyi bir insan mıdır? Evet, öyle biliniyor. Neden? Çünkü iyi şeyler yapıyor. İyi vakit geçirmek derken bahsettiğiniz de böyle bir şey mi?

Hayır, elbette değil. Ama herhalde bu adamın iyi bir yaşam sürdüğünü söylerdiniz.

"Sorgulanmayan hayat, yaşamaya değmez"
Sokrates, alıntılayan Platon

Peki, bunun iyi vakit geçirmekten farkı ne? Farkı, başka türlü bir "iyi" olması. Erdemli bir yaşam sürdüğünü anlatmaya çalışıyor olabilir misiniz? İşte şimdi meselenin özüne inmeye başladık. O halde erdemli bir yaşam, iyi bir yaşamdan farklı mıdır?

Buna yanıt vermeden önce bir de Bay E.'ye bakalım. Sizce iyi vakit geçiriyor mu? Evet, öyle görünüyor, ne de olsa yiyor, içiyor, bedensel zevklerin tadını çıkarıyor. Bu iyi bir şey, değil mi? Pek emin değilsiniz sanki? Belki de bunun zevkli bir şey olduğunu, onu mutlu ettiğini kastediyorsunuzdur. Öyleyse iyi şeyler, sizi mutlu eden şeylerdir diyebilir miyiz? Dedikleriniz buna çıkıyor çünkü.

Bay D.'ye dönelim. Kendisi mutlu mu? Öyle göründüğü kesin. Ama fiziksel arzularını tatmin ediyor mu? Pek sayılmaz, hatta onları görmezden geldiği bile söylenebilir. Peki, nedir onu mutlu eden? İyi, erdemli şeyler yapması mı? Şimdi, mutlu olmak dediğimiz şey iyi vakit geçirmekle aynı, öyle değil mi? Yani Bay D. iyi vakit geçiriyor, keyifli vakit geçiriyor. Peki, erdemli şeyler yaparak keyifli vakit geçirmek mümkünse, erdemli şeyler yapmadan keyifli vakit geçirmekten daha iyi değil midir bu?

Bu noktada yaşadığınız kafa karışıklığı Sokrates'i muhtemelen gülümsetirdi, hatta belki bir kahkaha bile atar ve tartışmanın gidişatından memnuniyet duyduğunu söylerdi. Bu tür entelektüel konuşmalardan ne kadar hoşlandığını, bunları yapmayan insanların büyük bir zevkten mahrum kaldığını anlatırdı size. Yalnızca bedensel tatmin peşinde koşmak, hayatın kaymağını tırtıklamak gibidir; "iyi bir yaşam" değildir bu, oldukça yüzeysel bir varoluştur. Ardından da sizinle konuşmaktan keyif aldığını, ancak şimdi öğle yemeği ve bir kadeh şarabın vaktinin geldiğini söylerdi.

Sokrates yalnızca düşüncenizi yüzeysel ve basit göstermekle kalmadı, aynı zamanda Bay D. ve Bay E. örneklerini kullanarak bu argümanın iki karşıt tarafını da ortaya koymuş oldu. Bu Bay D. ve Bay E. aslında **Sinoplu Diogenes** (y. MÖ 404-323) ve **Epikuros** da olabilirdi. Epikuros doğanın, hazzı (bu ister bedensel ister entelektüel olsun, isterse sadece bir şeyler yapmanın verdiği iyi his olsun) bize bir şeylerin iyi, acı ve ıstırabı ise o şeyin kötü olduğunu göstermek için kullandığını söylerdi. Yani, "Hiç durmayın, keyfinize bakın," derdi, ama Sokrates'in de dediği gibi, bunun her daim tensel zevklere kapılıp gitmek anlamına geldiğini de sanmayın.

Diogenes ise size tüm bu fani zevkleri bir kenara bırakıp katı bir ahlak anlayışı doğrultusunda daha derin hazların peşinden koşmanızı önerirdi. "Doğayla uyum içinde,

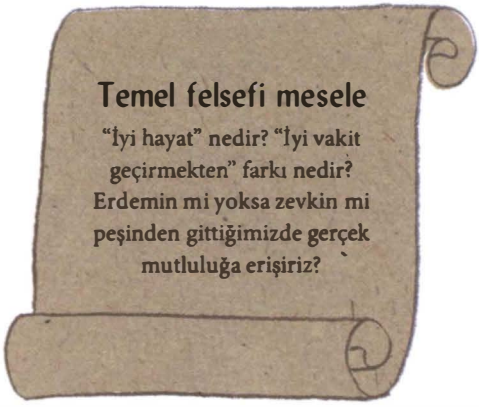
Temel felsefi mesele
"İyi hayat" nedir? "İyi vakit geçirmekten" farkı nedir? Erdemin mi yoksa zevkin mi peşinden gittiğimizde gerçek mutluluğa erişiriz?

Orta yol

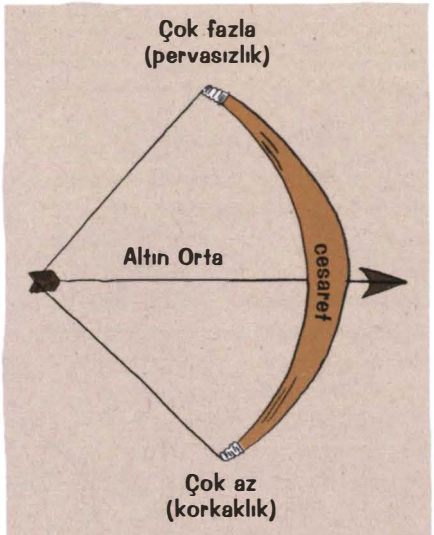

Cesaret gibi bir erdem söz konusu olduğunda bile pervasızlık ile korkaklık arasında ideal bir denge noktası vardır.

basit, hatta münzevi bir hayat yaşayın," derdi. İşte bu, tatlının yanında acıyı, havanın bazen güneşli bazen yağmurlu olacağını ve bu konuda hiçbir şey yapılamayacağını kabullenmeyi gerektirir. Yani arzularınızı her zaman gerçekleştiremeyebilirsiniz, ama temel fiziksel ihtiyaçlarınızı gidermek sizi tatmin edebilmelidir. Her halükârda, yaşadığımız tatminsizliklerin çoğu, iyi bir yaşam sürmektense sürekli iyi vakit geçirmeye uğraşmamızdan kaynaklanır.

Arthur Schopenhauer arzularınızı gerçekleştirememe meselesine takılırdı hemen. Tipik karamsarlığıyla, tek isteğiniz iyi vakit geçirmekse mutlaka hayal kırıklığı yaşayacağınızı söylerdi. Diogenes'in söyledikleri doğru olmakla beraber eksikti. Evet, erişemeyeceğiniz bir şeye sahip olmak isterseniz hayal kırıklığı yaşarsınız. Ama söylemediği kısım, erişseniz bile bunun sizi kesinlikle tatmin etmeyecek olmasıdır; en azından uzun süreliğine etmeyecektir. Hevesinizi aldıktan sonra ne olur? Daha fazlasını istemeye başlarsınız. Bu da benzer şekilde hüsranla sonuçlanmaya mahkûmdur. Arzularımızı, özellikle de mutlu olma arzumuzu gerçekleştirmeye uğraşırken sürekli hayal kırıklığı ve hüsran yaşamamızın sonucu olarak ömür boyu acı çekmekten başka çaremiz yoktur. Unutun bunu. Asla mutlu olamayacaksınız, kendinize göre iyi vakit geçirseniz bile.

Orta yol

Sidarta Gautama'nın, yani **Budha**'nın görüşü de aşağı yukarı aynıdır. Ama yüzündeki huzurlu gülümseme cevapları olduğunu, mutlu bir yaşamın sırrını çözdüğünü düşündürür. Budha size, yaşamının ilk yıllarını prens hayatı sürerek, akla hayale gelebilecek her tür şatafatın içinde yüzerek geçirdiğini, ama bunların hiçbirinin onu tatmin etmediğini anlatırdı. Ardından sofu hayatı yaşamaya başlamış, sadece manevi hedeflerin peşinden gider olmuştu. Ve az kalsın açlıktan ölüyordu. İşte, dediğine göre, bu noktada aydınlanmaya ulaşmış ve bir orta yol olduğunu fark etmişti. Bedensel hazlara ilişkin arzularınızı asla tatmin edemezsiniz, ama onları inkâr etmenin de anlamı yoktur. Önce onların varlığını kabullenip ardından onlara galip gelmeye çalışmak daha verimli olacaktır.

"Aşırılığın anası keyif değil keyifsizliktir"
Friedrich Nietzsche

Sokrates'in size söyletmeye çalıştığı şeye benzemiyor mu bu? Yani erdemli yaşam ile zevkli yaşam arasında bir orta nokta olmasına? **Aristoteles** bu fikre katılır, ama adına orta yol yerine *altın orta* derdi. Erdem de dahil her şey kararında olmalı diye öne sürerdi. Aristoteles'e göre altın orta, ifrat ile tefrit arasındaki ideal noktaydı. Örneğin, cesaret gibi bir erdem aşırıya vardırılabilir. Çok fazla cesaret sergileyen insan, artık pervasızlık noktasına varmış demektir ki bu da artık erdem değildir. Veya çok az cesaret gösteren kişi de, yine cazip bir özellik olmayan korkaklıktan suçludur. Yani hayattaki her şeyde, abartmak ile yeterince yapmamak arasındaki altın ortayı bulmak gerekir. O halde buyrun, gönlünüzce iyi vakit geçirin, ama çok da iyi olmasın; ve iyi biri olun, ama çok da iyi olmayın.

Friedrich Nietzsche bu fikirden pek hoşlanmazdı. Ne de olsa geleneksel ahlakçılığı hor görüyordu, ama tartışmayı erdemden uzaklaştırıp tekrar tatmin meselesine getirirdi. "Yaptığınız şeylerin ahlaki açıdan iyi mi kötü mü olduğunu bir kenara bırakıp bir şeyler başarmaya odaklanın," der Nietzsche. Ama hemen kolay hazlara gitmesin eliniz: Onlar sandığınız kadar iyi çıkmayacaktır. Schopenhauer, arzularınızı doyuramayacağınızı söylemekle hata ediyor. Elbette doyurabilirsiniz, eğer denemeye cüret edebilirseniz tabii. Bu doyumun derecesi de, arzunuza erişmek için ne kadar mücadele ettiğinize göre değişir. Nasıl ki arzularınızı göz ardı etmenin erdemli bir yanı yoksa, sebepsizce uğraşıp didinmenin, acı çekmenin de yoktur; ucunda bir ödül olması gerekir. Örneğin, dağın tepesinde nefes kesici bir manzara olabilir, ama dağa bizzat tırmanırsanız, bu manzarayı oraya helikopterle gelen birinden çok daha fazla takdir edersiniz. Tıpkı dağın tepesinden manzarayı izler gibi, şöyle bir dönüp hayatınıza baktığınızda ne görüyorsunuz? Sizce iyi vakit mi geçirdiniz, yoksa iyi bir yaşam mı sürdünüz?

Karar vermek

Alelacele bir karar vermeden önce, Sokrates'in tavsiyelerine uyup kendinize "iyi vakit" ile ne kastettiğinizi sorabilirsiniz. Aklınızdaki şey, Epikuros'un ifade edeceği şekilde arzu ve bedensel hazların doyumu anlamındaki mutluluk mu? Yoksa Sinoplu Diogenes gibi doğayla uyum içinde erdemli bir yaşamı mı kastediyorsunuz? Yoksa, Budha ve Aristoteles'in savunduğu türden bir orta yol olabilir mi? Ya da iyi bir yaşamın, potansiyelinize eriştiğiniz bir yaşam olduğunu söyleyen Nietzsche haklıdır belki de.

Ailem kamp yapmaya gitmek istiyor ama bence "doğaya dönmek" kadar berbat bir şey olamaz.

Sinoplu Diogenes • Pythagoras • Laozi • Konfüçyüs • Hobbes • Rousseau • Schelling Thoreau • Emerson • Naess

Hoş bir fikir: Kısa süreliğine de olsa doğayla temas kurmak, hayatı olması gerektiği gibi yaşamak, "iyi bir yaşam". Oysa gerçekte olan bu kadar cazip değil: İnsan düşmanı unsurlarla ve açgözlü böceklerle günbegün mücadele etmek, açık ateşte iyi kötü yenebilecek bir şeyler pişirmeye uğraşmak, rahatsız bir yatakta hepi topu birkaç saatlik uyku. Kırsal güzeldir kuşkusuz, tabii yağmurdan bir şey görebilirseniz, ama ancak teselli ödülüdür bu. Medeni bir filozof kamp yapmayı tavsiye eder miydi?

Doğrusu, evet ederdi. Hatta çağlar boyunca filozofların ağırlıklı kısmı aileniz gibi düşünmüş, doğanın nimetlerini ballandıra ballandıra anlatmışlardır. Tabii bunların kaçı kamp gezinize katılmak isterdi, o ayrı mesele. Felsefe, medeniyetin, kasaba ve şehirlerde yerleşim kurma sürecinin ürünüdür; filozoflar da büyük oranda, düşünmeye zaman ayırma gibi bir lükse sahip şehirli varlıklardır. Oysa bu konu üstüne düşündükleri zaman, kırsal yaşamın dezavantajlarını görmezden gelip doğayı "iyi bir yaşam" modeli olarak, hayatın asıl olması gereken biçimi olarak idealize ederler.

Temel felsefi mesele

Doğayla uyum içinde yaşamaya mı çalışmalıyız, yoksa onu aşmaya mı? "İyi bir yaşam" ve güzellikle ilgili fikirlerimizin temelinde doğa mı vardır? Yoksa fikirlerimizi mi doğaya yansıtırız?

Çoğu filozof için "dediğimi yap, yaptığımı yapma" durumu söz konusudur. Mesela doğayla uyum içinde yaşamayı temel alan bir felsefe geliştiren Kinikler, Atina'da refah içinde yaşıyorlardı. Burada takdire şayan istisna **Sinoplu Diogenes**'i ayrı tutmak gerekir. (Yunancada köpek anlamına gelen Kinik sözcüğünden yola çıkarak, kendisi de köpekler gibi yaşadığı için) Kinik Diogenes olarak da anılan bu filozof, kendi öğretisine uygun yaşamıştır. Doğaya dönme meselesini epey ciddiye almış, bunu göstermek için de Atina'da bir pazaryerinde, fıçının içinde yaşamış, her tür doğal ihtiyacını alenen görmüştü. Kamp gezinizi kesinlikle onaylardı, ama bunu günlük yaşamdan kısa bir kaçış olarak değil, kalıcı bir değişim olarak düşünmenizi önerirdi.

Diogenes diğer Kinik filozoflara ilham vermişti, ardından doğal yaşamın

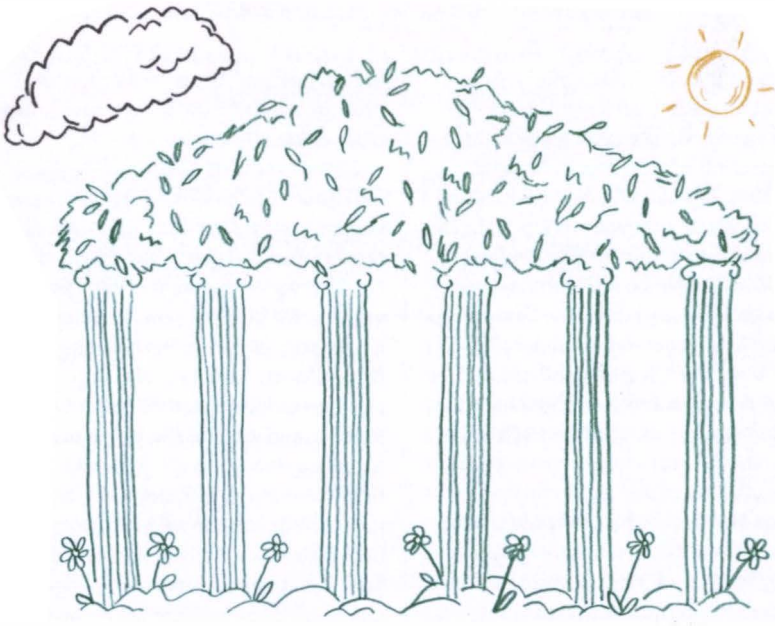

erdemlerini tespit etme bayrağını Stoacılar devraldı. Her ne kadar doğayı yere göğe sığdıramasalar da, Yunanların ilgisini çeken yalnızca kafalarındaki ideal doğa imgesiydi. **Pythagoras**'tan (MÖ y. 570-495) itibaren doğada ne isterlerse onu görmeye başladılar: düzen, denge, simetri ve zarafet. Bu durum sanatlarına ve mimarilerine de yansıdı; Klasik Yunan'ın şehirlileri, orijinal ilham kaynaklarındansa bunları tercih ediyordu belli ki. Platon doğanın incelenmesini bir geometri egzersizi olarak gördü; Aristoteles ise yaşamının büyük kısmını doğayı kendi yaptığı sınıflandırmaya oturtmaya çalışarak geçirdi. Bu filozofların kamp yapma fikrini beğeneceğine kuşku yok, ama modern ekipmanlarınızı almadan gitmeyin sakın.

Orman kanunları

Tatilinizi doğada geçirmeme fikrinizi desteklemek istiyorsanız, Doğu'ya başvurmanızda fayda olabilir. Yunan'da olduğu gibi antik Çin medeniyetlerinde de bir doğaya dönüş hareketi ortaya çıkmıştı. Taoizm adındaki bu hareketin başında yer alan ve bir tür efsane olması muhtemel **Laozi**'ye göre iyi yaşam, her yaratımın arkasındaki güç olan, özünü oluşturan *tao*'nun ("yolun") izinden gitmeyi gerektiriyordu. Ama Çin'den bir de

"Doğadaki her şeyin fevkalade bir yanı var"
Aristoteles

Konfüçyüs çıkmıştır. Konfüçyüs doğada maceraya atılmakla ilgili kaygılarınıza anlayışla yaklaşırdı. Manzara güzel olabilir, bunu o da kabul ederdi, hele ki sanatsal bir ilham kaynağı olarak; ama ancak çekici olmayan yanlarını dışarıda bırakıp mahrum olduğu zarafet ve kültürü doğaya aşılamak kaydıyla. Konfüçyüs kariyerini, eski usul kırsal yaşam tarzından çok daha üstün, diğer insanlara saygıyı temel alan, kültürlü, medeni bir toplum yaratmaya adamıştı. Hayatı medenileştirmek için bu kadar uğraştıktan sonra, kısa süreliğine bile olsa taşralı bir hödük gibi yaşamanın ne gibi bir gerekçesi olabilirdi ki?

Thomas Hobbes'un bir benzerini ifade ettiği bir düşüncedir bu. Onun yaşadığı İngiltere, "Doğanın Rasyonel ve en kusursuz eseri olan *İnsan*" sayesinde, refah içinde ve rahattı. Oysa o, doğanın gerçekte ne olduğuna dair bir yanılsama içinde değildi. Medeniyet cilasını kazırsanız, "doğa durumunda" insanların nasıl davrandığına şahit olursunuz. Hiç de sevimli bir görüntü değildir. "Doğal dünyadaki her şey varoluş mücadelesi vermektedir," derdi size Hobbes. Daha sonra Tennyson'ın ifade edeceği gibi "dişleri ve pençesi kırmızıya bulanmış" doğa, hepimizin durmaksızın aşmaya çalışması gereken bir şeydir; böylelikle, orman kanunlarına göre hayatta kalma mücadelesi vermemiz gerekmez. Hobbes, insanın boş vakitlerini böylesi "fakir, nahoş, hayvani" bir çevrede geçirmeyi düşünmesinin ne denli "rasyonel" olacağını ciddi ciddi sorgulardı.

Toplum daha da şehirli bir kimlik kazandıkça, refah düzeyi arttıkça, insanların doğaya dönme fikrinden uzaklaşacağını sanabilirsiniz. Halbuki hiç de öyle değil. Görünüşe göre biz medenileştikçe, yitirdiğimiz kırsal yaşama duyduğumuz hasret perçinleniyor. **Jean-Jacques Rousseau**'nun ortaya attığı, doğal olan her şeyin iyi olduğu ama medeniyetin bunları yozlaştırdığı gibi devrim niteliğindeki fikirse işleri iyice karıştırmıştı. Aydınlanma'nın sofistikasyonuna, şehirleşmeye ve rasyonelliğe karşı uyanan güçlü tepkinin fitilini ateşleyen de bu düşünceydi. Şehir halkı boş zamanlarında, doğanın nimetlerinden yararlanmak için taşraya akın ediyordu. Bugün ailenizin tatilde kamp yapmak istemesine neden olan eğilim işte böyle başlamıştı.

Doğaya dönme coşkusu, romantik sanatçılara, yazarlara, müzisyenlere ve hatta filozoflara sirayet etmişti. Doğa, yaklaşık yüz yıl boyunca, egemen Alman idealist felsefesinin mihenk taşı oldu; hemen her Alman filozof taşraya seyahat etme taraftarıydı. Doğal olan her şeye en çok hayranlık duyan ise muhtemelen, gerçekliğin bütünü olan doğa ile insanın birliğini tasvir eden **Friedrich Schelling**'di (1775-1854). Kamp meselesinde duruşunun

"Zihin onların etkisine açık olduğu sürece, doğal olan her şey benzer bir etki yaratır. Doğa asla adi bir görünüme bürünmez"
Ralph Waldo Emerson

"Biricik lütuf, ey doğal Fakirin serveti, bahtsızların çaresi. Senin kutsal kanunlarını sezen, bilen ve onlara güvenen kişi, kalbi huzurlu, bedeni acıdan azade olan biri, sayende güçlüklere kurban olup gitme"

Jean-Jacques Rosseau

ne olacağını sormaya gerek dahi yok. Keza, New England Transandantalistleri **Henry Thoreau** (1817-62) ve **Ralph Waldo Emerson**'ın (1803-82) doğayla temas etme konusundaki tereddütünüz hakkında ne diyeceği de aşikâr. Şehir yaşamına tamamen sırt çevirip Thoreau'nun *Walden*'da anlattığına benzer bir kütük evde yaşamayı tercih eden bu isimler, doğal ortamın merkezde yer aldığı bir felsefenin gelişmesine önayak olmuşlardır.

Derin yeşil

Norveçli filozof **Arne Naess**'in (1912-2009) çalışmalarından, (bilimin "sığ", insanmerkezli branşlarıyla karıştırılmasın diye) "derin ekoloji" adıyla anılan yeşil bir felsefe doğmuştur. Naess, biz insanların doğanın koca biyosisteminin bir parçasından ibaret olduğumuzu, dolayısıyla onu sürekli kendi çıkarlarımız doğrultusunda ehlileştirmeye çalışmaktansa onun içinde yaşamayı öğrenmemiz gerektiğini; ayrıca yaptıklarımızın doğanın tamamı üzerindeki uzun vadeli etkilerini de düşünmek zorunda olduğumuzu savunmuştur. Ailenizin planladığı kamp gezisi hakkındaki son sözü, bu konuda fikrine başvurabileceğiniz filozoflardan belki de en gerçekçisi olan Naess'e bırakalım. Yıkıcı şehir yaşamına bir ara olsun diye kamp tatili yapma fikrine hafif dudak bükebilirdi gerçi, ama uçağa atlayıp doğa manzarasının ortasına yerleştirilmiş beton bir karaltıya gitmektense kamp yapmanızı kesinlikle yeğlerdi.

Karar vermek

Kamp tatilinin hiç değilse bazı yanlarından keyif alabileceğinize dair bir teminata ihtiyacınız varsa, Laozi'nin veya Sinoplu Diogenes'in tavsiyelerine kulak verebilirsiniz. Gelgelelim, diğer Yunan filozofların ve sonrasında Schelling gibi romantiklerin nispeten idealize ettikleri bir "doğa" kavramı vardı ki bunu o kadar akla yatkın bulmayabilirsiniz. Hobbes doğanın can sıkıcı yanlarına karşı bir sav ortaya koyarken, Rousseau meziyetlerini över, Thoreau ve Emerson ise şehir yaşamının kusurlarına dikkat çeker. Doğa Ana'ya dair romantik görüşlere şüpheyle yaklaşan iflah olmaz bir şehirli olsanız bile, belki de tebdili mekânda ferahlık vardır... Hem, Naess'e göre, böylece gezegeni kurtarmaya yardım da etmiş olabilirsiniz.

Yediklerimin nasıl üretildiğini dert etmeli miyim?

Epikuros • Sinoplu Diogenes • Cabir • Marx • Naess

Yemeğe oturduğumuzda, leziz bir şeylerin tadına varacağımızı ve rahatlama fırsatı bulacağımızı düşünüyoruz. Ama kafamızın bir köşesinde hep yediklerimizin bize veya gezegenimize zararlı olduğunu söyleyen bir ses oluyor. Mesele ara sıra kaçamak yapıp tükettiğimiz abur cuburlar da değil üstelik. Tarım ve gıda endüstrisi son dönemde çok büyüdü, marketten aldığımız ürünlerin çoğunda katkı maddeleri var ve bunların üretiminde, tüketicinin iyiliğinden çok kâr gözetiliyor. İnsan sağlıklı, taze gıdalar tüketmek istiyor elbette, ama bunun için çoğu zaman hem para harcamak hem zahmete girmek gerekiyor.

Çoğumuzun bir noktada verdiği bir karardır bu: Pazarda veya manavda tazesi dururken hazır, paketlenmiş veya işlenmiş gıdalar alma kolaycılığına kaçmak. Peki, bu durum neden bize suçlu hissettirsin ki? Normalde suçluluk duyguları ahlaki meselelerde baş gösterir. Demek ki olay, kolay gıdaların bizim için zararlı olmasından ibaret değil; burada etik açıdan da yanlış bir şeyler olmalı.

Elbette, marketten aldığımız gıdaların besleyici ve sağlıklı olup olmadığı, bize zarar verip vermediği başlı başına tartışma konusu. İşte konu değerlere geldi bile, faydası şüpheli olduğu halde kolay seçeneğe yöneldiğinizde hissettiğiniz vicdan sızısı şimdi anlaşılıyor. Filozoflar da tam bu noktada size bir çift tavsiyede bulunmak isterlerdi.

Bize zevk veren ne varsa tercih etmesiyle nam salmış **Epikuros**'un size en çok ne keyif veriyorsa, hangisi sizi en az zahmete sokuyorsa, kaynağına bakmadan doğrudan onu seçmenizi desteklemesini bekleyebilirsiniz. Oysa ona soracak olsanız, sandığınızın aksine, sevdiğiniz şeyi tabağınıza tepeleme doldurmanızı önermezdi. Yemeği kendiniz pişirme zahmetine girmektense hazır pişmişini almanın makul bir gerekçesi olduğunu söylerdi. Ayrıca, sizin için faydalı olmadığını bildiğiniz şeyleri yemenin günahkâr bir zevki olduğunu da kabul ederdi.

Öte yandan Epikuros büyük resme bakarak, her şeyin fazlasının amacımızın aksine hizmet ettiğini de hep söylemiştir.

Temel felsefi mesele

Doğal olan her şey bizim için faydalı mıdır? Giderek maddiyatçı hale gelen yaşam tarzımız ahlaken gerekçelendirilebilir midir?

Çok yağlı yerseniz hazımsızlık çekersiniz. Çok abur cubur da şişmanlatır, sivilce ve gaz yapar. Hazır gıdalar adı üstünde hazır oldukları için kolaylık sağlasalar da, besleyici olma olasılıkları düşüktür ve size kısa süreliğine keyif verseler bile uzun vadede büyük miktarlarda tüketildikleri takdirde zararlı etkileri ortaya çıkabilir. Bunlara abur cubur denilmesi boşuna değildir. Dolayısıyla, ara sıra kendinize izin verin, ama bunu alışkanlık haline getirmeyin.

O halde, Epikuros tereddütlü de olsa bize yeşil ışığı yakıyor. Oysa **Sinoplu Diogenes**'ten böyle bir destek göremeyiz. Kendisi meseleyi, size göre hangisini yemenin daha iyi olduğuna getirir: Şekerli, tuzlu, yağlı bir ziyafet mi yoksa bir kâse mercimek ve salatadan oluşan besleyici bir öğün mü? Diogenes'e göre karar bu kadar basittir. Atalarımız yakın zamana kadar avcı-toplayıcı yaşam sürmüşlerdir. Biz de bu yüzden doğayla uyumlu yaşamalı, doğanın bizler için tasarladığı şekilde beslenmeliyiz. Bir dünya kimyasal katkı maddesi barındırdığı aşikâr olan abur cuburları içimize doldurmak doğal bir şey değildir.

Sağlıklı gıda

Bu noktada **Cabir bin Hayyan** (MS y. 8. yüzyıl) nazikçe araya girerdi. Hem filozof hem de aktif bir hekim ve eczacı olması dolayısıyla çeşitli beslenme şekillerinin artı ve eksilerini değerlendirme konusunda Diogenes'ten daha yetkin olduğuna dikkat çekerdi. Tartışmada "doğal" ve "kimyasal" gibi sözcükler kullanmaya, ölçülü bir dille, saçmalığın daniskasıdır derdi. Bazı insanların baldıran gibi "doğal" zehirli bitkileri yediği için öldüğüne şahit olduğunu, yani doğal olan her şeyin yararlı olmayabileceğini anlatırdı. Keza insan üretimi her şey de zararlı olacak diye bir kaide yoktur: Verdiği ilaçların çoğu doğada bulunmaz, onları kendi laboratuvarında hazırlamaktadır. Madem öyle, doğayla uyumlu yaşamak niye bu kadar iyi bir şey olsun ki? Otuzlarında ölmenin "doğal" olduğu söylenebilir (ne de olsa atalarımızda durum buydu) ama bunun nesi iyi ki?

Şu "kimyasallarla" dolu olma meselesine gelince... Cabir'in kimya alanındaki öncü çalışmaları, her şeyin (evet her şeyin)

"kimyasallardan" oluştuğunu gösteriyordu zaten. Saf su bile hidrojen ve oksijen elementlerinden ("kimyasallardan") oluşur. Doğada bulunan kaynak suyunda da bir dizi başka mineral ve organik kimyasallar yer alır.

Bütün bunları söylemekle birlikte Cabir de hazır gıdaların çoğunun sağlıksız olduğunu kabul ederdi; ama sebep insanlar tarafından üretilmiş olmaları değil, içlerindeki iyi ve kötü şeylerin dengesinin doğru kurulmamış olmasıdır. Başarılı bir beslenme uzmanının geliştireceği bir hap bizim "doğal" olsun olmasın diğer tüm gıdalardan daha dengeli beslenmemizi sağlayabilir pekâlâ. Buna itirazınız varsa, sizin derdiniz beslenme değil demektir.

İstemeye istemeye de olsa, Diogenes bu tespiti kabul etmek zorunda kalabilirdi. Yine de, doğayla uyum içinde yaşanması gerektiği savının hâlâ geçerli olduğunu savunurdu. Bizler aslında avcı-toplayıcıyızdır, dolayısıyla bize bir anlamda tabakta hazır sunulan şeyler doğamıza aykırıdır. Refah toplumunda yaşamanın böyle bir sıkıntısı vardır: İnsanı tembelliğe, nasıl üretildiğini hiç düşünmeden hazır gıda almaya teşvik eder. "Bu, son derece moral bozucu bir durumdur," der Diogenes, zira bizi malzemeleri edinme ve yemeğimizi bizzat hazırlama tatmininden mahrum bırakır.

Bunun da ötesinde, düzgün tek bir öğüne bile gücü yetmeyen insanlar dururken, kendi işinizi başkalarına yaptırma lüksüne sahip olmanın, arkanıza yaslanıp çatlayana kadar yemenin ahlaken sıkıntılı bir yanı yok mudur? Diogenes burada destek için **Karl Marx**'a dönerdi. Aradığı desteği de hemen bulurdu elbette. Marx, işlenmiş tüm o gıdaların sizin için zararlı olabileceğini, ama asıl meselenin bu olmadığını söylerdi. Bunlar toplumun tamamı için zararlıdır, özellikle de işçi sınıfı için. Bu hazır gıdaların üreticileri, yani burjuva, kendi ceplerini doldurmak için işçilerini sömürmektedir. Süpermarketlerin sahibi dev şirketlerse tedarikçilerini, özellikle de gelişmekte olan ülkelerdeki küçük çiftçiyi sömürür. Toplumun iyiliği için gıda üretmek gibi bir kaygıları yoktur, onların tek derdi para kazanmaktır. Üstelik aslında ihtiyaca göre dağıtılması gereken temel yaşamsal ihtiyaçların üretimi onların kontrolündedir.

Bu hazır gıdaları aldığınızda sistemi idame ettirmiş olursunuz: Para zengin kapitalistlere gider, onlar da proletaryayı çalıştırmaya devam ederek fakiri besleyecek, zenginin ise zenginliğine zenginlik katacak

"Lüks gıda ve içecekler sizi zarardan katiyen korumaz. Doğal sınırları aşan refah, ancak taşmış bir kap kadar kullanışlıdır. Gerçek değeri üreten tiyatrolar, hamamlar, parfümler veya yağlar değil, felsefedir"

Epikuros

Öğle yemeğini ne zaman yemek gerektiği sorulduğunda, şöyle dedi: *"Zenginsen, istediğin zaman; fakirsen, yiyebildiğin zaman."*
Sinoplu Diogenes, alıntılayan Diogenes Laërtius

daha fazla gıda üretirler. Peki, bunca parayı ne yaparlar? Tabağa koyup yiyecek halleri yok, değil mi? O para, dünyada açlığı ve sefaleti bitirebileceği halde, lüks şeylere gider. Zengin şirketler böylelikle daha da zenginleşir, daha fazla tarım kaynağını ele geçirir, GDO'lu ekinlerin patentini alarak üretimi tekelleştirir, para kazanmak isteyen işçileri kendilerine mahkûm eder. Oysa bu işçiler de para yiyerek beslenemeyeceklerinden gıdalarını satın almak zorundadır... Nereden? Büyük şirketlerden. Buyrun size abur cubur.

Çevre dostu

"Sömürülen yalnızca işçiler değil," derdi **Arne Naess.** Gıda endüstrisinin çevremize yaptıklarına bir bakın. Hayvanlar sömürülüyor, fabrika çiftliklerinde eziyet görüyor. Böcek ilaçları, mera hayvanlarını ve arılar gibi tozlayıcıları öldürüyor; monokültür tarımsa biyoçeşitliliği ortadan kaldırıyor. Bir yandan da aşırı et ve süt ürünü tüketimi nedeniyle otlak ihtiyacı arttığından, tarla olarak kullanılsa daha verimli olacak toprakları kaybediyoruz. Otlak hayvanları çıkardıkları milyarlarca litrelik metan gazıyla küresel ısınmaya katkıda bulunuyor. Tüm bunları dünyanın dört bir yanına gönderdiğimizde iklimsel açıdan bir saatli bomba yaratmış oluyoruz. Doğaya araç muamelesi yapıyor, açgözlülüğümüz yüzünden onu sömürüyoruz.

Belki de Diogenes haklıydı: Belki sadece kendi iyiliğimizi düşünmekten vazgeçip tüm canlıların iyiliğini düşünerek, "doğayla uyumlu" yaşamalıyızdır.

Karar vermek

Gıdanızın menşeine kafa yormak istemiyorsanız, erişim kolaylığı ve yasak zevkler temelli bir savla Epikuros'tan destek alabilirsiniz. Her ne kadar Cabir doğal = iyi diye bir şey olmadığını söyleyerek buna karşı çıksa da, hazır gıdanın pek de sağlıklı bir seçenek olmadığı hususunda Sinoplu Diogenes'e içten içe katılıyor olabilirsiniz. Ayrıca Marx'ın görüşleri, yediklerimizin nasıl üretildiğini sorgulamayarak adaletsiz kapitalist düzeni devam ettirmemiz, hatta daha da fenası, Naess'in dediği gibi küresel tarım işletmelerinin ve gıda endüstrisinin gezegenimize zarar vermesi, sizi etkileyebilir.

Shakespeare *Simpsons*'tan daha mı iyi?

Bentham • Mill

"Dün akşam televizyondaki Shakespeare oyununu izledin mi?" diye başlayan arkadaş sohbetlerine hepimiz aşinayızdır. Çoğu zaman konu şu program mı daha iyi yoksa öteki mi tartışmasına dayanır. Sonunda da mutlaka gruptakilerden biri omuz silkip "Ben hiç televizyon izlemiyorum," der. Peki bahsettikleri *Hamlet* prodüksiyonunun sizi ölümüne sıktığını, kanalı değiştirip Homer'ın Mick Jagger'la tanıştığı bölüme rast geldiğinizi anlatmalı mısınız? Ya da ardından bira açıp maça daldığınızı? Shakespeare meraklıları dün akşam sizden iyi vakit geçirmiş olabilir mi sahiden? Yoksa ukalalık mı yapıyorlar?

Platon ve Aristoteles'ten günümüze dek nice filozof, neyin büyük sanat eseri sayılabileceğine dair inançlarını açıklamak ve temellendirmek için ciddi emek sarf etmiştir. Gelgelelim, insanların bu eserlerden ne derece zevk aldıklarıyla ilgili konuşmayı ihmal ettiklerinden, bu konuyu ıskalamış olabilirler. Hatta çoğu zaman bu filozoflar bize bunlardan neden zevk almamız gerektiğini anlatırlar. Neyse,

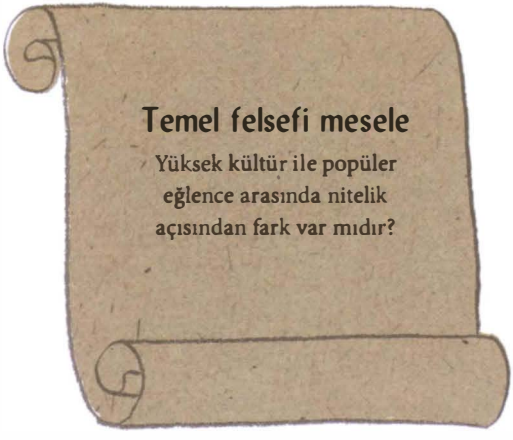

Shakespeare (veya Sophokles, Beethoven, Rembrandt...) gibi isimlerin gereken her tür meziyete sahip olduğunu hepimiz biliriz, ama bu, başka şeylerden de haz almadığımız anlamına gelmez. Türü farklı bile olsa, haz nihayetinde hazdır.

Konuyu danışmak için faydacıların, yani ahlaki (ve estetik) kararlara dair düşüncelerini bu kararın ne kadar haz veya acı verdiğine dayandıran filozofların kapısını çalacağız. Bu düşünce okulu büyük oranda, dâhi ve radikal bir İngiliz siyasetçi ve sosyal reformcu **Jeremy Bentham**'ın ürünüydü. Size ilk söyleyeceği şey şu olurdu: "Doğa, insanı iki egemen efendinin hizmetine koşmuştur; biri haz diğeri acıdır," ve tabii birini en alt diğeriniyse en üst seviyeye çekmek istediğimizi eklerdi. Acı kötü, haz iyidir. Yani bir şeyin diğerinden daha "iyi" olup olmadığına karar vermek için daha fazla haz (veya en azından daha az acı) verip vermediğine bakmanız gerekir.

Size cazip gelen her neyse

Ayrıca bunu ölçmenizin bir yolu olmalıdır. İşe bakın ki, Bentham bize

kullanabileceğimiz bir araç da verir: *mutluluk hesabı*. Burada çok detaya girmeyelim ama bu, seçenekleri tartmaya yarayan bir puan sistemidir: Bir yanda acı birimleri, diğer yanda haz birimleri vardır. Bentham varlıklı bir ailede büyümüş olmasına ve keskin kavrayışına rağmen, basit zevklerden hoşlanıyormuş izlenimi veriyordu ve muzip bir espri anlayışı vardı. Bir savı "cambaz değnekleri üzerindeki saçmalıklar" olarak görüp ciddiye almaması, hararetli rasyonel tartışmalar kadar eğlenceye de değer verdiğini gösteriyordu. Ayrıca, insanların zevk anlayışının iyi veya kötü diye ayrılmasından nefret ediyordu. Shakespeare mi, *Simpsons* mı meselesinde "Hazlar arasında hiyerarşi yoktur," der ve onları tamamen icat ettiği hesap yöntemi çerçevesinde değerlendirirdi. Ona göre, zevkler söz konusu olduğunda bir insanın aldığı keyfi yargılamaya kalkmak küstahlıktı.

Bunlara ilaveten, faydacı felsefenin püf noktasının "azami sayıda insanın azami mutluluğu" olduğuna dikkat çekerdi. Bu açıdan bakınca, nihayetinde Shakespeare ile *Simpsons* arasında pek bir fark yoktur. Ama bu kritere göre futbol maçından veya pop müzik festivalinden alacağınız hazzın, en son çıkan sanat filminden veya avangard bir konserden alacağınızdan çok daha fazla olduğu sonucuna varmanız işten bile değildir.

Bentham'ın vaftiz oğlu **John Stuart Mill** ise bu konuda çok farklı bir görüş benimserdi. Vaftiz babasına muazzam bir saygı duymasına ve kendisi de faydacılığa gönül vermesine rağmen bu mutluluk hesabı ve "azami insan" ilkesi konusunda akıl hocasının duyduğu heyecanı paylaşmıyordu. Bentham'ın en amiyane uğraşları bile değerli görmesine de katılmıyordu. Hatta bu eski toprağa dil uzatıp insanların nelerden haz

"Tatmin olmuş bir domuz olmaktansa tatminsiz bir insan olmak, tatmin olmuş bir ahmaktansa tatminsiz Sokrates olmak yeğdir. Eğer ahmak veya domuz bunun aksini düşünürse, sebebi meseleyi yalnızca kendi taraflarından görmeleridir"

John Stuart Mill

aldıkları bize "bilge mi yoksa ahmak mı, kültürlü mü cahil mi, nazik mi kaba mı, hassas mı duyarsız mı" oldukları konusunda epey fikir vereceğini söylüyordu. Ona göre bazı hazların diğerlerinden daha "üstün" olduğu açıktır; yani daha fazla değer görürler ve daha önemli addedilirler.

Bunların hangileri olduğunu nereden anlayabiliriz peki? Mill'in buna yanıtı, insanlara iki haz unsurundan hangisinden daha çok keyif aldıklarını sorup ardından cevabı nicelik değil nitelik açısından değerlendirmekti. Shakespare ve *Simpsons* örneğinde, mesela, insanlar ikisini de deneyimledilerse ikisinden de benzer miktarda zevk aldıklarını, ancak yaşadıkları hazzın niteliğinin Shakespeare'de daha yüksek olduğunu söyleyebilirlerdi. Ona göre, bu değerlendirmede bulunmamızın sebebi adi iştahımızın, duygularımızın ve içgüdülerimizin basitçe doyurulmasından çok, üst düzey akli melekelerin, aklımızın ve hayal gücümüzün uyarılmasını tercih etmemizdir. Ama elbette insanlar tek bir Shakespeare oyunu bile izlememişlerse, onu *Simpsons*'la nasıl karşılaştırsınlar?

Bu da, derdi Mill, "aşağı" pek çok eğlence biçiminin neden bu kadar popüler olduğunu açıklar. Zira çoğu insan yüksek kültürün tadına bakma fırsatına erişememiştir. Bu insanların önüne, onları eğlendirip avutmaktan başka işe yaramayan popüler kültür, spor ve oyunlar konur. Tıpkı bedensel hazlar ve fiziksel ihtiyaçların tatmini gibi, burada alınan zevk de kısa ömürlüdür. Yüksek sanatların verdiği hazsa zamanın sınaması karşısında daha kalıcıdır.

Karar vermek

Simpsons izlerken duyduğunuz hazzın, başka insanların Shakespeare izlerken duyduğu haz kadar geçerli olduğu konusunda Bentham'la hemfikir misiniz? Yeterince "entelektüel" olmayan şeylerden keyif aldığınız için neden suçlu hissedesiniz ki? Yoksa sizce Mill, bedensel ve içgüdüsel iştahımızı doyurmak ile aklımıza hitap eden sanat arasında ayrıma gitmekte haklı mıydı? Sizi eğlendiren veya oyalayan bir şeyden aldığınız hazla, büyük sanat eserlerinden aldığınız haz arasında sizce de bir fark var mıdır?

Çöp yığınının nesi sanat? Kaçırdığım bir şey mi var?

Platon • Aristoteles • Barthes • Dickie

Herhalde şaka bu. Şu şey galerinin dışında olsa, çöp arabası toplar götürürdü. Üç yaşında bir çocuk bile bunu gururla sergilemez. Bunun neresi sanat? Çöp yığınından başka bir şeye benzemiyor. Oysa insanlar bunu görmek için sıraya girmişler, eminim biri de dünya kadar paraya satın alacak. Yanlış anlamayın, muhakkak buldukları bir şey var, ama nedir, ben göremiyorum.

İnsanların sanatı, hele ki çağdaş sanatı anlamaması yeni bir şey değil. Muhtemelen tarihöncesi zamanlarda da mağara duvarlarına resim çizenler, hayvanları ve gizli sembolleri tasvir ediş tarzlarından dolayı eleştiri almışlardır. Ayrıca, Antik Yunan'da yeni heykel ve tiyatro tarzlarının bazen infial yarattığına dair yazılı kayıtlar var. Belli ki, tıpkı şimdi olduğu gibi, o dönemlerde de kendisini kültürel açıdan elit addeden ve bu sanat eserlerini takdir edemeyecek kadar cahil herkese tepeden bakan birileri varmış.

O halde, bu sanat eserini bir çöp yığını olarak nitelendirip geçtiğinizde, kral çıplak mı demiş olursunuz? Yoksa gerçekten sanatsal bir değeri var mıdır? Bir sanat eserinin değerini nasıl ölçersiniz? Dahası, bir şeyi sanat eseri yapan nedir tam olarak? Bu mesele Antik Yunan'ın da gündemindeydi. **Platon**'un bu konuda çok net fikirleri vardı. Aslında kendisi hiçbir sanat türüne ilgi duymuyordu ve nezih bir toplumda bunların hiç olmamasında hayır görüyordu. Çünkü sanat dediğimiz şey, ister resim olsun ister heykel, edebiyat ve hatta müzik, yapaydır diyordu. Gerçek dünyadaki bir şeyin taklididir.

Manzara resmi, doğal dünyadaki bir sahnenin temsilinden ibarettir. Oysa Platon'a göre, doğa açık ara kazanır. Şiirde de aynısı geçerlidir: Şiir de çoğu zaman yalnızca bir tasvirdir. Tiyatroya gelince, evet, güya insanların yaşamını temsil eder, ama açık konuşmak gerekirse pek de inandırıcı değildir. Sonuç olarak, sanat temsil ettiği şeyin ilham verici niteliğine yaklaşamaz bile; olsa olsa onun bozulmuş bir versiyonudur.

Bahsettiğiniz şu sanat eserine gelince... Evet, bir çöp yığınıdır, ama bir taş kütlesini yontup veya tuvale üç beş renk sürüp bir şeyi temsil ettiğini iddia etmekten daha kötü müdür sahiden? Belki bu kavramsal bir sanat eseridir; fiziksel bir nesneden çok bir ideayı temsil ediyordur. Bu durumda başarısız olması kaçınılmazdır, zira idealar dünyasına ait bir şeyin mükemmelliğine temsille erişmek imkânsızdır.

Çoğu insanın katılmaya gönüllü olmayacağı uç bir düşüncedir bu, ama sanatın amacını, ne yapmaya çalıştığını düşündürdüğü de bir gerçek. Platon'un muhatabı **Aristoteles** tartışmaya tam bu noktada dahil olur. O da sanatı bir temsil olarak görür, ama doğal dünyanın veya insanların yaşamının kusurlu bir taklidinden öte, bunları geliştiren bir şey olmalıdır. Aristoteles, "Zirve noktasında sanat gerçek dünyadaki şeylerin damıtılmış halidir," der ve bize onların asli özelliklerine dair fikir verir. Sanatın kusursuz bir temsil olmasını beklemeyiz, böyle yaparsak asıl meseleyi kaçırmış oluruz. Örneğin, birinin heykelini yapan heykeltıraş onun karakterini veya içkin güzelliğini ortaya çıkarabilmek için kusurlarını görmezden gelmeyi seçecek, belki bazı niteliklerini abartacak veya arka plana itecektir.

"Heykeltıraşın sanatına saygımız kısmen bunu yapma becerisine duyduğumuz hayranlıktan kaynaklansa da, muhtemelen en bariz parçası bizde uyandırdığı duygusal tepkidir," diye açıklardı Aristoteles. Mesele heykeltıraşın, ressamın, oyun yazarının veya artık her kimse onun, gerçek yaşamı ne kadar isabetle taklit edebildiği değil, sanat eserinin bizi duygusal veya entelektüel açıdan etkileyip etkileyemediğidir. Sanatın değerine, hatta bir şeyin sanat eseri sayılıp sayılamayacağına bu doğrultuda karar veririz.

Karar sizin

Çöp yığınına tekrar baktığınızda, size bir şey ifade etmiyor olsa bile başka insanların ondan estetik haz aldığını, bunun onlarda bazı duygular uyandırdığını veya onları düşündürdüğünü teslim edebilirsiniz. Aristoteles bu durumun, insanların onu

"Sanatın amacı şeylerin dış görünümünü değil, içsel anlam ve önemini temsil etmektir"
Aristoteles

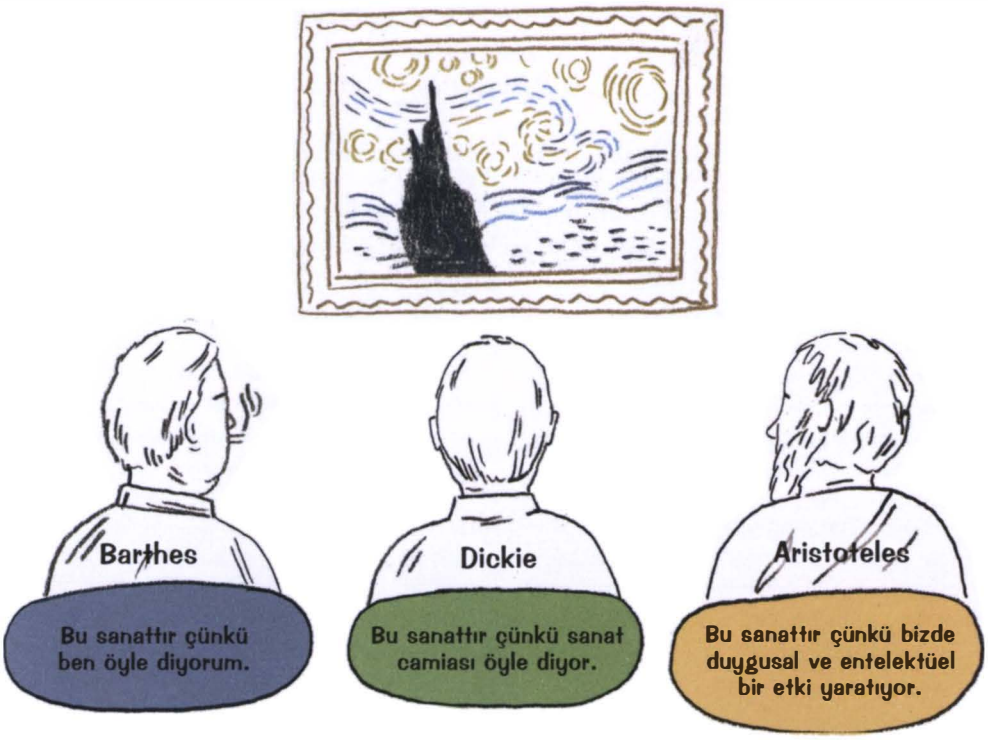
Barthes
Bu sanattır çünkü ben öyle diyorum.
Dickie
Bu sanattır çünkü sanat camiası öyle diyor.
Aristoteles
Bu sanattır çünkü bizde duygusal ve entelektüel bir etki yaratıyor.

sanat eseri addetmesini gerekçelendirdiğini ve onları etkilediği oranda sanatsal değeri olduğunu söylerdi. **Roland Barthes** (1915-80) bir adım ileri gidip sanatçının neyi amaçladığının önemi olmadığını, eserin önemini bunun belirlemediğini savunurdu. Ziyaretçiler eseri faal biçimde inceleyip anlamı kendileri bulmalıdır. "Hoşuna gitti mi?" veya "Güzel mi?" gibi sorular sormaktan, hatta Aristoteles'in sizde bir tepki uyandırıp uyandırmadığı sorusundan biraz farklıdır bu. Sanat eserinin mana ve önemini yaratan, hatta onun sanat eseri sayılıp sayılmayacağını belirleyen kişi, Barthes'a göre sanatçı değil, sanat eserine bakan kişidir.

Sizin açınızdan, madem ona atfettiğiniz değer bu, Barthes'ın size çöp yığınını böyle isimlendirme özgürlüğü tanıdığı söylenebilir. Gelgelelim, kimileri de bu hükmün size kalmadığını iddia edecektir. Öyle ki, sanat eserini değerlendirirken bırakın sanatçının niyetini göz ardı etmeyi, ziyaretçilerin tepkilerini bile dikkate almamak gerekebilir. Ne de olsa bunların hepsi özneldir ve insanların zevkleri epey değişkendir. Yüz yıl önce insanların büyük sanat eseri saydığı şeylere bakın bir, bir de neleri en ufak estetik veya sanatsal değerden yoksun döküntüler olarak gördüklerine... Peki, sanatçının sanat eseri olmasını amaçladığı bir şey yaratması değilse,

"Sanat her ne olursa olsun, artık öncelikle bakmalık bir şey değil. Uzun uzun bakılacak bir şey belki, ama öncelikle bakmalık değil"
Arthur Danto

ziyaretçiler üzerindeki etkisi değilse, nedir bir şeyi sanat eseri kılan? Daha da önemlisi, bu kararı kim verecek?

Sanat dünyası

"Sanat dünyası" verecek. En azından, "kurumsal" sanat teorisinin bayraktarı **Georg Dickie** (d. 1926) böyle düşünüyordu. Bir şeyin sanat eseri sayılmasının tek koşulunun, sanat dünyası dediği kurumun onu böyle değerlendirmesi olduğunu söylerdi. Oysa bu, kulağa geldiği kadar basit değil. Mesela birtakım döküntüleri sanat galerisinde sergilemek onları sanat eseri kılmaya yetmez.

Bu teorisini biraz daha açmak için "sanat", "sanatçı" ve "sanat dünyası" gibi kavramların çok net anlamları olduğunu açıklardı. Bir şeyi sanat eseri addedecek kriterleri belirlerken bunları dikkatle tanımlardı. Örneğin sanatçı; maksatlı olarak, sanat eseri olması amacıyla bir "yapıt" ortaya çıkaran kişiye denir. Ardından bu yapıt sanat dünyası ahalisine sunulur. Sanat dünyası ahalisi, sanat teorisi ve tarihi bilen, ayrıca bu yapıtı sanat eseri adayı olarak değerlendirmeye istekli kimselerden oluşur. Eğer sanat dünyası ahalisinin tamamı, yani genel olarak sanat dünyası hemfikir olmuşsa, yapıt artık bir sanat eseridir.

Siz beğenmemiş olabilirsiniz, ama bu tanıma göre o çöp yığını resmen bir sanat eseridir, çünkü sanatçı ve bilirkişiler bunu böyle isimlendirmişlerdir. Tabii yine de dilediğiniz gibi düşünmek hakkınız. Sanat dünyası onu reddetmiş olsaydı bile bu çöp yığını yine aynı çöp yığını olacaktı.

Karar vermek

Çoğu insan gibi siz de sanatın bir şeyleri temsil etmesi ve bunu ne denli başardığına göre değerlendirilmesi gerektiği kanaatinde olabilirsiniz. Hatta Platon gibi gerçeği sanatsal temsiline tercih edebilir veya Aristoteles gibi sanatın bize çevremizdeki dünyaya dair içgörü kazandırdığını savunabilirsiniz. Belki bu çöp yığınının bir şeyden ziyade bir fikri temsil ettiğini ve Barthes'ın söylediği gibi onu yorumlamanın ve sanatsal değerine karar vermenin ziyaretçiye kaldığını düşünüyorsunuzdur. Ya da belki de bu işin uzmanlara bırakılmasını savunan Dickie haklıdır.

Sırf sahte olduğu anlaşıldı diye 10 milyon dolarlık tablonun değeri nasıl bir anda sıfırlanıyor?

Platon • Aristoteles • Derrida • Searle

Sanat dünyası tamamen çıldırmış. Bir bakıyorsun, tüm galeriler ve koleksiyonerler bir tabloya en yüksek teklifi verebilmek için yarışıyor, uzmanlar ne kadar şahane olduğunu öve öve bitiremiyor, derken bir bakıyorsun beş kuruş etmez hale gelmiş. Daha önce bu kadar büyük bir eserdi madem, şimdi niye değil? Arada değişen tek şey, birinin çıkıp ressamın sanılan kişi olmadığını göstermesi. Sahte bile olsa, iddia ettiği şey üzerinden değil de olduğu şey üzerinden neden beğeni toplamasın?

Risk büyük. Büyük ressamlardan birinin bugüne dek keşfedilmemiş başyapıtı olarak lanse edilen bir sanat eserinin sahte olduğu anlaşılırsa, bazı uzmanların yüzü kıpkırmızı kesilecektir. Böyle bir durum birilerini ciddi bir meblağdan etmekle kalmaz, sanatsal değeri maddi değerle denkleştirme gibi şaibeli bir işe de ışık tutmuş olur. Bu doğrultuda, sorunuza bugüne dek kimsenin basit bir yanıt verememiş olması şaşırtıcıdır. Belki de değildir gerçi, ne de olsa bu, sanatın doğasına ve ona biçtiğimiz değere dair kimi varsayımlarımıza kafa tutan bir sorudur.

Her zaman olduğu gibi, burada da tartışmayı başlatan Yunan filozoflardı. "Sanat" derken neyi kastettiğimize ve amacının ne olduğuna dair farklı farklı fikirler ortaya atmışlardı. İlk isimlerden biri **Platon**'du, sanat görüşünü çevremizdeki dünyayı nasıl algıladığımıza ve anladığımıza dair teorisine dayandırmıştı. "Gözünüzün önüne bir daire getirin," derdi. Zihninizde kusursuz bir daire çizebilirsiniz, ama bu tür bir kusursuzluk ancak idealar düzleminde mümkündür; içinde yaşadığınız dünyanın hiçbir yerinde böyle bir daire bulamazsınız. Dünyadaki tüm dairelerin (mesela Güneş'in, Ay'ın veya gölün üstündeki baloncukların) bazı kusurları vardır. Bunlar, düşünce dünyasındaki dairenin birer gölgesinden, kusurlu taklitlerinden ibarettir. Şimdi de, mesela bir sabun köpüğünü resmetmeye çalışın. Mahir bir ressam olsanız bile, çiziminiz muhtemelen köpüğün kendisi kadar kusursuz olamayacaktır.

Temel felsefi mesele

Bir sanat eserinin değerini nasıl ölçeriz? Sanat eserinin içkin bir değeri var mıdır yoksa kaynağına veya bağlamına göre değişir mi?

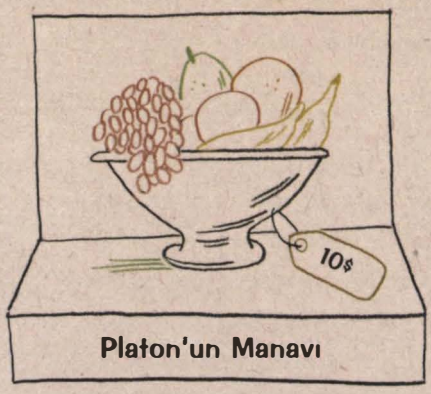

Platon'un Manavı

Bir kâse meyveye bakmak da, onu yemek de caziptir. Oysa bir kâse meyve resmi, bir temsilden ibarettir, meyvenin kusurlu taklididir, yenmez bile. Madem öyle, neden gerçeğinin bir milyon katına satılsın ki?

Platon, kendisinin sanata şüpheyle yaklaşmasının nedeninin de bu olduğunu iddia ederdi. Sanat dediğimiz şey, yalnızca idealar düzleminde var olan bir kusursuzluğun kusurlu taklidinden ibaret bir şeyin kaba temsilidir. Fiyat meselesine gelince, elbette sanat eseri taklit ettiği şeyden daha az edere sahip olmalıdır. Bir kâse meyve natürmortunun etiketine 10 milyon dolar yazdınız diyelim, peki bir kâse meyveyi kaçtan satacaksınız? Saçma bir soru gibi gelebilir size ama gerçeğine vereceğinizden daha fazla parayı taklidine niye veresiniz? Bunu açıklayabilir misiniz?

"Şimdi şu sahte eser meselesine dönelim," diye devam ederdi Platon sözlerine. Bu bir sanat eserinin (yani kendisi de başka bir şeyi temsil eden bir şeyin) taklidi olduğuna göre, kalitesi de taklit ettiği şeyden daha düşük olmalıdır. Platon'un sanata verdiği değer zaten epeyce az, haliyle sahte esere orijinalinden daha az değer biçerdi. Oysa sanat dünyasının uçuk mantığına göre, madem tek bir elmanın temsili koca bostandan fazla ediyor, sahtenin de orijinalinden fazla etmesi gerekir.

"Hoş bir argüman," derdi arkadaşı **Aristoteles**, ama yalnızca kusursuz ideaların temsiliyle ilgili önceki önermeleri kabul edersen geçerli olur. "Oysa sanatın amacı bu değildir," diye devam ederdi. Sanat eserinin yaratılma amacı doğrudan bir

"Sanatın tek amacı kendi mükemmelliğidir"

Platon

"... bir şiirin veya hikâyenin tetiklediği... canlı imgeleri, yoğun duyguları veya yükselmiş bilinci ne yalanlayabilirsiniz ne de bunlar nesnel bir eleştirmenin hesaba katabileceği şeylerdir"

William K. Wimsatt ve Monroe Beardsley

şeyi temsil etmek değil, duygularımızı ve aklımızı harekete geçirmektir. Yani sahte olana bakıp bunu başarıp başarmadığını değerlendirmemiz gerekir. Eğer başarıyorsa, sırf başka kriterleri karşılamıyor diye değersizleştirmek yerine onu da sanat eseri saymamız gerekmez mi? Kaynağı belirsiz olduğu için eleştirmenler onu bir köşeye fırlattıysa, bu bizim ondan estetik haz almamıza engel midir? Sanatçının derdi sanat yapmak olmayıp cebini doldurmaksa bu bizim keyif almamıza engel olmalı mıdır? Şu saniyeye kadar uzmanları bile kandırabildiyse mutlaka sanatsal bir değeri vardır, gerçeği kadar (veya ona yakın) bir estetik değer taşıyordur.

Aristoteles, "büyük bir ustanın" fırçasından çıkmadığı anlaşıldı diye bir resme daha düşük fiyat biçmenin nasıl bir ikiyüzlülük ve hatta düpedüz züppelik olduğunu göstermek için bu argümanı kullanırdı, ama sonunda da bir şeyin sahte olduğunu keşfetmenin ne olursa olsun hepimizi rahatsız ettiğini kabul ederdi. Belki bunun tek sebebi eserin değerini düşürmesi değil, aynı zamanda özgün olmamasının bizde yarattığı tepkilerdir; sanatçı bizim duygularımızı harekete geçirme niyeti taşımamış olduğu halde, bizi kandırıp amacının bu olduğunu sanmamıza sebep olmuştur. İşte bu nedenle, etiketteki milyonlarca doları bir kalemde silmeyi kendimize hak görürüz.

Bağlam dahilinde

20. yüzyılın ikinci yarısında, **Jacques Derrida** (1930-2004) gibi filozofların öncülüğünde tartışma farklı bir yola saptı. Derrida'nın asıl alanı edebiyat eleştirisiydi, ama o ve diğer postyapısalcı arkadaşları otantiklik meselesine temiz bir çözüm önerisi getirdiler. Müellifin (yani bu örnekte ressamın) niyetinin, sanat eserinin ne taşıdığı anlama ne de değerine dair görüşleri etkilemesi gerektiğini savunuyorlardı. Derrida'nın "*Il n'y a pas de hors-texte*" diye meşhur bir sözü vardır (çoğu zaman "Metnin dışında bir şey yoktur" diye hatalı tercüme edilir, oysa doğrusu "Metin dışı yoktur" veya "Bağlam dışı yoktur" olmalıdır). Bu söz, sanat eserinin niteliklerine göre değerlendirilmesi gerektiğini, ancak burada bağlamın belirleyici olduğunu ifade eder.

Yani bu sahte eseri değerlendirirken resmi kimin veya neden çizdiğinin bir önemi yoktur; önemli olan tek şey bunun hangi bağlamda görüldüğüdür. Eserin ve kaynağının dışına çıkıp barındırdığı olası anlamlara bakmamız gerekir. Eğer tablo sanat galerisindeyse ve altına "Rembrandt" etiketi iliştirilmişse, sahte olduğu gerekçesiyle çöpe atılmış olmaya kıyasla farklı bir bağlamda demektir. Keza eleştirmenlerin övgüsünü toplaması, bir sanat tarihçisinin onu taklit olarak ifşa ettiği durumdan farklı bir anlam taşır. Bağlamı veren bu unsurların hiçbiri diğerinden

"Derrida'nın, yanlış olduğu apaçık şeyler söylemek gibi can sıkıcı bir eğilimi var"
John Searl

daha az veya çok geçerli değildir; buradaki istikrarlı tek şey eserin kendisidir.

Eserin sahte olması veya anlamını nasıl bir bağlamdan çıkardığı önem taşımayabilir. Örneğin, bunu kavramsal bir eser olarak yorumlayıp, sahte oluşunu da otantiklikle, otoriteyle, sanatsal normların hegemonyasıyla ilgili bir mesaj ve hatta herhangi bir içkin değere sahip olmayan bir şeye keyfi bir maddi değer biçen ve sahte olduğu keşfedilince kofluğu anlaşılan kapitalist sisteme dair bir eleştiri olarak okuyabiliriz.

Ama daha yüksek ihtimalle bu da tıpkı sokak satıcılarından alınan Rolex saatler gibi yalnızca dolandırıcılıktır. Maddi kazanç elde etmek isteyen biri bizi tuzağa düşürmüştür. Haliyle biz de sahtekârın niyetleri bakımından kendimizi kandırılmış hissederiz (meğer resme dair düşüncelerimizde etkili bir unsurmuş bu) ve bu da eserin gözümüzdeki değerini düşürür. Derrida'nın tam tersi yöndeki görüşlerine gelince... belki bu noktada son sözü **John Searle**'a (d. 1932) bırakmakta fayda var. İngilizce konuşan nice filozof gibi o da Derrida'nın bir sözde filozof olduğunu, sahte olduğunu düşünür. Yürüttüğü mantık da resim kadar sahtedir; felsefi bir argümanın kusurlu kopyasıdır. Gerçek bir filozof, Platon'un da izah ettiği gibi, kusurlu gölge ile kusursuz idea arasındaki farkı görebilir.

Karar vermek

Sanatın gerçeğin kusurlu bir kopyası olması konusunda Platon'a katılmayabilirsiniz, ama bir kopyanın, sahte bir şeyin orijinal sanat eserinden daha az değerli olmasının mantığını size sorgulatması muhtemeldir. Ardından Aristoteles'le aynı sonuca varabilirsiniz; yani sahte olan, istenen etkiyi yarattığı müddetçe onu kimin, neden çizdiğinin önemi yoktur. Derrida da bu görüşü destekler. Veya belki siz de Searle gibi, Derrida'nın savlarında bir safsata kokusu alıyorsunuz.

En sevdiğim şarkıcı aile içi şiddetten hüküm giydi. Telefonumdaki şarkılarını silmeli miyim?

Kant • Schopenhauer • Beardsley • Wimsatt

İdol olarak gördüğü kişilerin de kusurları olduğunu fark edince insan şoke oluyor. O kişiye dair tüm varsayımlarınızdan şüphe duymaya başlıyorsunuz. Hele bir de söz konusu en sevdiğiniz şarkıcıysa, şarkılarını bir daha ağız tadıyla dinleyemez hale gelmeniz, yaptığı şeyin aklınızın hep bir köşesinde kalması muhtemel. Sanatını icra edişine dair değerlendirmenize etki etmemeli belki bu, ama ediyor işte. Her halükârda, artık sadakatinizi hak etmediğini düşünüyor olabilirsiniz, ama şarkılarını silmek, acaba pire için yorgan yakmak mı olur?

Birine dair hayalleriniz yerle bir olduğunda ne yapmak gerektiğini kestirmek güçtür. İlk başta ilişkinizi tamamen kesmek gelir içinizden. Ama eğer bu kişi hayranı olduğunuz bir şey de yapmışsa, bunu yaptığı hatayla karşılıklı tartıp günahlarının sevaplarına ağır basıp basmadığına karar vermeniz gerekir. Ardından da bu konuda, tabii eğer bir şey yapacaksanız, ne yapacağınızı düşünmek zorundasınızdır.

Sizin şarkıcı gibi sanatçılarla ilgili durumlarda yaşanan açmazın iki boyutu vardır: Sanatçının olumsuz davranışlarının onun şarkılarına dair tutumunuzu etkileyip etkilemeyeceği üzerine estetik bir karar ile ahlaki bir mesele olarak, müziğinden keyif almaya devam edebilmek uğruna işlediği suçlara göz yumup yummayacağınız. Ahlak meselesi estetik beğeniden daha ciddi görünüyor, o halde önce onu ele alalım. Böyle önemli bir meseleyi ciddiyetiyle nam salmış, etik konulardaki duruşu son derece net olan **Immanuel Kant**'a sormayalım da kime soralım, değil mi?

Kant size doğrudan, bu şarkıcının yaptıklarını ayıplayıp ayıplamadığınızı sorardı. Haliyle, ayıplıyorsunuz. Sonra size, "Bu şarkıcının şiddet eğilimini, kadın düşmanlığını önceden bilseniz yine de albümlerini satın alır mıydınız?" diye sorardı. Muhtemelen almazdınız, çünkü bu, davranışlarına zımnen göz yummak veya onları önemsiz addetmek olurdu. "O halde," derdi Kant, "eşini dövmekten hüküm giymiş

Temel felsefi mesele

Sanatsal yargılarımız sanatı mı, yoksa sanatçıyı mı hedef almalıdır? Sanat eserinin anlamını, sanatçının niyetinden ayırabilir miyiz?

Eğer derdiniz sanatçının düşünceleri veya kalkıştığı işlerse alenen cinsiyetçi veya homofobik olan rap şarkılarını silmeniz yetmeyecektir. Tarih boyunca en büyük eserleri besteleyen ve icra edenler arasında ahlaken şaibeli kimseler de vardır. Wagner, Yahudi düşmanıydı. Gesualdo katildi. Lewis, iddialara göre, aynı anda birden fazla kişiyle evli olan bir istismarcıydı. Glitter ise çocuğa yönelik cinsel istismardan hapse girmişti.

birinin albümünü satın almanın ahlaken yanlış olduğunu düşünüyor ve bu tür bir durumda bunu yanlış buluyorsanız, her durumda yanlış demektir," diye sürdürürdü sözlerini. En azından bundan böyle şarkılarını para verip indirmemeniz gerekir, hatta belki müziğini tamamen boykot etmeyi bile düşünebilirsiniz.

Sonuçta, diye de eklerdi Kant, bu şarkıcının büsbütün nahoş ve sabıkalı biri olduğu ayyuka çıkmış durumda. Kendisi ahlaken yozlaşmış, bu da mutlaka müziğine yansıyacaktır, zira yaptığı müzik, karakterinin sanatsal ifadesidir. Belki daha önce bunun farkında değildiniz, ama sonradan gerçek yüzünü gördünüz. Şimdi eserlerini bu doğrultuda tekrar değerlendirme fırsatınız var. Silin gitsin.

Hatasız kul olmaz

Kant'ın tavizsiz etik duruşu herkese uymayabilir. Hatta normalde Kant'ı idolü olarak gören **Arthur Schopenhauer**'ın bile bu görüşü sindirmesi kolay olmamıştır. Gerçi bunun sebebi muhtemelen, Schopenhauer'ın özel yaşamının hiç de pirüpak olmamasıydı; neredeyse keşiş gibi yaşayan Kant'ın yanına bile yaklaşamazdı. Haliyle, Schopenhauer size kişiye dair kanaatiniz ile yaptığı işe dair kanaatinizi birbirinden ayırmanızı tavsiye ederdi. Kişisel tecrübelerinden yola çıkarak, kendi ahlak

"Dolayısıyla, bir azizin filozof olmasına nasıl gerek yoksa, bir filozofun da aziz olmasına gerek yoktur"
Arthur Schopenhauer

"Yazarın tasarımı veya niyeti, (edebi) sanat eserinin başarısını değerlendirirken bir ölçüt olarak göz önüne alınamaz, zaten alınması da istenmez"
William K. Wimsatt ve Monroe C. Beardsley

felsefesinin standartlarına uygun bir yaşam sürmediği için kendisinin de "dediğimi yap, yaptığımı yapmacılıkla" sık sık suçlandığını söylerdi. Schopenhauer kendisinin melek olmadığını açıkça kabul ediyordu, ama bir yandan da felsefi yazılarında bir etik kod ortaya koyuyordu. Doğru yoldan sapmama konusunda herkes kadar (tamam, belki Kant hariç herkes kadar) zorluk yaşasa da, bu durum ahlak felsefesinin hatalı olduğu anlamına gelmezdi.

"Nereye baksanız aynı şey," derdi Schopenhauer. Kimse kusursuz değil. Bir siyasetçi mesela, seks skandalına karışırsa veya birilerine müstehcen hikâyeler anlatan videoları sızdırılırsa, bu onun henüz imzaladığı ticaret anlaşmasının değerini azaltmaz. Elbette yalancı olduğu, vergi kaçırdığı veya düpedüz beceriksiz olduğu ortaya çıkarsa o başka; sonuçta bunlar, işine ne kadar uygun olduğuyla doğrudan ilişkilidir.

Benzer şekilde, sanatçı ile sanatı da ayırmalıyız. Beethoven yayıncısını aldatan benmerkezci huysuzun tekiydi ama "Neşeye Övgü"yü bestelemiştir; keza insanın gönül telini titreten opera *Tristan ile Isolde*'nin bestecisi Wagner de Yahudi düşmanı bağnazın tekiydi. Yüzeyi azıcık kazısanız, nice büyük sanatçının aslında kendinden başka pek bir şey düşünmediğini ve özel yaşamlarının aslında hayli karanlık olduğunu görürsünüz. En sevdiğiniz şarkıcının sizi dehşete düşüren davranışı, sahnede veya stüdyoda yaptıklarını geçersiz kılmaz. Öte yandan, eğer başka birini taklit ettiği veya şarkılarını birilerinden arakladığı anlaşılırsa, onun eserlerine dair tutumunuzu gözden geçirmek için haklı bir gerekçeniz olur.

Sanat mı...

Schopenhauer'ın şarkıcıya değil şarkıya bakmanız gerektiği görüşünü **Monroe C. Beardsley** (1915-85) destekler ve bir adım ileriye taşırdı. Edebiyat eleştirmeni **William K. Wimsatt** (1907-75) ile bir nevi komedi ikilisi gibi hareket eden Beardsley, olmuşken tam olsun diyerek sanat eserini değerlendirirken sanatçıya bakmanın hepten hata olduğunu öne sürmüştür. "Sanatçı bir şeyi yaratırken aklında ne vardı, ne hissetti, ne düşündü, hatta niyeti neydi? Bunların hiçbirini bilemeyiz," derdi Beardsley, haliyle eserini değerlendirirken de bunlardan yararlanamayız. Bu sanatçıyla ilgili her ne öğrenirsek öğrenelim, bu bilgi rasyonel ve nesnel değerlendirme sahasının dışına düşer. Sanatçının sözleri doğrudan eseriyle de ilgili olsa ya da örneğin mektuplarında, günlüklerinde bu esere dair atıflar da bulunsa, bunlar yanıltıcı olabilir. Ayrıca, özel yaşamına dair anlatılanlar ne kadar isabetli veya ifşa edici olursa olsun, muhakememizi bulandırmamalıdır.

...yoksa sanatçı mı?

Ama burada bir mesele daha giriyor denkleme. Belki de şarkıya değil, şarkıcıya hayransınızdır. O müziği sevmenizin tek nedeni belli bir kişi tarafından söyleniyor olmasıdır. Belki bu kişiye ilgi duymanızın sebebi de şöhreti ya da onunla özdeşleştirilen

"Dünya açık ve net olsaydı, sanat diye bir şey olmazdı"
Albert Camus

tutumları ve yaşam tarzıdır. Öyleyse, ortalığa saçılanların sizi bu kadar sarsmasına şaşmamalı. Gelgelelim, şarkıları hiç beğenmediniz anlamına gelmez tüm bunlar. Bir zamanlar, gözünüz henüz açılmamışken bu şarkılar sizi etkiliyordu. Bu da, derdi Beardsley, sanatın değerini ölçmeye çalışırken duygusal tepkilerin ne kadar güvenilmez olduğunu gösterir. Bir sanat eseriyle, özellikle de bir şarkıyla ilgili hislerimizi etkileyen çok çeşitli unsurlar vardır. Bir trend veya sosyal grup gibi harici sebepleri olabilir bu etkilenmenin; belki de şarkı zihninize onu dinlediğiniz koşullarla ilişkili halde kazınmıştır, hele ki söz konusu koşulların duygusal yükü fazlaysa, bu çok olasıdır. Bu durum sizin açınızdan veya müziğin üzerinizdeki etkisi açısından önemli olabilir, ama şarkının kendisine dair bir şey değildir. Dolayısıyla, onun sanatsal değeriyle ilgili savları desteklerken kullanılmaması gerekir.

Öte yandan, şarkıları listeden silmek için yeterince iyi bir sebep sayılabilir bu. Eğer ki şarkıcıya dair duygularınız onlardan aldığınız keyfi etkilemeye başlamışsa, bu şarkıları tekrar dinlemek istemezsiniz. Ama eğer bunu aşabilir ve müziği olduğu gibi görebilirseniz, o zaman da bu estetik bir karar olmaktan çıkar, ahlaki bir karar olur. Bu şarkıyı dinlemek, davranışına göz yummak anlamına mı gelir? O kadarı size kalmış.

Karar vermek

Verdiğiniz ilk tepki, ahlaki gerekçelerden ötürü şarkıcıyı tamamen boykot etmek olabilir. Kant'ın duruşu da bu olurdu. Oysa Schopenhauer bunun ahlaki değil estetik bir karar olduğunu savunurdu: Sanatçının yaptıklarının bununla hiç alakası yoktur ve sanatçıdan azizler gibi davranmasını bekleyemezsiniz. Buna katılıyorsanız, muhtemelen Beardsley ve Wimsatt'ın sanatçının değil sanatın değerlendirilmesine dair savları da hoşunuza gidecektir.

"Çok güzel bir insanın büyük bir heykeltıraş olması gerekmediği gibi büyük bir heykeltıraşın da güzel bir insan olması şart değildir."

Siyaset

Sayfa 148: İnsanların bana ne düşünmem gerektiğini söylemesinden bıktım.

Sayfa 153: Kime oy vereceğime neden karar veremiyorum?

Sayfa 158: Politikacılar neden net yanıtlar vermezler?

Sayfa 162: İşimi yürütmeye çalışıyorum ama yönetmeliklerden, bürokrasiden ve vergilerden fırsat kalmıyor.

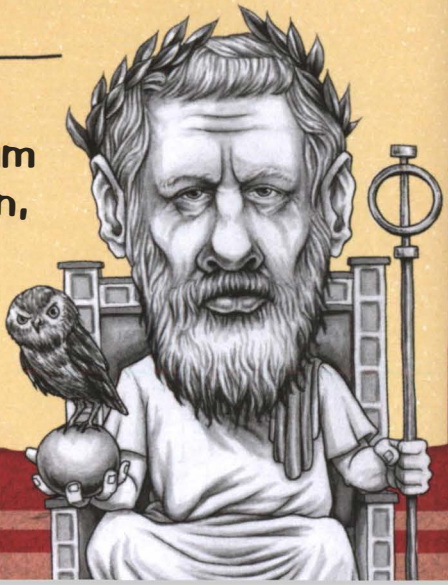

Sayfa 166: "Uzman" olduğu söylenen kişilerin öngörülerine itibar etmeli miyim?

Sayfa 170: Bu yönetime çok tepkiliyim. Neden sesimi bir türlü duyuramıyorum?

Sayfa 174: Son günlerde kapıdan dışarı çıkmaya korkar oldum.

Sayfa 178: Yolda dilenci görünce kendimi neden suçlu hissediyorum?

Sayfa 181: Neden bütün ev işlerini ben yapıyorum? Hani hayat müşterekti?

Beşinci Bölüm

İnsanların bana ne düşünmem gerektiğini söylemesinden bıktım.

Hume • Sokrates • Nietzsche • Foucault

Çocukluğunuzdan beri size nasıl davranmanız gerektiğini söyleyen birileri hep oldu. Ebeveynler, öğretmenler, mahalledeki din görevlisi... Hepsi hangi davranışların münasip, hangilerinin uygunsuz olduğunu belirleyen kaideleri, iyi ile kötüyü nasıl ayıracağınızı size anlattı. Artık öğrenmiş olmanız lazım, değil mi? Oysa yetişkinlikte de bundan kurtuluş olmuyor. Televizyonu ne zaman açsanız, gazeteye ne zaman baksanız, hatta arkadaşlarınızla sohbet ederken bile, size üstün bilgilerini bahşedip doğru yolu gösteren biri illaki karşınıza çıkıyor.

Size ne şekilde düşünmeniz gerektiğini söyleyenlerden bu kadar bıkmışken tutup da bizden tavsiye istemeniz biraz tuhaf doğrusu. Ama herhalde öfkenizi hafifletecek veya duygularınızı bir nebze onaylayacak bir şeyden fazlasını arıyorsunuz; dogmatik fikirler değil de, belki biraz yapıcı bir tavsiye... Öyleyse doğru adrestesiniz, çünkü filozofların genelde güçlü fikirleri olsa da bu fikirleri destekleyemedikleri müddetçe paylaşmayacaklardır. Üstelik size ne düşünmeniz gerektiğini söylemekten ziyade nasıl düşünebileceğinizi göstermeleri çok daha olasıdır.

Temel felsefi mesele

Etik kuralların rasyonel bir gerekçesi olabilir mi? Ahlak olmadan din olur mu?

Neyse, gelelim şikâyetinize. Aslında kastettiğiniz şey şu: İnsanların size kendi düşüncelerini, sizin düşüncenizin neden yanlış olduğunu söylemesinden bıkmışsınız. Elbette fikirlerini paylaşmakta özgürler, ama onlarla hemfikir olmaya mecbur değilsiniz. Görüşlerini sağlam, mantıklı savlarla destekleyip sizi haklı olduklarına (veya sizin haksız olduğunuza) ikna edebiliyorlarsa, tamam. Asıl sıkıntı, "-meli -malı"lar başladığında çıkıyor. Somut gerçekler, rasyonel savlar orada bitiyor ve değerlerin, fikirlerin sahasına geçmiş oluyoruz. Kısacası, kendilerince neyin iyi veya kötü, neyin ahlaken doğru veya yanlış olduğunu söylüyorlar, ama bunu yaparken sizin de ne düşünmeniz ve nasıl davranmanız gerektiğini ima etmiş oluyorlar.

"Böyle bir şey asla kabul edilemez," der **David Hume**. "Şöyledir böyledir"lerden pat diye "-meli -malı"lara geçmenin nasıl

"Dindar, dindar olduğu için mi sever onu tanrılar, yoksa tanrılar onu seviyor diye mi dindardır insan?"
Sokrates, alıntılayan Platon

bir gerekçesi olabilir? Bir şeyleri olduğu haliyle açıklamakla nasıl olmaları gerektiğini anlatmak arasında, yani tasvir eden bir ifade ile buyurucu bir ifade arasında dağlar kadar fark vardır. Bu dağları bir sıçrayışta geçmeye kalkmak da ne akla ne mantığa sığar; bu olsa olsa, olgulardan çok değer yargılarına dayalı bir sıçrayıştır. "-meli -malı"lardan "şöyledir böyledir" çıkmaz.

Böyledir ile böyle olmalıdır farkı

Hume, biri ahlaktan veya siyasetten bahsetmeye başladığında onu dikkatli dinlemenizi, çünkü hiç hissettirmeden tasvir cümlelerinden buyurucu cümlelere kayabileceklerini söylerdi. Şu şöyledir, bu böyledir derken bir bakmışsınız "şu şöyle olmalıdır", "bu böyle olmadır"lara geçilmiş. Bu tuzağa düşmeyin. "Hume'un giyotinini", yani olgu dünyasını değer dünyasından kesip ayıran hayali bıçağı kullanarak mantıklı bir şey mi dediklerini yoksa bazı şeylerin nasıl olmasını istediklerinden mi bahsettiklerini görebilirsiniz.

İnsanların size buyurduğu düşüncelerde, mesela ahlakla ve siyasetle ilgili meselelerde, tasvirden buyurmaya bu geçişe hemen her zaman rastlanır. Olguları veya güçlü bir rasyonel savı inkâr edemezsiniz, ama değer yargılarını kabul etmeye mecbur değilsiniz. Nedir ki bunlar zaten? Sadece bir görüş veya duygusal bir tepki; sonuçta her tür ahlaki yargı Hume'un "tutkular" dediği şeyden doğar, olgulardan veya mantıktan değil. Yani biri bir şeyin şöyle veya böyle olması gerektiğini, çünkü böylesinin daha iyi olduğunu söylediğinde, aslında bunu onayladığını anlatmaya çalışıyordur, hepsi bu. Bunun alt metninde "Bu iyi bir şey, bunu yapmalısın," veya "Bu kötü bir şey, bunu yapmamalısın," vardır.

Tıpkı nutuk atan bir siyasetçi gibi, onlar da zımnen görüşlerini onaylatmanın yollarını aramaktadırlar. "İşsizliği bitirmeyi hedeflemeliyiz," demek aslında "Herkesin çalışması bence iyi bir şey," demenin ve

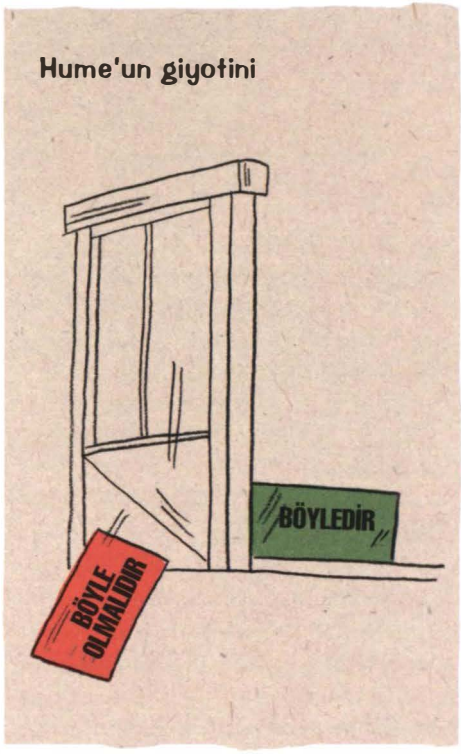

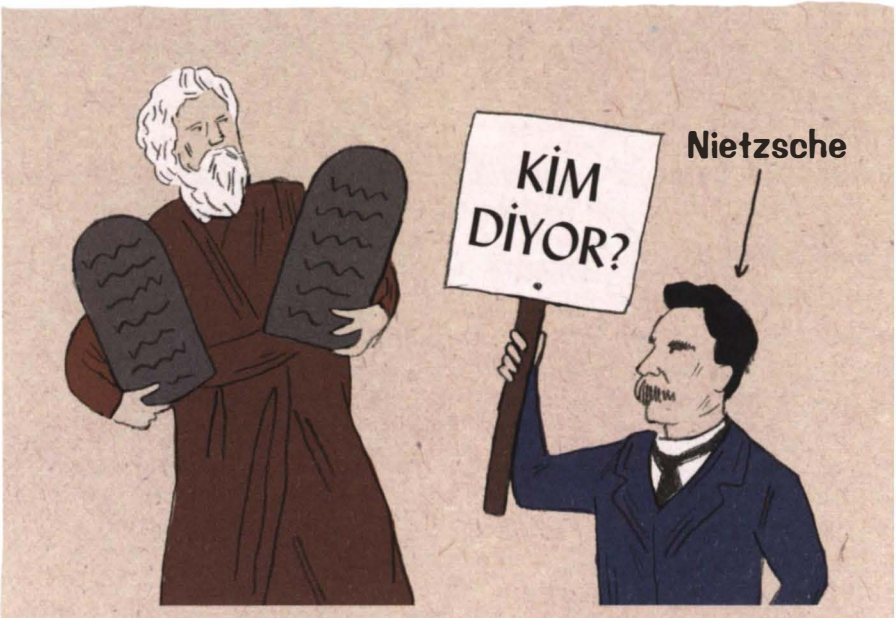

Dinin lehine olan savlardan birine göre din insana ahlaki bir çerçeve sağlar. Oysa ateistler, dini inançları olmadığı için ahlaksız oldukları fikrine itiraz edeceklerdir.

ardından ayakta alkışlanmayı beklemenin farklı bir yoludur. Bunu kestirmeden şöyle de söyleyebilirsiniz: "Herkese iş: Oleey!" veya "İşsizlik: Yuuuuh!" Bu da aslında bunun hiç de rasyonel bir sav olmadığını, "Ben ıspanağı seviyorum," (Oleey!) "o halde siz de sevmelisiniz!" demekten hiç farkı olmadığını ortaya koyar.

Sizi ahlaki fikirlerine ikna etmeye çalışan kişiler elbette buna karşı çıkacaktır. İyi ve kötü, doğru ve yanlış gibi kavramlar salt görüş meselesi değildir, otorite de barındırır. Din, mesela, nice "-meli -malı"nın kaynağıdır; Tanrı'dan büyük otorite mi var? Dine ihtiyaç olduğu, o olmasa ahlak diye bir şey kalmayacağı sıkça iddia edilir.

Gelgelelim, **Sokrates** bu fikre karşı çıkma cesaretini göstermişti. Bunu onu yanlışlayarak değil, kendisinden bekleneceği üzere şu savın öncüllerini sorgulayarak yapmıştı: Tanrılar iyi olanı sever. O halde iyi şeyler, tanrılar onları seviyor diye mi iyi? Yoksa tanrılar onları iyi oldukları için mi seviyor? Başka bir deyişle, neyin iyi olduğunu tanrılar mı belirliyor? Eğer öyleyse, iyi bir şey yaptığımızda biz de tek meşru gerekçesi tanrıların onayı olan birtakım keyfi kurallara boyun eğmiş oluruz; halbuki tanrılar bize şaibeli şeyler emrediyor olabilir. Ama tanrılar bir şeyi iyi diye seviyorsa, o halde o şeyler tanrılardan bağımsız olarak iyi demektir; yani

tanrıları işin içine katmadan da iyi şeyleri keşfedebiliriz.

Madem ahlaki meselelerde tanrıların otoritesinden sual olmaz, aynısı rahiplerin otoritesi için de geçerli olmalıdır. Ve öğretmenlerinki ve siyasetçilerinki için... hatta size ne düşünmeniz veya düşünmemeniz gerektiğini söyleyen herkes için de geçerlidir bu. Bir şeyi sırf doğru olduğu gerekçesiyle yapmanızı veya düşünmenizi söylüyorlarsa, bu şeyin doğru olması ile onların şahsı arasında bir alaka yoktur, bunu kendi kendinize de bulabilirsiniz. Sırf onlar böyle dediği için doğru oluyorsa, daha sağlam kanıtlar olmadan gözü kapalı peşlerinden gitmek hata olacaktır. Her halükârda, Sokrates ahlaki açıdan neyin doğru veya yanlış olduğuna kendi kendinize karar vermenizin daha doğru olduğunu üzerine basa basa vurgular.

Köleler ile efendileri

Friedrich Nietzsche de aşağı yukarı böyle bir sonuca varmıştı. Nietzsche çok dindar bir ailede büyümüş, babasının Lutherciliğinin katı ahlaki standartlarıyla yetiştirilmişti. Gençliğinde inancından şüpheye düşüp "Tanrı öldü" farkındalığına vardıktan sonra ahlakla ilgili fikirlerimizin neredeyse tamamının dine dayandığını, din olmasa kendi etik kaidelerimizi serbestçe belirleyebileceğimizi görmüştür.

Ne yazık ki insanların çoğu büyürken aileden aldığı etik anlayışından ve neyin iyi neyin kötü olduğuna dair çarpık çurpuk antika görüşleri zorla dayatmak gibi illet bir alışkanlıktan vazgeçemez. Seküler toplumlarda bile dini ahlak anlayışı geniş çaplı etkisini sürdürmektedir; herkesin içine korku ve suçluluk salarak doğruyu yanlışı kendi başlarına keşfetmelerine engel olur.

"Daha da fenası," diye eklerdi Nietzsche, dinin (ve hatta bu aralar devletlerin de) bize dayattığı ahlak anlayışının kaynağı Tanrı değil, dini liderlerdir. Sizin gibi sıradan insanlar otursun oturduğu yerde diye yapılır bu. Size yumuşak başlılığın, pasifliğin ve hatta fakirliğin "olumlu" (Oleey!) özellikler olduğunu söylemek, toplumda lider konumundakilerin itaatkâr halkı kontrol altında tutmaya devam etmelerini sağlar.

Oysa **Michel Foucault**'ya göre iş bu kadar basit değildir. Mesele sadece yönetimdeki sınıfın, gücünü korumak adına bize bir etik sistem dayatmasıyla kalmaz; daha derin, daha sinsi unsurlar söz konusudur. Tamam, ebeveynler, öğretmenler, dini liderler veya siyasetçiler gibi otorite figürleri, bir ceza veya ödül sistemiyle ahlaki görüşlerini bize dayatabilirler, güçleri buradan geliyor olabilir, peki ipleri kimin elindedir? Hem zaten böyle davranmamızın tek sebebi korkmamız veya ödüllendirileceğimizi ummamız mıdır?

"Ahlak, bireyin içindeki sürü içgüdüsüdür"
Friedrich Nietzsche

"Hayır," der Foucault, sadece yöneticilerin tebaaya uyguladığı bir şey değildir iktidar; toplumun her yerine nüfuz etmiştir. Toplumdaki herkesin davranış biçimiyle sürekli pekişen kültürel ve toplumsal normlarımız var. Bize ne düşüneceğimizin açık açık söylenmesine gerek yok, çünkü nelerin makbul olup olmadığı bize her an gösterilmektedir.

Bir düşünce ya da davranış artık norm haline geldiğinde, bunun "iyi" bir şey olduğu ve bundan sapmanın yanlış olacağı iması oluşur. Size ne düşünmeniz gerektiğinin söylenmesine gerek yok, çünkü her tür "sapkın" düşünce tabudur, yani adı üstünde bunları düşünemezsiniz bile. Baskıcı rejimlerde bile yöneticiler kendi düşüncelerini zorla dayatmazlar, egemen ahlak standartları bunu onlar için sağlar zaten; bu düşünceler sebep değil birer semptomdur. Eşcinselliğin cezayı hak eden bir suç olduğunu söyleyebilirler örneğin, ama bu görüşleri toplumun tabularının yansımasıdır, zira vatandaşlarının çoğunun bunun aksini düşünmesi dahi mümkün değildir. Ayrıca toplumun düşünce yapısına bu kadar nüfuz etmiş bir şeye ikna olmamak, bariz baskı altında olmasanız bile zordur.

"Birilerinin size hep ne düşünmeniz gerektiğini söylediğine inanıyorsanız," derdi Foucault, "ne mutlu size!" Çoğu insan, bırakın gündemi gerçekte kimin belirlediğini, kendi düşünce ve eylemlerinin nasıl manipüle edildiğinin dahi farkında değildir. Bağımsız düşünebilen biri olduğunuz belli, o halde aklınızı sağduyunun her yere nüfuz etmiş gücünü sorgulamak için kullanın.

Karar vermek

Size ne yapmanız, söylemeniz veya düşünmeniz gerektiğini söyleyen kişilerden bıktıysanız, Hume'la sağlam bir ittifak kurabilirsiniz. Hume'a göre bir şeyin nasıl olduğunu söylemek başka bir şeydir, nasıl olması gerektiğini söylemek başka. Dini otoriteye sırtını dayayıp size düşünce buyuran insanlara saldırmak için gerekli cephaneyi Sokrates'ten de alabilirsiniz. Eğer ne düşüneceğinize kendiniz karar verebileceğiniz savına destek arıyorsanız, Nietzsche ve Foucault'ya başvurmanız yeterli olacaktır.

Kime oy vereceğime neden karar veremiyorum?

Platon • Aristoteles • Hobbes

Yine seçim kapıda. Yarışan adaylarla ve temsil ettikleri partilerle ilgili bilgi bombardımanı altındasınız. Bu işe hangisinin en uygun olduğuna nasıl karar vereceksiniz? Hepsinin ekonomi politikaları, ülke güvenliğine dair planları ve refahımızı gözetmek için yapacakları makul görünüyor. Ülkeyi doğru düzgün yönetecek biri olsun istiyorsunuz ya da hiç değilse çıkarlarınızı savunacak biri. Ama sonuçta politikacıların al birini vur ötekine, öyle değil mi? Seçilmek için her tür vaatte bulunurlar, sonra sadece kendilerini ve yakınlarını düşünürler...

Bugün dünyanın çoğu ülkesi, öyle veya böyle, demokrasiyle yönetiliyor. Yani yetişkinlerin büyük kısmı kendilerini kimin yöneteceği konusunda söz sahibi; seçimlerde oy vermek genelde temel insan hakları arasında sayılıyor. Hep böyle değildi gerçi, insanlar oy kullanma hakkı elde etmek için epeyce bir mücadele vermek zorunda kaldılar. Dolayısıyla oyunuzun kime gideceği kararı büyük bir sorumluluk, ama bu kararın pek de kolay olduğu söylenemez.

Temel felsefi mesele

Toplum sözleşmesi bağlamında, nasıl bir yönetime yetki vermeli?

Batı demokrasisinin kökenleri Klasik Atina'ya, MÖ 510'da tiran hükümdarın tahttan indirilişine uzanır. Ardından halk, pek de alışılmadık bir şey yapıp nasıl yönetileceğini kendisi belirlemeye karar verdi. **Platon** bunu, toplumu kan bağıyla değişen tek bir liderin veya kimin ordusu en güçlüyse onun insafına bırakmak yerine rasyonel bir zemine oturtmak için fırsat olarak gördü, bu görüşlerini de *Devlet*'te ortaya koydu. Platon tiranlıktan kurtulmaktan memnundu, demokrasiye de pek bayıldığı söylenemezdi. Ona göre,

"İktidar makamı, ister monark olsun isterse meclis, nihayetinde kendisine emanet edilen buyurucu gücün gerekçesine, yani halkın güvenliğini temin etmeye dayanır"

Thomas Hobbes

Siyasi yelpaze ve politikacıların yeri

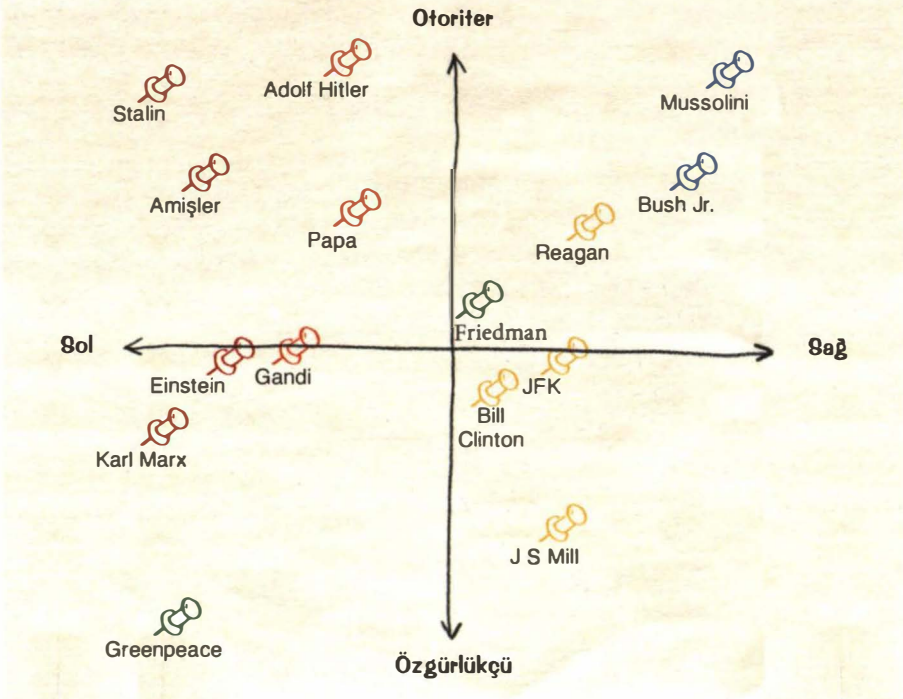

yönetim dediğimiz şey vatandaşların "iyi bir yaşam" sürmesine imkân sağlamalıydı. Oysa söz konusu iyi yaşam için gereken ahlaki değerleri yalnızca kendisi gibi filozoflar anlardı. Haliyle devlette yönetici sınıfı "filozof krallar" oluşturmalıydı. Kibirli bir görüş, kuşkusuz. Yine de çok haksız sayılmaz: Kime oy vereceğinize karar verirken, bu işin gerektirdiği bilgi ve becerilere hangi adayların sahip olduğunu göz önünde bulundurmalısınız.

Cui bono?

Aristoteles ise iki basit soru sorardı: Kim yönetiyor? Kimin çıkarına? İyi bir yönetim, ülkenin tamamının yararını gözetir; yalnızca egemen konumdakilerin çıkarını gözetenleri ise Aristoteles yozlaşmış olarak nitelendirirdi. Farklı yönetim biçimlerini bu kriterler doğrultusunda kıyaslardı: Tek lider (iyi bir monark veya gaddar bir diktatör), küçük bir egemen sınıf (iyi huylu bir aristokrasi veya yozlaşmış bir oligarşi)

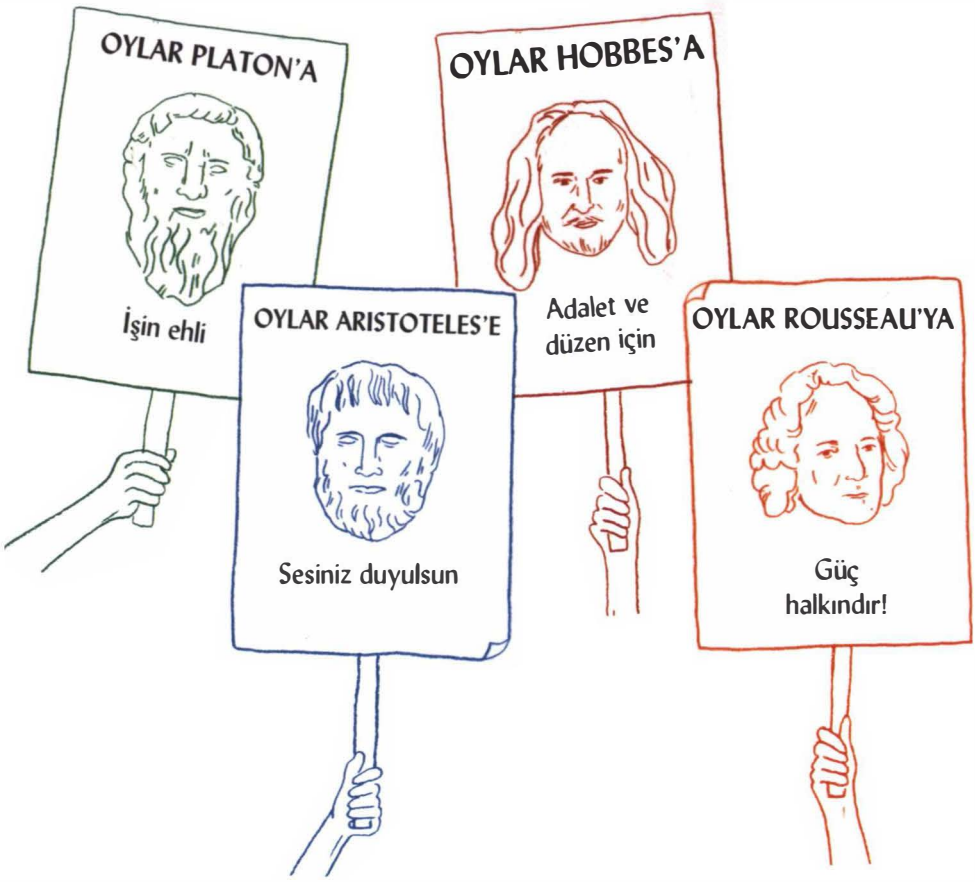

ve (anayasal yönetim kapsamında ortak çıkarlar doğrultusunda veya demokrasiyle kendi çıkarları doğrultusunda yöneten) halk. "Kimin çıkarına?" kurnaz bir sorudur ve gerek adayın yönetime talip olmasının ardındaki niyete gerekse toplumun yararını mı yoksa kendi çıkarlarınızı mı gözeterek oy kullanacağınıza karar vermenize yardımcı olabilir.

Yönetimin asıl amacının ne olduğu sorusunuysa hâlâ yanıtlamış değiliz. Ahlaki değerlerden ve bunun gibi şeylerden bahseden Yunanlar bu konuda biraz teorik kalmıştı. Bir tür yönetim olmadan işlerin ne hale geleceğini açık açık söylemek bir İngiliz'e, **Thomas Hobbes**'a düştü. Doğa durumunda, diye açıklar Hobbes, insan yaşamı "yalnız, fakir, nahoş, hayvansı ve kısa" olur, herkes istediğini elde etmek için birbiriyle savaşır. İlişkilerimizi böyle acınası halde sürdürmektense insanlar ile yönetim arasında bir "toplum sözleşmesi" oluşturur,

"Toplum sözleşmesinde kişinin kaybı doğal özgürlüğü ve çabalayıp da elde ettiği her şey üzerindeki sınırsız hakkıdır; kazancıysa temel hakları ve elindeki her şeyin iyeliğidir"

Jean-Jacques Rousseau

özgürlüklerimizin bir kısmını devletin korunması karşılığında takas ederiz.

Hobbes otoriter bir hükümdardan yanaydı; böylelikle, epey canlı biçimde tasvir ettiği türden anarşinin önlenebileceğini düşünüyordu. Oysa **Jean-Jacques Rousseau** gibi, toplum sözleşmesini bir tür acı reçete, doğal özgürlüğümüzün ihlali olarak görenler de vardı. Rousseau egemenliği halka vermek istiyordu, böylece yönetim bize dayatılan bir şey olmaktan çıkıp "genel iradenin" güdümünde olacaktı. Yönetim ile insan arasındaki ilişkiye dair bu farklı görüşler, özellikle de yönetimin sosyal ve ekonomik özgürlüklerimiz üzerinde ne denli kontrol sahibi olması gerektiği konusunda koca bir siyasi görüş yelpazesi doğurdu. Hangi adaya oy vereceğinizi belirlerken, bu yelpazenin neresinde durduğunuza karar vermek size kalmış. Özgürlükçü birine mi oy vereceksiniz yoksa otoriter birine mi? Veya farklı bir şekilde soracak olursak, bireysel özgürlüklerin artmasını mı istiyorsunuz yoksa daha düzenli bir toplum uğruna bazı özgürlüklerden vazgeçmeye hazır mısınız? Oyunuz kapitalist eğilimli adaya mı gidecek, sosyalist eğilimli adaya mı? Ekonomik özgürlük eşitlikten daha önemli mi? Hangisi sizin için, hangisi toplum için daha iyi?

Karar vermek

Hem yönetimde kimin olacağını hem de sizi kimin temsil edeceğini seçeceksiniz. Dolayısıyla Platon'la hemfikir olup bu kişinin bu işi en iyi bilen aday olması gerektiğine karar verebilirsiniz. Öte yandan Aristoteles'in kriterleri doğrultusunda, bu adayın kimin çıkarlarına göre hareket edeceğini bilmek isteyebilirsiniz. Hobbes'un önerdiği gibi otoriter bir adayı mı tercih etmeli, yoksa Rousseau'nun halkın iradesiyle yönetilen bir topluma ilişkin demokratik hayallerine mi yönelmeli?

"Filozoflar kral olana veya bu dünyanın kralları ve prensleri felsefenin ruhunu, gücünü taşımaya başlayana dek... şehirler rahat bir nefes alamayacak."

Platon

Politikacılar neden net yanıtlar vermezler?

Kant • Machiavelli • Sokrates • Hume

Politikacıya saati sorun, size saat endüstrisinin sorunlarını anlatsın. Hatta rakibinin saatinin hep geri kaldığını bile iddia edebilir. Arada bir de olsa soruya cevap veren de çıkar gerçi, ama sonradan "hakikati idareli kullandığını" anlarsınız. Televizyon röportajları ve canlı yayındaki münazaralar artık iyice yarışma programlarına döndü; yarışmayı, soruları en çok savuşturabilen kazanıyor. Tüm bunlar, kendilerine ülkeyi emanet etmemizi isteyen kişilere itimadımızı arttırmıyor hiç de. Öyleyse neden yapıyorlar bunu?

Burada ciddi bir felsefi açmazla karşı karşıyayız, çünkü bu soruyu yönelttiğimiz filozoflardan da net bir yanıt alamamamız muhtemel. Üstelik tıpkı siyasetçiler gibi, filozoflar da bu konuya birbirinden çok farklı yanıtlar vereceklerdir. Ama madem sordunuz... En dobra yanıtı verecek isim herhalde **Immanuel Kant**'tır. Aslında bu biraz şaşırtıcı, çünkü kendisinin genelde anlaşılması güç bir açıklama tarzı vardır. Ama bu kez doğrudan, lafı dolandıran politikacıları kınardı. Onun kitabında her koşulda hakikati söylememenin hiçbir gerekçesi yoktur, olamaz. Bu da demek oluyor ki, düpedüz yalan söylemek kadar, seçmenlerin gözüne perde indirmeye çalışmak da yanlıştır. Çoğu politikacının yaptığı tam olarak budur: Müphem bilgi ve verilerle seçmenleri körleştirmeye veya alakasız, bambaşka bir soruya cevap vererek yöneltilen sorudan kaçınmaya çalışırlar.

Bunu neden yaptıklarının önemi yoktur. Madem hepsi size hakikati söylediğini iddia idiyor ve hatta sık sık rakiplerini açık olmamakla suçluyor, o halde hakikati (ne eksik ne fazla, olduğu gibi) söylemek boyunlarının borcudur. Onlardan bunu beklemek hakkımızdır; ancak bu sayede onlara, politikalarına ve yönetmeye ne kadar uygun olduklarına dair bilinçli kararlar verebiliriz. Eğer bunu yapamıyorlarsa, onlara oy vermeyin. Bu kişilere güven olmaz.

Bilme ihtiyacı

Gelgelelim, bekleneceği üzere, **Niccolò Machiavelli** bu görüşte değildir. Filozof olmasının yanında diplomatlık ve siyasi danışmanlık da yapan Machiavelli, bu sıfatları dolayısıyla daha pratik, politikacıların çerçevesine daha yakın bir yaklaşımı benimser. O size, siyasetteki her tür atıp tutmanın ve kaçınmanın kasten yapıldığını söylerdi. Keza kendisi de politikacılara bunu tavsiye ederdi. Neden mi? Çünkü politikacıların halktan saklaması gereken çok fazla şey vardır. Kiniklik (ki Machiavelli'nin oldukça başarılı olduğu bir şeydi bu) politikacının bu meseleye dair yetersizliğini veya cehaletini örtmeye yarayabileceği gibi, durumun size yansıtmak istemeyecekleri kadar fena olduğuna da delalet edebilir.

Temel felsefi mesele

Seçilmiş temsilcilerin hakikati söylemek gibi bir sorumluluğu var mıdır? Hakikat tek midir, yoksa çeşit çeşit mi?

Ancak, daha saygın saikler de vardır. Özünde iyi bir politikacı bile seçmenleri yanına çekmekte zorlanır, hele ki vermesi gereken zor kararlar varsa. Seçmenlere hakikati dosdoğru söylese öyle dehşete düşeceklerdir ki gerekeni yapması için gereken yetkiyi bir daha asla kendisine vermeyeceklerdir. Halkın bilmeye değil, ayartılmaya ve yatıştırılmaya ihtiyacı vardır. Ayrıca politikacı çok detay paylaşmamaya ve en önemlisi de söz vermemeye dikkat etmelidir, çünkü yanıldığı ortaya çıkabilir, işi beceremiyormuş izlenimi yaratabilir ve en kötüsü de yalancı damgası yiyebilir. Sonra bir daha kimse ona inanmayacaktır. İşte bu nedenle politikacılar yumurtalarını mümkün mertebe aynı sepete koymazlar. Böylelikle, ileride fikirleri veya koşullar değişirse, hareket edecek alanları olur.

Biraz ısrarla, Machiavelli'yi seçmenlere de birkaç tavsiye vermeye ikna edebilirdiniz. Politikacılara tavsiyesini hatırlayın; kaçamak cevaplar verdiklerinde onlara kötü gözle bakmayın hemen. En çok da, lafı dolandıran rakibinin aksine kendisinin ne kadar da dobra dobra konuştuğuyla övünenlere dikkat edin. Yalan söylemeseler bile, hakikatin tamamını paylaşmayarak size duymak istediklerinizi anlatıyor olabilirler.

Sokrates de dogmatik politikacıyı benzer biçimde ele alırdı. Sokrates'in politikacılarla hiç işi olmazdı aslında, ama bunun sebebi net cevaplar vermemeleri değildi. Aksine, Sokrates'e göre politikacılar genellikle sorunun özünü anlamaya çalışacakları yerde görüşlerini sanki tartışılmaz hakikatlermiş gibi paylaşmaya meyillidir. Kötü bir politikacı cehaletini gizlemek için kaçamak cevaplar verirken, Sokrates'in kanaatince, en iyi politikacılar her şeyin yanıtının kendilerinde olmadığını itiraf edecektir. Sokrates'in her tür iddiaya meydan okuyup baştaki sorulara yine sorularla yanıt verme yöntemine başvuran bu tarz bir politikacı, yanıt vermekten kaçınmış olmaz. Tam tersine: Rakibinin (veya gazetecinin) savlarındaki tutarsızlıkları ve çelişkileri açığa çıkarmakta, hakikate erişmeye çalışmaktadır. Tabii burada da bir çapak var. Durmadan soruya soruyla karşılık vermek, rakibin açıklarını aramak, sizi pek popüler yapmaz.

"Yalan söyleyen insan, haysiyetini bir kenara atar, adeta imha eder"
Immanuel Kant

"Bilge bir adam... inancını kanıtlarla tartar"
David Hume

Sokrates bunu zor yoldan öğrenmişti. Seçmenler yanıt ister, daha fazla soru değil; hakikatin kendilerine olabildiğince düz ve basit biçimde anlatılmasını talep ederler.

Sorun şu ki, hakikat her zaman düz ve basit değildir. "Mesele o kadar siyah beyaz değil," derdi **David Hume**. Hume kurnaz politikacılar için defansa koşar denemez belki ama onların neden bu kadar yanar döner bir izlenim verdiklerini de açıklar. "Farklı tür hakikatler vardır," der Hume. Bazı ifadeler şüphe götürmez şekilde gerçektir; bunlara "tanıtlamalı ifadeler" adını verir. Klasik bir örnek: 2+2=4. Bunun doğru olduğu aşikârdır, bir bakışta anlayabiliriz bunu. 2+2'nin 4 etmediğini iddia etmek mantıksal açıdan çelişkili olacaktır, demek ki bu beyan doğrudur. Keşke politika da bu kadar basit olsaydı.

Ama bu kadar basit değil elbette ve Hume neden böyle olmadığını açıklamayı sürdürürdü. Tanıtlamalı ifadelerin yanında bir de, sırf üstüne düşünerek doğru mu yanlış mı olduğunu anlayamayacağımız "olası ifadeler" vardır. Bunlara kanıt bulmak için gerçek dünyaya bakmamız gerekir. Mesela bir arkadaşınız cebinde 2 dolar olduğunu söylüyorsa, bunun doğru olup olmadığını cebini boşaltarak anlayabilirsiniz. 2+2=4 gibi bir tanıtlamalı ifade, mantık meselesidir; arkadaşınızın cebinde 2 dolar olması gibi olası bir ifadeyse olgusal bir meseledir. Biraz daha açmak adına, Hume 2+2=4 ifadesinin hakikatinin "zorunlu hakikat" olduğunu, bununla çelişmenin mümkün olmadığını anlatırdı. Halbuki arkadaşınızın cebinde 2 dolar olduğu ifadesini herhangi bir mantık

Hakikate ulaşmak

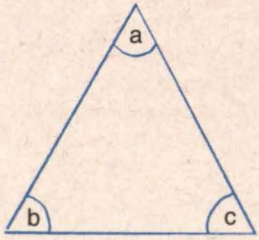

$a + b + c = 180°$

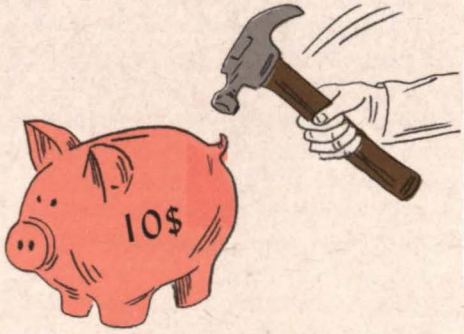

Üçgenin iç açıları toplamının 180° olduğu hakikati, akıl yürütmeyle erişilen bir hakikattir: Bunu görmek için üstünde düşünmemiz yeterlidir. Oysa kumbaramda 10 dolar olduğunu söylediğimde bu ifademi doğrulamak için kumbarayı açıp içindeki parayı saymamız gerekir; bu, zorunsuz bir hakikattir, olgular doğrultusunda kontrol edilmesi gerekir.

çelişkisine girmeden inkâr edebilirsiniz, çünkü bu gerçekte olan duruma, olgulara dayanan bir "zorunsuz hakikattir".

Basit yanıt yok

Gelin görün ki, zorunlu, yani mantığa dayalı hakikatlere, matematik ve mantığın soyut dünyası haricinde pek rastlanmaz. Siyasetin bütün olayı zorunsuz hakikatlerdir; haliyle, siyasetçilerin beyanları da kaçınılmaz olarak Hume'un olası ifadeler dediği türdendir. Bunların hakikatini ancak elimizdeki verilere göre değerlendirebiliriz. Her ne kadar bazı ifadeler ikna edici biçimde doğrulanabilse de, örneğin dış borcun şu an X milyon olduğu verisine ulaşabilsek de, geriye daha nice gri bölge kalır; mesela bu borcun beş yılda ödenebileceği iddiası. Hatta olası ifadelerde mesele sadece doğru yanlış meselesi bile değildir; ortada bir olasılık vardır ve bu olasılığın derecesi onu destekleyebilecek kanıtların ne kadar güçlü olduğuna göre değişir.

Hal böyleyken politikacıların sözler vermekten kaçınmasına şaşmamalı. Son tahlilde, her şeyi göz önüne alıp olguların en azından erişebildiğimiz kadarını değerlendirdiğimizde, politikacıların net yanıtlar vermemesinin nedeninin filozofların net cevaplar vermemesinin nedeniyle aynı olduğu söylenebilir belki: Soruları siz ne kadar basit bulsanız da, basit yanıt diye bir şey genelde yoktur.

Karar vermek

Muhtemelen bu konuda Kant'la hemfikirsiniz; politikacıların size gerçeği, sadece gerçeği söylemesi gerektiğine inanıyorsunuz. Ama Machiavelli'nin daha pragmatik yaklaşımını da bir düşünün isterseniz: Politikacılar her zaman yetersizliklerini gizlemeye çalışmaz, bazen bu tür yanıtlar vermelerinin sebebi ülkenin çıkarlarını korumak da olabilir. Keza Sokrates'in dediği gibi yanıt vermekten kaçınmaktan çok hakikate erişmeye çalışıyor da olabilirler. Belki de, hakikatin biraz ele geçirilmesi zor bir kavram olduğu konusunda Hume'a hak vereceksiniz.

İşimi yürütmeye çalışıyorum ama yönetmeliklerden, bürokrasiden ve vergilerden fırsat kalmıyor.

Smith • Hume • Marx

Bugünlerde bir şeyleri halledebilmek sahiden mucize. Üretim yapan, refaha katkı sağlayan ve iş imkânları yaratan insanların yolunu devletin müdahaleleri kesiyor. Onca kurala uymaya çalışmak öyle bir kâbus ki, işimizin başında duracağımız yerde formalite peşinde koşmak zorunda kalıyoruz. Üstelik maliyeti de büyük: Hem sağlık ve güvenlik yönetmeliklerine uy hem tüketiciyi koruyan kanunlara riayet et hem de asgari ücret öde. Ne için peki? Kârımızın büyük kısmı zaten vergiye gidiyor. Rahat bırakın bizi artık.

Girişimcilerin istedikleri gibi at koşturdukları; onlar üretimlerini yapıp para kazanırken devletin işlerine burnunu sokmadığı eski günlere özlem duyuyorsunuz anlaşılan. Böylesi bir altın çağ var mıydı sahiden? Modern sanayinin ve kapitalist piyasa ekonomisinin modern idare sistemlerinden epeyce sonra geliştiği düşünülürse, bu senaryo pek olası değil. Bir yönetim ne kadar özgürlükçü olduğunu iddia ederse etsin, *raison d'être*'i yasamadır; haliyle de ülkenin çıkarını gözetmek için şirketler üstünde bir miktar kontrol sahibi olmak isteyecektir.

Bunun iyi mi yoksa kötü mü olduğuysa tartışmaya açıktır. Bu konuda genelde bir numaralı otorite kabul edilen **Adam Smith**, piyasa ekonomisinin mimarı değilse bile onun nasıl işlediğini ilk analiz eden, güçlü ve zayıf yönlerini ilk ortaya koyan kişidir. Bunu duymak herhalde sizi rahatlatacaktır: Smith, işletmelerin rahat bırakılması gerektiği yönünde güçlü bir savunma yapardı. "Üretkenliği sağlayan ve fiyatları belirleyen, serbest piyasadaki rekabettir," der Smith. Bu bir arz talep meselesidir; uzun vadede ikisi bir dengeye oturur. Müşteriler arzu ettikleri ürünü makul bir fiyata alırlar, üreticiler de bundan makul bir kâr elde ederler. Devlet müdahalesine gerek olmadığı gibi, böyle bir müdahale pek arzulanmaz da.

"Yasama organı ne zaman işverenle çalışan arasındaki ihtilafları düzenlemeye kalksa, ona kılavuzluk eden yine işveren olur"

Adam Smith

"O halde, herkesi düzenbaz varsaymak sadece siyasi bir ilkeden ibarettir"

David Hume

"Devlet illa müdahale edecekse de," derdi Smith, "bari az etsin." İdeal bir dünyada, işletmelerin üretim süreçlerinde etik davranacakları, müşterilerine adil yaklaşacakları varsayılabilirdi, ama ne yazık ki son derece kusurlu bir dünyada yaşıyoruz. Smith de bunu üzülerek kabul eder, ama sadece ahlaksız tüccarları durdurmak için bazı kanunlar çıkarılması gerektiğini savunurdu. Piyasanın tamamının düzenlenmesine gerek yoktur; yalnızca gerektiği şekilde işlediğini teminat altına almak yeterlidir. Mesela, bir ürünü sadece tek bir şirket üretiyorsa rekabet yok demektir; bu da tüketiciyi şirketin insafına bırakır, şirket etikete kaç yazarsa onu ödemek zorunda kalır. Dolayısıyla, tekelin önüne geçecek bir kanun şarttır. Sonra tabii bir de şirketlerin gizlice anlaşıp kartel oluşturmasına, fiyatları sabitlemesine ve ürünleri kontrol altına almasına engel olmak gerekir. İçeriden bilgilendirmeyle yapılan ticari işlemlere, dolandırıcılığa, hilelere vs. karşı kanunlara olan ihtiyaca, hele hele kusurlu veya tehlikeli ürünlere dair düzenlemelere hiç girmiyoruz bile.

Kusurlu bir sistem

Smith bu sistemin mükemmel olmadığını, her zaman sistemdeki boşlukları bulup istismar etmeye meyilli insanlar olacağından bu tarz düzenlemelerin gerektiğini üzülerek de olsa kabul ederdi. Ayrıca işletmeleri tamamen özgür bırakmanın tüketici-tedarikçi ilişkisi eğrisini saptırmakla kalmayıp bir de üstüne emek gücünün sömürülmesine yol açabileceğini de itiraf ederdi. Smith, gerek köle ve çocuk emeği belalarının gerekse üç kuruşa çalışanların içinde bulunduğu durumun pekâlâ

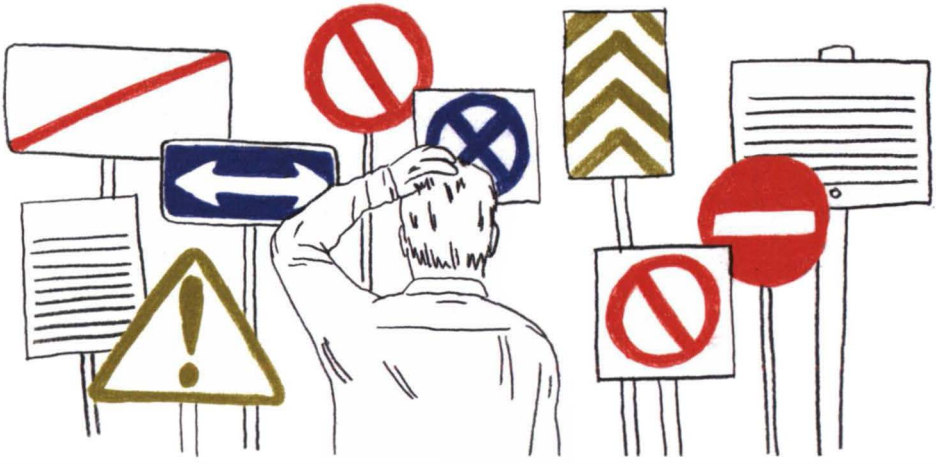

farkındaydı; haliyle, onların koşullarını iyileştirmek adına devletin müdahil olmasına herhangi bir itirazı olmazdı.

Olay şu ki, derdi kendisi, her ne kadar bir miktar devlet müdahalesi gerekse de, bu müdahale işletmelerin piyasa sistemi içinde serbest hareket etmesine izin vermeli; girişim ve inovasyon hevesini kaçıracak kadar sıkı olmamalıdır. Devletler insanları ahlaksız işletmelerden korumaya yardımcı olabilir, ama asıl olarak ülkenin ve vatandaşlarının çıkarını gözetmelerinde fayda vardır.

İşte bu noktada Smith'in arkadaşı **David Hume** tartışmaya tam da vaktinde katılabilirdi. Smith'in söylediği üzere işletmelerin kendi işlerini kendilerinin gözetmeleri gerektiği fikrine katılır, ancak piyasa ekonomisinin temin edemeyeceği bazı şeyler olduğuna da dikkat çekerdi. Mesela, sokak lambaları. Aklı başında hiçbir girişimci onları serbest piyasada satmaya kalkmaz, çünkü herkesin bedavaya kullanacağı bir şeyi kim para verip satın almak ister ki? Bunlar kamu malıdır, haliyle parası da kamunun cebinden çıkmalıdır. Yani bu, devletin sorumluluğudur. Fakat devletin de bu parayı çıkarmak için vergi toplaması gerekir. Aynısı, örneğin silahlı kuvvetler ve polis için de geçerlidir: Bunların amacı herkesi korumaksa, parasını hepimiz ödemeliyiz. Hatta ülkenin diğer bölgelerinin

Temel felsefi mesele

Devletin özel işletmelere müdahale etmeye ne kadar hakkı vardır? Devlet, tüketicileri ve çalışanları korumakla yükümlü müdür? İşletmeler herkese ait olup herkesçe mi işletilmelidir?

de altyapısına, sözgelimi yollarına ve tren raylarına, elektriğine, suyuna hatta eğitimine, sağlığına ve sosyal güvenliğine de kaynak ayrılması gerektiği savunulabilir. Bu şeyler herkes kadar şirketlerin de yararına olacağına göre, onların da paylarına düşen vergileri ödemesi gerekir. Ne yazık ki bu, devletlerin şirketler üzerinde bir miktar iktidar kurması anlamına gelecektir ki bunun, kâr elde etme potansiyellerine müdahale olarak yorumlanması mümkündür.

"Çok doğru," diye yanıtlardı Smith. Serbest girişim ilkesi hâlâ geçerlidir elbette, ama pratikte tıkır tıkır işlemez. Yani, biraz düzenlemeye, biraz da para talep etmeye gerek vardır. "Yazık, keşke bu düzenlemelerin bu kadar kısıtlayıcı olması gerekmeseydi," diye söze girerdi

"Süreç öyle karmaşıktır ki anormal işleyişe sayısız fırsat sunar"
Karl Marx

"En iyi yönetim, hiç yönetmeyendir"
Henry David Thoreau

Hume. Piyasa sisteminin her kusuruyla başa çıkmak, her tür numarayı önceden görmek zorunda kalan yasa, herkese sanki bir dolap çeviriyormuş muamelesi yapmaya meyleder, bu da vurayım derken öldürmesiyle sonuçlanabilir. Ne ironiktir ki, en büyük darbeyi de genelde boğazına kadar bürokrasiye batmış, yüksek vergilerden illallah etmiş küçük işletmeler yer; büyük şirketlerse kanunları eğip bükmenin, vergi ödemekten kaçmanın bir yolunu bulmak için gereken kaynaklara sahiptir.

Devlet kontrolü

Demek ki Smith ve Hume'a göre, işinizi yürütebilmek istiyorsanız dışarıdan biraz müdahaleye katlanacaksınız. Oysa **Karl Marx** bahsettiğiniz bu durumu ölümcül bir hastalığın semptomu olarak görürdü. Smith gibi Marx da piyasa ekonomisinin işleyişini anlamaya epeyce vakit ayırmış, kafa yormuştu. Bu sistemin inovasyona teşvik etmesini, refah yaratmasını o da takdir ediyordu, ama geçerliliğini de sorguluyordu. Marx, özgür olmadığı halde büyümekle övünen bir sistemin, bırakın adil bir işleyişi, sırf kendini idame ettirebilmek için bile dünya kadar müdahaleye ihtiyaç duyduğunu söylerdi. Sistem yürüsün diye durmadan orasıyla burasıyla oynamaktansa neden hazır başlamışken tüm kuralları devletin koymasına izin vermeyelim ki? Her tür işletme devlet kontrolüne girerse, üretim araçları halka ait olursa, haksız uygulamalara ve sömürüye karşı düzenlemeler yapmaya gerek kalmaz. İşletmenizi rekabete sokmakla uğraşmanıza gerek kalmayınca tüm enerjinizi toplumun tamamına fayda sağlayacak ürün ve hizmetler sunmak için sarf edebilirsiniz.

Karar vermek

Girişimci olarak sizin gözünüzde bürokrasi sadece kısıtlayıcı değil, bir o kadar da gereksiz. Smith de bu görüşünüzü büyük oranda destekler, düzenlemelerin serbest piyasaya engel teşkil ettiğini söylerdi. Ama belki siz de onun gibi, piyasanın bazı noktalarda yönlendirilmeye ihtiyaç duyduğunu kabul eder ve hatta Hume'un kamu yararı için bir miktar devlet müdahalesi gerektiği görüşüne katılırsınız. Hatta Marx'ın yapmışken tam yapma önerisine; kapitalizmin temelden kusurlu olduğu, sanayi ve ticaretin toplumun tamamına fayda sağlaması gerektiği, bunların halka ait olduğu fikrine ikna olabilirsiniz.

"Uzman" olduğu söylenen kişilerin öngörülerine itibar etmeli miyim?

Konfüçyüs • Machiavelli • Hume

Bazı politikacılara kalsa, onların yolundan gitmezsek ülke şimdikinden de yoksul bir duruma düşecek. Rakipleriyse tam aksi yönde kanıtlar ortaya koyar. Ekonomistler, izlenen farklı politikaların piyasalar üzerindeki etkilerini öngörebileceklerini söyler durur. Ama ne hikmetse son küresel ekonomik krizin gelişi gözlerinden kaçtı! Ve şimdi hemen her bilim insanı, fosil yakıt kullanma alışkanlığımızın iklim değişikliğine yol açtığını söylüyor. Bazı politikacılara ve ekonomistlere göreyse bu iddia doğru değil. Kime inanacağız?

Acı ama gerçek: Politikacılar, emlakçılardan ve pazarlamacılardan sonra toplumda en az güvenilen gruptur. Onlar da bunun farkında. Haliyle, seçmenleri kendi iddialarının ve vaatlerinin geçerliliğine ikna etmek için ekonomistler, bilim insanları, akademisyenler, iş insanları gibi (işe bakın ki filozofların aralarında yer almadığı) birtakım uzmanları kanıt olarak gösterebilirler. Politikacının hayata geçirmeyi planladığı uygulamaların seçmenler için en iyi seçenek olduğunu veya rakibin politikalarının her şeyi mahvedeceğini seçmenlere gösterebilmek için çoğu zaman bu uzmanlardan alıntılar yapılır.

Dolayısıyla, uzmanlar geleceği tahmin etmeyi meslek edinmiş kişilerdir. Sorun şu ki, tahmin dediğimiz şeyin bazen yanılmak gibi kötü bir özelliği vardır. Gerçi belki haksız bir yakıştırma bu; hava tahmin raporu yılın 364 gününü doğru bilir, ama insanlar tutup kasırgayı önden haber veremediği o bir günü hatırlar, dolayısıyla da ona fal muamelesi yaparlar. Atılan çamurun izi kaldığından, uzmanların tahminlerine şüpheyle, hatta neredeyse politik vaatlere yaklaştığımız ölçüde bir şüpheyle yaklaşırız.

"Öyle de yapmamız gerekir zaten," derdi **Konfüçyüs.** Birinin iddialarına güvenip güvenemeyeceğimizi anlamak için, atıfta bulunulan kanıtlara değil iddiayı yapan kişiye bakmamız gerekir. Konfüçyüs'e göre "üstün insan", yani güvenebileceğiniz kişi,

Temel felsefi mesele

Geleceği kesin biçimde öngörmek mümkün olacak mı? Bir şeyin bir diğer şeyin sebebi olduğuna inanmanın mantıklı bir gerekçesi var mı?

vaatlerle ve iddialarla değil, bizzat örnek teşkil ederek insanlara yol gösterir. Bu ister politikacılar olsun ister uzmanlar isterse başka biri... güvenilir olup olmadıklarına karar vermek için hepsini sicillerine, ne dediklerinden ziyade ne yaptıklarına göre değerlendirmeliyiz. Ancak o zaman tahminlerini masaya yatırabiliriz.

Hatta o noktada bile, iddianın sahibinin "aşağı insan" olduğuna, yani kendi çıkarlarını gözettiğine dair emarelere karşı tetikte olmanızda fayda vardır. Örneğin, bir politikacı kenevirin kanser tedavisinde kullanılabileceğine ilişkin kanıtlar sunup bu doğrultuda onu yasallaştıracağını söyleyebilir. Doğruysa ne güzel, ama bunu söylemesinin başka bir nedeni de olabilir mi? Kenevir kullanan milyonlarca insanın duymak istediğini dile getirerek tribünlere mi oynamaktadır? Belki de uzman danışmanlarından biri ona çikolatanın mucizevi bir tedavi yöntemi olduğu bilgisini vermiştir. Eğer bu politikacı bir bisküvi-çikolata fabrikasından sponsorluk desteği alıyorsa, söz konusu araştırmaya da bu şirket fon sağlamışsa, bu kişiye "üstün" demek güçtür.

Gerçekçi olalım

"Onurlu davranmak iyi hoş da, politika, diplomasi ve iş dünyasında işler böyle yürümez," derdi **Niccolò Machiavelli,** Konfüçyüs'e. Konfüçyüs'ün tespitleri yarı yarıya isabetliydi; gerçekten de iddialara veya tahminlere değil kişiye bakmalıydık. Ancak bunun sebebi, sözlerine zaten güvenemeyeceğimizi hepimizin baştan bilmesidir: Hepsi, sizden destek alabilmek adına, duymak istediğinize inandıkları şeyleri söylerler. "Bu o kadar kötü bir şey olmayabilir üstelik," diye öne sürerdi Machiavelli. Başarılı bir politikacı, seçmenlerine de yarar sağlayabilecek ikna yöntemlerini sergiliyor olabilir. Politika ve diplomasi dünyası belirgin sınırların ve çelebiliğin arzu edilir ölçüde hâkim olduğu bir alan değildir; biraz sinsi olmakla beraber sizin tarafınızı tutan biri epey işinize yarayabilir. Ayrıca olaya muhtemelen seçmenlerinden daha hâkimdir, ama bir şey yapabilmek için önce güç veya yetki sahibi kılınması gerekir; bu noktaya ulaşmak için de uzmanların tahminleri doğrultusunda tozpembe bir gelecek vaat etmekten çekinmez. Mesele tahminlere ve vaatlere güvenip güvenmeyeceğimiz değil, bu işi o kişiye emanet edip etmeyeceğimizdir.

David Hume ise bu tahmin meselesine farklı bir açıdan bakmanızı isterdi. Kendisi

"Üstün insan neyin doğru olduğunu anlar, aşağı insan ise neyin satacağını"

Konfüçyüs

"İnsanı dip noktadan büyük refaha taşıyacak şey her zaman için güçten çok, kurnazlık ve hilekârlıktır"
Niccolò Machiavelli

çoğu konuda, hele ki politikacıların iddiaları ve vaatleri hususunda şüpheciliğiyle meşhur olsa da hava durumu tahmini yapanlara biraz olsun sempati besler. Gerçi, her tür tahminin geçerliliğinden şüphe duyduğundan, onların bile paçayı hepten kurtarmasına izin vermez.

Sorunlardan biri, diye açıklar Hume, bazı şeylerin gerçekleşeceğini düşünmek için hiçbir rasyonel gerekçemiz olmamasına rağmen beklentilerimizin bu yönde olmasıdır. Eğer bir şeyi her yaptığımızda, mesela belli bir mantar cinsinden her yediğimizde çok fena rahatsızlanırsak, o mantarın bizi hasta ettiği sonucuna varmamız pek uzun sürmez. O mantarı her yediğimizde rahatsızlandığımız düşüncesine alıştığımız için, gelecekte de onu yersek aynı şeyleri yaşayacağımızı öngörürüz.

Sağduyudan ibarettir bu, Hume da kabul eder bunu, ama rasyonel değildir işte. A olduğunda her defasında B oluyor diye, B'nin sebebinin A olduğunu varsayamayız. Başka bir örnek verelim. Uykunuz ağır olduğundan iki çalar saat birden kuruyorsunuz. Birinin ayarı tam, diğeri birkaç dakika geriden geliyor. Her sabah önce ilk alarm, kısa bir süre sonra da ikincisi çalıyor. Her defasında böyle oluyor. "Sağduyunuz" size ikinci alarmın çalmasına ilk alarmın sebep olduğunu mu söyler? Elbette hayır.

Mantarların sizi hasta ettiğinin tek kanıtı, bu iki olay arasında Hume'un deyimiyle "daimi bir aradalık " bulunmasıdır. İki alarm saati örneğinden de gördüğümüz üzere bu kadar veri, böyle bir sonuca varmaya yetmez. Oysa biz yine de bunu yaparız ve çoğu zaman bir şeyin diğerine sebep olduğuna ilişkin tahminlerimiz doğru çıkar. Hal böyle olunca da, bir bilim insanı karbon emisyonlarının küresel ısınmaya

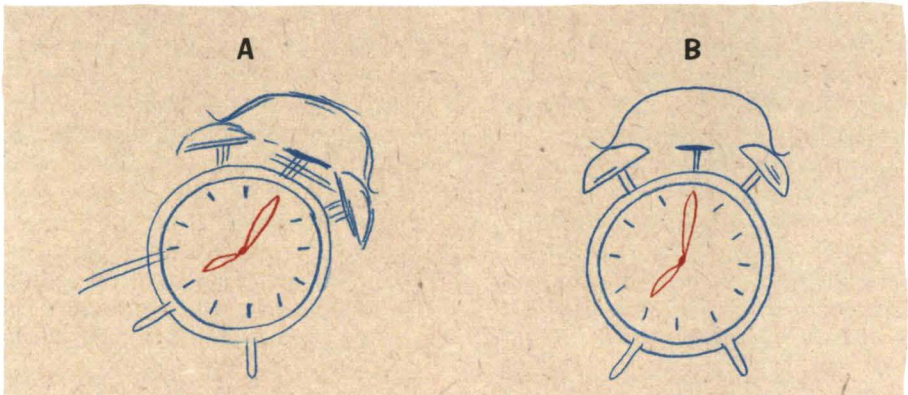

İki çalar saat 7'ye kuruludur. A saati tam 7'de çalar. B saati ise A'dan biraz geridir, haliyle biraz daha geç çalar. Tabii bu her sabah tekrar eder. İlk önce A saati çalar, sonra B saati. B'nin çalmasına A mı sebep olmaktadır?

"Demek ki alışkanlık, insan yaşamında önemli bir pusuladır"
David Hume

neden olduğunu ve fosil yakıt kullanmaktan vazgeçmediğimiz takdirde korkunç iklim olayları yaşanacağını söylüyorsa, ona inanmaya meyilliyizdir.

Mesele büyük oranda, tahminlerimizi deneyimimize bağlı kanıtlara dayandırmaktan kaynaklanır. B olayının A olayının arkasından geldiğine ne sıklıkla şahit olursak, B'nin sebebinin A olduğunu düşünme ihtimalimiz o kadar artar. Ne zaman kedili yerlere gitsem hapşırıyorum; demek ki kediler beni hapşırtıyor. Ama eğer söz konusu deneyim sadece bir kere yaşandıysa, nedenselliği destekleyecek pek bir kanıt yoktur. Örneğin, Ruritanya'da solcu yönetimin başa geçtiği günün hemen ertesinde küresel çapta bir ekonomik kriz patlak vermişti. Halbuki bu krizi Ruritanya'daki seçimlerin çıkardığını iddia etmeye kalkmayacaksınızdır, ne de olsa arada o "daimi bir aradalık" yok. Ayrıca öngörüler genellikle X'in gerçekleşeceği çünkü Y'nin ona sebep olacağı gibi bir savla yapılır. Yani Y olduğunda, arkasından mutlaka X gelecektir. Güçlü bir sav, tabii eğer Y'nin gerçekten de X'in nedeni olduğu varsayımını peşinen kabul ediyorsanız. Aslında buna inanmamızın tek sebebi, bugüne kadar hep böyle olmuş olması... en azından, bildiğimiz kadarıyla. Elbette olayların böyle seyretmediği örnekler de yaşanmış olabilir, ama bunlar bizim bilgimiz dışındadır.

Yanıtlarını kaçamak bulabileceğinizi düşünen Hume sizden özür diler ve sebebini açıklardı: Kendisi de sağduyu ve rasyonel düşünce arasında sıkışmış durumdaydı. Geçmiş deneyimlere (Hume'un "alışkanlık" dediği şeye) bakarak gelecekte neler olabileceğine dair epeyce fikir sahibi olabiliriz, ama kanıtları dikkatli incelememiz, her tür tahmine sezgisel karşılık vermektense bunun ne kadar olası olduğunu rasyonel olarak değerlendirmemiz gerekir. Unutmayın ki uzmanlar da tam olarak aynısını yaptıkları için bazen büsbütün yanılırlar.

Karar vermek

Politikacılarımızın ve danışmanlarının onurlu davranmasını beklemeye hakkımız var mı? Konfüçyüs'ün izinden gidip, bu soruya evet yanıtını verebilir ve gizli saiklerini bulmak amacıyla geçmişte neler yaptıklarına bakabilirsiniz. Biraz daha şüpheci bir yapınız varsa, politika ve diplomasinin "karanlık meslekler" olduğu ve işi en iyi yapacak kişileri tercih etmemiz gerektiği görüşünde Machiavelli'ye katılabilirsiniz. Belki Hume gibi siz de, uzmanlara biraz daha şefkatli yaklaşır; öngörülerin hiçbir zaman somut bilim düzeyine gelemeyeceğini, dolayısıyla sağduyularımıza güvenmemiz gerektiğini kabul edersiniz.

Bu yönetime çok tepkiliyim. Neden sesimi bir türlü duyuramıyorum?

Marx • Voltaire • Thoreau • Rousseau

Demokrasi mi? Şaka yapıyorsunuz herhalde. O dediğiniz birkaç senede bir pusulaya damga basmaktan ibaret. Kalan zamanda yönetimdekileri kendi haline bırakırsınız; onlar da haksız, tehlikeli, düpedüz çılgınca ne kadar şey varsa yaparlar. Size de televizyonun veya radyonun karşısında saçınızı başınızı yolmak, kahvaltı esnasında gazeteyi okurken lokmanızın boğazınıza dizilmesi kalır. Milyonlarca insanın hayatını etkileyecek kararlar alır, savaş çıkarır, çevreye zarar verir, kamunun parasını çarçur ederler... ve sizin elinizden hiçbir şey gelmez. Yoksa gelebilir mi?

Muhalifliğin sağlıklı bir şey olduğunu söyleyecek filozof bulmakta inanın hiç zorlanmazsınız. Hatta filozofların çoğu onlara öğretilenleri, onlara dayatılan otoriteyi hayatının bir noktasında illaki sorgulamıştır. Hatta bazıları (mesela Sokrates, *bkz.* s. 113) yetkililerle zıtlaştığı için bedel ödemek zorunda kalmıştır. Oysa sesinizi duyurmak veya somut bir şeyler ortaya koymak için yapabileceklerinize dair işe yarar tavsiyeler verebileceklerin sayısı pek azdır. **Karl Marx**'ın da dediği gibi "Filozoflar dünyayı çeşitli şekillerde yorumlamıştır sadece. Halbuki asıl mesele onu değiştirmektir." Birazdan kendisine döneceğiz.

Gelin önce, fikirlerini dile getirdiği için sürekli sıkıntı yaşayan biriyle, ifade özgürlüğünün ateşli taraftarı **Voltaire** (1694-1778) ile başlayalım. Bunu hiçbir zaman bire bir söylememiş olsa da, bu konudaki duruşu şöyleydi: Söylediklerinize katılmayabilirim, ama bunu söyleme hakkınızı sonuna kadar savunurum. Ancak bu, haberleri duydukça ahlayıp vahlamaya devam etmenizi tavsiye ettiği anlamına gelmez. İstim atmaya yarayabilir bu belki ama nihayetinde boş bir davranıştır. Hayır, Voltaire kelimelerin, özellikle de yazının değişim yaratma gücüne kalpten inanırdı. Televizyona bağırıp çağıracağınıza, o düşünceleri harflerle kâğıda dökün; kitaplar, makaleler yazın; bir blog açıp görüşlerinizi herkesle paylaşın. Araştırmacı gazetecilerin

Temel felsefi mesele

Devlet yöneticilerini protesto etmeye hakkımız var mı? Sivil itaatsizlik meşru mudur? Peki ya protesto ederken şiddete başvurmak?

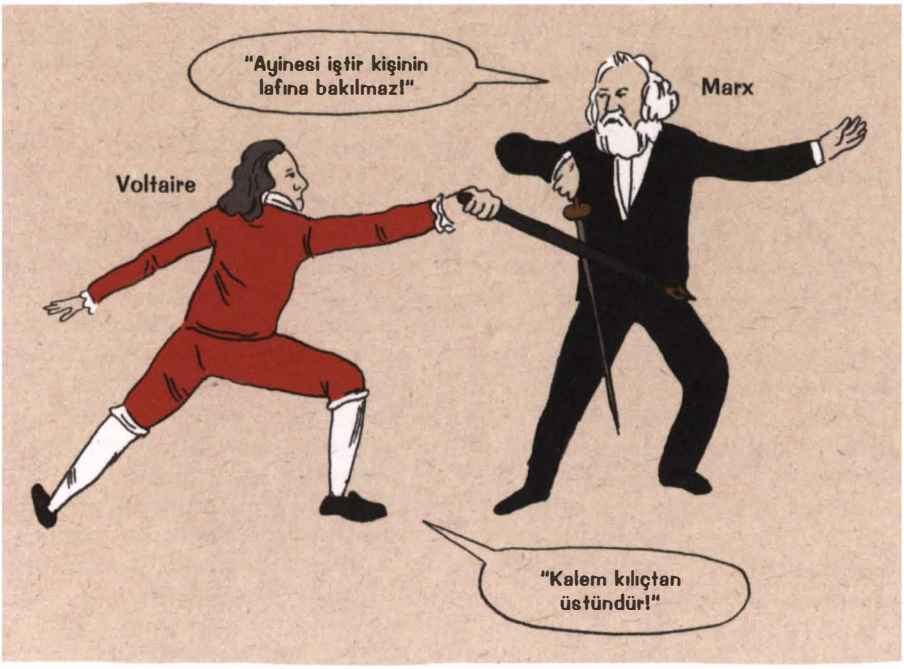

işini rahat rahat yapabildiği, otoritenin eksiklerini ve yozlaşmış yanlarını ifşa edebildiği özgür basın talebinize yönelik kampanyalar yürütün. Emin olun öfkeden kuduracaklardır. Her halükârda, kendi kendinize söylenmekten çok daha tatminkâr olacaktır bu. Hem bakarsınız işler büyür, muhalif bir harekete dönüşür, kamuoyunda yankılanır ve reformlara vesile olur.

Sivil itaatsizlik

Hepimiz Voltaire kadar dışadönük değiliz, keza sözcüklerle de aramız o kadar iyi değil. "Dert etmeyin, yine de ilgilerini çekebilirsiniz," derdi **Henry David Thoreau**. Meclis koridorlarından çok uzaklarda, New England'daki barakasından manşetlere çıkmayı nasıl başardığını, halkı tartışmaya sevk edip yönetimi nasıl köşeye sıkıştırdığını size anlatırdı. Hiçbir şey yapmayarak başarmıştı bunu. Daha doğrusu, özel olarak bir şeyi yapmayarak. Vergi vermeyi kesmişti. Zira vergilerinin Meksika'daki savaşı finanse etmek için kullanıldığına inanıyor ve bunu ahlaken sakıncalı buluyordu. Bu sivil itaatsizlik eylemi ülke yasalarını çiğnemesini gerektirmiş (ve bu sayede epeyce ses getirmiş) olabilirdi, ama riayet ettiği ahlak yasalarını ülkenin yasalarından üstün görüyordu. Yasaları yönetimler yapar ve yönetimler her zaman iyi değildir. Hatta, derdi Thoreau, çoğu kötüdür ve düzgün insanların ahlaki ilkeleriyle çelişir. Bu tür durumlarda bırakın kanunu çiğnemenin mubah olmasını, bunu yapmak, yani "vicdanını kanun koyuculara

"Yerleşik otoritelerin yanıldığı konularda haklı olmak tehlikelidir"

Voltaire

teslim etmemek" ahlaki bir görevdir. Yönetime, yaptığı şeye katılmadığınızı söylemeniz beyhudedir, yasalarına ilişkin düşüncenizi onlara (ve halka) bizzat göstermeniz, adaletsiz ve ahlaken sıkıntılı yanlarını ifşa etmeniz gerekir. Kendi ahlaki ilkelerinizi ihlal etmeden, kanunu sembolik olarak çiğneyerek kendinizi bir baş belasına dönüştürebilirsiniz. Verginizi ödememek gibi basit bir şey de olabilir bu, vicdani ret gibi daha ciddi bir şey de... Rosa Parks sadece oturması yasak olan otobüs koltuğuna oturarak koca bir insan hakları hareketi başlatmıştı. Pasif direniş de iyidir mesela, Gandi'nin sırf dikbaşlılıkla neler başardığına bir bakın.

Doğrudan eyleme geçmek

Thoreau'nun sözleri protesto iştahınızı kabarttıysa, daha aktif bir direniş biçimini de değerlendirmek istersiniz belki. Yine Thoreau'nun ilkelerinizden taviz vermeme düsturundan yola çıkarak, burada da kanunu küçük bir yerden çiğneyeceksiniz, ama bu defa sadece itaat etmemek yerine daha doğrudan eyleme geçeceksiniz. Mesela engelleme olabilir; buldozerlerin ağaçları yerle bir etmemesi için bir ağaca yerleşebilirsiniz. Veya kamu malına temsili bir zarar verebilir, sözgelimi askeri üssün çevresindeki dikenli telleri bir yerinden kesebilirsiniz.

Doğru mu duyduk? Thoreau'nun sakin itaatsizliğinden biraz uzaklaştığımızı mı düşünüyorsunuz? Evet, kendisinin bu yöntemleri tercih etmeyeceğini söylerdi muhtemelen, ama kötü yasalara meydan okuma çabanızı desteklerdi. Söz konusu aktif protestoysa, daha pratik ipuçları için başka bir isme başvurmanız gerekebilir.

Bu da bizi tekrar Marx'a getiriyor. O da Thoreau ile aynı dönemde yaşamıştı. Kötü yasalar ve kötü yönetimden o da Throeau kadar şikâyetçiydi, ama asıl derdi kapitalizmin ahlaksızlığıydı. Üstelik daha önce de söylediğimiz üzere, fikirleri yalnızca dile getirmek onu kesmiyordu; bir şeyleri değiştirmenin bizim sorumluluğumuzda olduğuna inanıyordu. Thoreau içedönük akademik bir tipti; Marx ise ateşli bir sokak dövüşçüsüydü, ahmaklara tahammülü yoktu. Yönetime gerçekten bu kadar tepkiliyseniz, size danışmanlık etmesini isteyeceğiniz filozof Marx'tır.

Marx'ın görüşleri on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki çalkantılı dönemde, Fransız ve Amerikan devrimlerinin halkın yönetim hakkındaki görüşlerini açıkça ortaya koymasının üstünden henüz az bir vakit geçmişken şekillenmişti. Marx, bir diğer Fransız delifişek Voltaire'in çağdaşlarından **Jean-Jacques Rousseau**'ya katılıyordu: Yönetim, hatta sistemin tamamı, varlıklıları kayırır. Sözüm ona sivil toplum bize özgürlük vereceği yerde, işinde gücünde olan sıradan insanları zincire vurmuş, reform yapılmasını neredeyse imkânsız hale getirmiştir.

"Ne şanslısınız ki bildiğim birkaç taktik var," derdi Marx size. Şu Thoreau var ya, aslında iyi niyetli bir adam, ama sırf bir kişi vergisini ödemiyor diye koca yönetim diz çökmeyecektir herhalde, değil mi? Kitlesel bir hareket şart. Bunun için de insanları bilgilendirip eğitmek, içinde bulundukları durum hakkında bilinçlendirmek gerekiyor.

"Eski toplumun cinayetlerinin ıstırabını da, yeni toplumun kanlı doğum sancılarını da kısaltmanın, basitleştirip yoğunlaştırmanın tek yolu vardır ve o yol, devrimci terördür"

Karl Marx

Evet, tıpkı Voltaire'in de dediği gibi, broşürler, posterler hazırlayın, blog açın, ama bunu yönetimi hedef alarak yapmayın: Hedefiniz halk olsun, onları olabildiğince öfkelendirmeye bakın. Yeterli kitleye erişince protesto gösterileri düzenlemeye başlayabilirsiniz. Yanınızda yeterli sayıda insan olduğu sürece eylemler, yürüyüşler, imza kampanyaları ve hatta devlet binalarını işgal etmek etkili yöntemlerdir. Ayrıca, işçilerin gücünü unutmayın. Buna boşuna işgücü dememişler. Birleştikleri takdirde işçiler zincirlerini kırabilir, işverenlerinin ve yönetimin üzerinde ekonomik baskı kurabilirler.

Gücü ele geçirmek

Sorun şu ki, yönetimler her zaman adil dövüşmez ve bu tür eylemleri bastırmak için şiddete başvurabilirler. Marx da bunu kabul ederdi mutlaka. Dolayısıyla, daha büyük resme odaklanmamız, belki biraz daha Machiavelli tarzı bir yaklaşım benimseyerek hedefe giden her yolu mubah görmemiz gerekebilir. Ne de olsa Thoreau bile kanun kötüyse onu çiğnemenin ahlaki bir sorumluluk olduğunu söylemiştir.

Gücü elinde tutanların kendi istekleriyle çekilmeyecekleri aşikâr. Haliyle, gücü onların elinden almak ve gerekirse bunun için şiddete başvurmak gerekir. Halk susturulmuş durumda olduğu için değişim yönünde verdiği mücadele, sınıf mücadelesi, adil bir savaştır. Protesto gösterilerinde biraz şiddet görmeye hazır değilseniz, televizyonun veya radyonun başında bağırıp çağırmaya devam etmeniz gerekecek.

Karar vermek

Kuru kuru şikâyet etmeyi bırakıp sesinizi duyurmak, görüşlerinizin dikkate alınmasını sağlamak istiyorsunuz. Voltaire'in tavsiyesine uyup düşüncelerinizin geniş kitlelere ulaşmasını sağlayabilir, basın özgürlüğünü destekleyebilirsiniz. Veya Thoreau'nun yaptığı gibi bir adım daha ileri gidip yapıcı itirazlarla, sivil itaatsizlikle hatta barışçıl eylemlerle hoşnutsuzluğunu gösterebilirsiniz. Yönetimin yaptıklarına gerçekten çok karşıysanız, Rousseau'nun veya Marx'ın savlarına kulak verip onu devirecek bir devrim seçeneğini düşünebilirsiniz.

Son günlerde kapıdan dışarı çıkmaya korkar oldum.

Hobbes • Locke • Mill • Camus • Foucault

Haberlere bir baksanıza. Suç oranları yükselişte ve her dakika terörist saldırı olacak korkusuyla yaşıyoruz. Yaşadığımız kasabaların, şehirlerin koca koca mahallelerine adım bile atamıyoruz, hele ki hava kararduktan sonra. Daha geçenlerde okudum, yine bir sürü hırsızlık olmuş. Gaspa ve tecavüze uğrayan insan haberleri artık rutinleşti. Gençler çeteler halinde sokaklarda kol geziyor. Artık tek başına sokağa çıkmak dahi güvenli değil. Her şey kontrolden çıktı, ama kimse bu konuda bir şey yapmıyor. Hukuk ve nizam nerede?

Ne kadar can sıkıcı da olsa, suç hayatın bir gerçeği. Hep vardı, hep de olacak. İnsanlar devletin bu konuda bir şeyler yapmasını bekliyor. Makul bir beklenti gibi, sonuçta devletin başlıca görevlerinden biri vatandaşlarını korumaktır. Asıl mesele bunu fazla otoriterleşmeden, tiranlaşmadan nasıl başarabileceğidir. Siyasi tartışmalara da her daim konu olmuştur bu, özellikle de seçim dönemlerinde. Bir taraf hukuku ve nizamı savunduğunu söyler, diğer taraf onları güçlerini kötüye kullanmakla suçlar. Veya özgürlüğün bayraktarı olduğunu iddia eden taraf, suça fazla müsamaha göstermekle eleştirilir.

Bekleneceği üzere, filozoflar da bu konuda politikacılar gibi ayrılmıştır. Her birinin kendince ideal bir özgürlük-güvenlik karışımı reçetesi vardır. Otoriterlik köşesinde, insan doğasına karşı karamsar görüşüyle tanıdığımız **Thomas Hobbes**'u görürüz. Okuduğunuz haberlere bakıp "Ee? Ne bekliyordunuz ki?" diye sorardı. "İnsanları kendi hallerine bırakırsanız işte böyle davranırlar," derdi Hobbes. Sizin mahalledekiler de paçayı kurtaracaklarını bildikleri için bunları yapmışlar işte. Bu konuya müdahale edilsin istiyorsanız, birini bir şey yapmak üzere yetkilendirmeniz gerekir. Devlet de bunun içindir zaten.

Hobbes, düzeni sağlamanın ve belli bir düzeyde güvenlik temin etmenin tek yolunun hukuku egemen kılmak olduğunu söylerdi. Kanun olmadan, anarşinin hüküm sürdüğü bir ülkede, her vatandaş başkalarının bencilliğine, açgözlülüğüne,

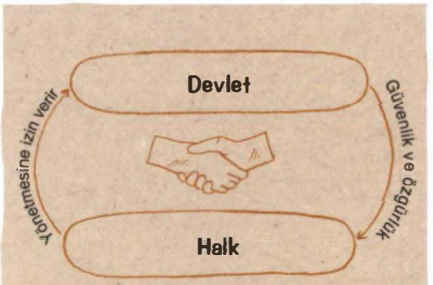

Toplumsal sözleşmede halk devlete kendisini yönetme yetkisi verir, karşılığında da devletin güvenliği sağlaması ve insanların özgürlüklerini koruması beklenir.

barbarlığına karşı savunmasız haldedir. Bu doğrultuda, bir yönetimi görevlendirirsiniz, onlar da suçu yasaklayan kanunlar çıkarır. Sonra bu kanunları uygulayacak bir polis teşkilatı ve suç işleyenlerin cezalandırılmasını sağlayacak bir adalet sistemi kurulur. Bu organlara gereken otoriteyi tanırsanız onlar da sizi korur. Otoriteleri ne kadar fazlaysa, o kadar güvendesiniz demektir.

Bu güvenlik karşılığında yapmanız gereken tek şey, özgürlüğünüzden bir miktar vazgeçmektir. Hobbes'a göre de bu, öyle büyük bir bedel değildir. Başta güçlü bir lider varsa (kendisi bu kişiyi otoriter diye nitelendirme taraftarıdır), yasaların uygulanmakta olduğu ve suçluların sokaklardan uzak tutulduğu bilinciyle dışarı çıkabilirsiniz. Karşılığında da polislerin alanınıza fazlaca müdahil olmasına, mahremiyet hakkınızın biraz kısıtlanmasına (mesela yazışmalarınızın okunmasına veya internet geçmişinizin takip edilmesine) razı gelmeniz gerekebilir. Belki bir de pek hoşunuza gitmeyen kimi yasalara uymanız beklenebilir; her sorulduğunda kimliğinizi göstermek zorunda olmak veya bazı örgütlere katılamamak gibi. Ama sonuçta saklayacak bir şeyiniz yoksa korkmanıza gerek yoktur.

Güvenlik ve özgürlük

"Kulağa biraz netameli gelmeye başladı," diye girerdi söze **John Locke**. Sonuçta devletle aramızdaki anlaşma ("toplumsal sözleşme") sadece mülkümüzü değil, özgürlüğümüzü de koruma amacı taşır. Haklarımızı olduğu gibi devredip devletin bize ne yapıp yapamayacağımızı dikte etmesini bekleyemeyiz. Yönetimdekiler halkın hizmetkârı olmalıdır; efendisi değil. Hukuk sitemi de adaleti temin etmek amacıyla tarafsız bir hakem görevi görmelidir. Kuşkusuz, çift yönlü bir ilişki bu: Yönetilen insanlar rıza göstermezse, yöneticiler meşru yönetme yetkisine sahip olamazlar. Ancak bu koşulda yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarımızın korunmasını, kendimizi hem güvende hem de özgür hissetmeyi bekleyebiliriz. Özgürlük ve güvenlik birbiriyle çelişen kavramlar değildir. Hatta yöneticilerden güvenliğimizi tam da bu şekilde, yani özgürlüğümüzü koruyarak sağlamasını beklemeliyiz. Evden çıktığınızda ne saldırıya uğramaktan ne de sürekli gözetim altında olmaktan en ufak bir korku duymanız gerekir.

Locke'a göre bu tarz bir politik çerçeve birbiriyle daha fazla işbirliği kuran bir topluma vesile olurdu, zira herkes kendini bir miktar sorumlu görürdü. Adil bir toplumsal sözleşme yaptığımızda, her vatandaşın haklarına saygı duyan ve işbirliğine özendiren bir toplum yaratmış oluruz. Böylelikle,

"Hukukun amacı özgürlüğü lağvetmek veya kısıtlamak değil, koruyup büyütmektir"
John Locke

insanların eskisi kadar suça veya şiddete yönelmesine gerek kalmaz. Tek tek suçlar değil, onların sebepleri hedef alınmış olunur.

"Düşünürseniz," diye eklerdi Locke, "kanunu ihlal edip de yakalanan herkes aslında suç işleyerek bu düzenden çekilmiş demektir ve bu haklarından feragat eder." Locke'un kişileri bu tür davranışlardan uzaklaştırmak için önerisi, onların "tıpkı bir aslan veya kaplan gibi, birlikte yaşanması halinde ne toplum ne güvenlik bırakacak tüm o vahşi yaratıklardan biri gibi yok edilmesidir." Başka bir deyişle, suçla baş etmenin yolu, Theodore Roosevelt'in dış politika sloganıyla ifade edecek olursak, yumuşak konuşmak ve büyük bir sopa taşımaktır.

Öyle veya böyle, birine herhangi bir tür güç bahşetmek nihayetinde karmaşık bir iş. Locke bile buna bir noktada mecbur olduğumuzu kabul ediyordu, ama dikkatli davranmamız gerektiğini savunuyordu. **John Stuart Mill** de bu konuya epey önem veren bir isimdi; özgürlüklerimizin riske atılmayacak kadar değerli olduğuna inanıyordu. Ona göre her tür ahlaki ve siyasi felsefenin özü şuydu: Başkalarına zarar vermediği veya onlara engel olmadığı müddetçe, herkes istediğini yapmakta serbesttir. Dolayısıyla, sizin durumunuza istinaden, dışarıda dolaşma özgürlüğünüzün gasp edildiğini, sizin istediğiniz şeyi yapmaktan alıkoyulduğunuzu söylerdi. Buraya kadar tamam. Bu durum size zarar verdiğine göre, bundan sorumlu olan kişiler (suçlular, teröristler ve haydut ergenler) kabahatli demektir.

Şimdi geldik bunlarla ne yapacağımız meselesine. Hapse atarsak özgürlüklerini ihlal etmiş oluruz. Herhangi bir ceza da "onlara zarar vermek" demektir. O halde bu da ahlaken yanlış olur, öyle değil mi? Bu da devletin, polisin, hukuk sisteminin elindeki gücü kötüye kullanıp bizim otoritemizi hiçe sayması değil midir? "Eğer zarar vermeme ilkesine ikinci bir madde eklenirse hayır," diye yanıtlar Mill: Kişinin başkalarına zarar vermesine engel olma amacı taşıdığı takdirde, birinin üstünde onun iradesi dışında güç kullanmak ahlaken meşrudur ve ancak bu durumda meşrudur. Yani polis, mahalledeki tüm evleri soyan hırsızı alıp götürdüğünde kendinizi kötü hissetmenize gerek yoktur. Zaten herhalde hissetmezsiniz de.

Adalet mi, özgürlük mü?

Tüm bunlar kulağa gayet adilane ve makul geliyor. Ayrıca hepsi, en az beş çayı kadar İngilizvari. İçinde bulunduğunuz durumla ilgili daha ateşli bir analiz arıyorsanız,

Temel felsefi mesele

Hangisi daha önemlidir, özgürlük mü yoksa güvenlik mi? Devlete ne kadar güç vermeye razıyız?

gelin bir iki Fransız'a danışalım. **Albert Camus** ile başlayabiliriz. Yalnız ondan teselli beklemeyin sakın, ne de olsa kendisi nihilistliğiyle nam salmıştır. Her halükârda, Hobbes'un adalet için özgürlüklerden vazgeçmeniz gerektiği görüşünün son derece isabetli olduğunu söyleyecektir. Camus'ye göre en uç noktada mutlak adalet için her tür zıtlığın bastırılması gerekir ve özgürlüğe hiç yer kalmaz. Keza tam tersi durumda da mutlak özgürlük, adaleti gülünç duruma düşürür. Hem karnım doysun hem pastam dursun, olmaz. Özgürlük ile güvenlik arasında bir denge kurmak neredeyse imkânsızdır. Pratikte, sarkaç bir o yana bir bu yana salınır. Ama belki en büyük tehlike asayişin, halkın güvenliğinin, sık sık tiranlık ve despotluğa bahane edilmesi ve tiranları sanki iyi niyetle hareket ediyormuş gibi göstermesidir.

Son olarak bir de **Michel Foucault**'ya soralım. Camus gibi o da güvenlik arzunuzun istismar edildiğini söylerdi. Bunu yapan bizzat tiran değilse de ona çok yakın ve ondan çok daha sinsi bir şeydir. Suç ve terörizm tehdidi gerçek olsa bile fazlasıyla abartılır; sizi bu kadar korkutan, mevcut tehlikeden ziyade ona dair algınızdır. Çünkü sizin tehdit altında olduğunuza inanmanızı, içinize korku salmayı isteyen, bu sayede sizin ve toplumun üstünde güç kullanma yetkisini kendilerine ellerinizle teslim edeceğinizi uman insanlar vardır. Tek bir tiran veya otoriter bir yönetim değildir bu illa; tüm iktidar sistemidir, ki buna medya ve düzenin diğer kurumları da dahildir.

Foucault bizi, bu tür bir iktidardan asla tam olarak kurtulamayacağımız konusunda uyarır. Kendi kendini idame ettiren yapısından dolayı, daha fazla güvensizlik yaratıp daha büyük güç elde edebilir. Her yerde uygulanmaktadır ve dünyayı algılama biçimimizi değiştirerek hepimizi etkiler. Yapabileceğimiz en iyi şey, bunu mümkün mertebe fark edip korku mesajına meydan okumaktır. "Eğer cesaret edebilirseniz, sokağa çıkın," derdi Foucault, "gasp edilecek misiniz, bir bakın bakalım. Muhtemelen edilmeyeceksinizdir."

Karar vermek

Siz de Hobbes gibi, devletin görevinin asayişi sağlamak olduğunu mu düşünüyorsunuz? Yoksa devlete özgürlüğümüzü koruması için de yetki verdiğimiz hususunda Locke ve Mill'e katılır mısınız? Tabii Camus'nün sorusu önemli: Adaletin sağlanması için özgürlüğümüzün ne kadarından vazgeçmeye hazırız? Sırf güvende olduğunuzu hissetmek adına bir tiranın yönetiminde veya polis devletinde yaşamaya razı mısınız? Belki de devletin ve medyanın insanları baskı altında tutmak için onların korkularından faydalandığını iddia eden Foucault'ya hak verirsiniz.

Yolda dilenci görünce kendimi neden suçlu hissediyorum?

Marx • Singer

Caddede hızlı hızlı yürüyorsunuz, bir yere yetişmeniz lazım diyelim, derken kapı eşiğinde oturan bir dilenci görüyorsunuz. İlk tepkiniz ne olur? Şefkat mi uyanır içinizde? Hayır, suçluluk duyarsınız. Sonra ya bu duyguya boyun eğip dilencinin önündeki kaba biraz bozukluk bırakır ya da kafanızı çevirip ona bakmaya direnerek geçer gidersiniz. Suçluluğunuzu hafifletmek için, para verseydiniz bile içkiye, uyuşturucuya harcayacağını veya günümüzde dilenciliğin bir ihtiyaç değil yaşam tarzı olduğunu söylersiniz. Hem zaten siz hayır kurumlarına düzenli bağış da yapıyorsunuzdur. Yine de vicdanınız bir türlü yakanızı bırakmaz...

...ve bunun da nedeni herhalde, toplumun dezavantajlı kesimine yardımcı olmakla yükümlü olduğumuz görüşünün çoğu kültürün derinlerine işlemiş olmasıdır. Hemen her din maddi yardımda bulunmanın önemine dikkat çeker. Dolayısıyla, bunun ahlaki bir görev oluşunu kanıksamış olmamız doğaldır. Elbette dini kurallar yardım kuruluşlarından veya sosyal güvenlik ödeneklerinden önceydi, ama nihayetinde dilencilere para vermemek hâlâ günahmış gibi gelir.

Karl Marx dilencilerin eskiden dünyanın her yerinde yaygın olarak görüldüğünü, ama gelişen dünyada refah düzeyinin artmasıyla birlikte dilencilere artık yalnızca fakir ülkelerde rastlamayı bekleyebileceğimizi söylerdi. Bunun da nedeni, devleti yavaş yavaş, dezavantajlı konumdakilerin sorumluluğunu üstlenmeye zorlamış olmamızdır. Marx size suçlu hissetmemenizi, bunun yerine öfkelenip harekete geçmenizi önerirdi. Fakirliği gördünüz, şimdi dönüp bir de dört bir yanınızdaki refaha bakın! Devletlerin vazifesi şudur: Ülkede refahın eşit dağıtılmasını, "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar" ilkesi doğrultusunda hareket ederek kimsenin mahrum kalmamasını, yaşamını sürdürmek

Temel felsefi mesele

Bizim kadar şanslı olmayanlara yardım etmek gibi ahlaki bir görevimiz var mı? Yardımlar kitlesel mi yoksa bireysel bir sorumluluk mudur? Yoksa her ikisi de mi?

"Fakirlere yardım edin: Sizden ricam; size tavsiyem, yüklediğim görev, emrim budur"
Hippolu Aziz Augustinus

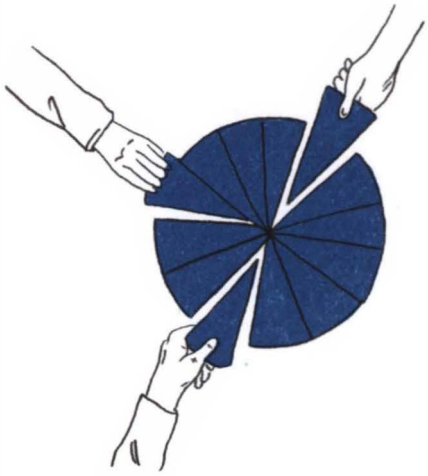

Herkese yetecek kadar kaynak var ama eşit dağıtılmıyor.

için dilenmeye veya başkalarının sadakasına ihtiyaç duymamasını sağlamak. Zaten doğru düzgün bir toplumda sadaka diye bir şeye gerek kalmaz. Marx size, devletin bu ilkeye anca uyarmış gibi yaptığını, dilencileri sokaklardan toplamasının tek nedeninin onları düşkünler yurdunda köle gibi çalıştırmak olduğunu; kodaman filantropların da saçtıkları bağışlarla vicdanlarını rahatlattıklarını (ve epeyce bir övgü topladıklarını) anlatırdı. Oysa bu hayırseverler, varlıklarının makul bir kısmını ihtiyaç duyulan yerde kullanılmak üzere devlete bağışlayacakları yerde gönüllerinden koptuğu kadarını vermeyi tercih ederler. Günümüzde de durum çok farklı değil. En zengin ülkelerde bile hâlâ evsizler, dilenciler, merdiven altı atölyelerde çalışarak veya fahişelik yaparak güç bela geçinmek zorunda olanlar var.

Marx'ın toplumdaki ihtiyaç sahiplerine devletin yardımcı olması gerektiği görüşüne katılabilir veya karşı çıkarak devletin zenginleri bu tür hayır işlerine teşvik etmesinin, onların sorumluluk almasını sağlamasının daha doğru olacağını savunabilirsiniz. Fakirlikle kimin mücadele etmesi *gerektiği* önemli değil aslında, nihayetinde sistem işlemiyor. Görünen o ki, İsa "Fakirler her zaman aranızda olacak," demekte haklıymış. Peki, mahrumiyetle bizzat karşı karşıya geldiğinizde ne yapacaksınız? Omuz silkip, üstünüze alınmayıp geçip gidecek misiniz?

Peter Singer'a sorarsanız, kesinlikle hayır derdi. Bireyler olarak ahlaki görevimizin ne olduğunu başka bir durum üzerinden düşünmenizi isterdi sizden: Diyelim ki göl kıyısında yürüyorsunuz ve bir çocuğun suda çırpınmakta olduğunu gördünüz. Suyun en fazla belinize kadar geldiğini de biliyorsunuz. Ne yaparsınız? Hemen girip çocuğu kurtarırsınız, değil mi? Ama ayağınızda yeni aldığınız pahalı ayakkabılarınız var! Onları çıkaracak vakit de olmadığına göre, yine suya girerdiniz. Ayakkabılar küçük bir çocuğun hayatı kadar önemli değil ne de olsa. Peki orada başka insanlar da varsa, fikriniz değişir miydi? Bir polis mesela? Onlardan biri nasılsa kurtarır diye düşünerek yürür gider miydiniz? Sonuçta bu, polisin işi, öyle değil mi? Muhtemelen yine de girerdiniz suya. Peki, biri aklınıza

"Her gün, etik yargılarımızı yanıltan şeyler yaparız"
Peter Singer

"Adil bir dünyada 'hayırseverlik' mümkün dahi olmazdı"
Bertrand Russell

şüphe düşürür, çocuğun numara yaptığını, sadece dikkat çekmeye çalıştığını söylerse? Yine de bu riski alır mıydınız?

Her halükârda aynı tepkiyi vereceğiniz neredeyse kesin gibi. Oysa aynı kişi size uzaklarda bir ülkede boğulmak üzere olan bir çocuğu kurtarabilecek bir hayır kurumu olduğunu, ancak bunun için maddi desteğe ihtiyaç duyduklarını söyleseydi, o çocuğun da yaşamını kurtarmak için ayağınızdaki ayakkabıların fiyatı kadar bağış yapar mıydınız? Veya sizce hayır kurumlarına bağışta bulunduğumuzda, devletin yapması gereken yardım ve hizmetleri üstlenip onu bu sorumluluktan kurtarmış mı oluyoruz? Ama devlet bir şekilde bunu yapmıyorsa, sizin yardım kurumlarını elinizden geldiğince desteklemeniz gerekmez mi?

Ayrıca biri kalkıp da size vergilerinizden ayrılan dış yardım payının anlamsız dalaverelere ve bürokrasiye harcandığını hatta daha kötüsü, yozlaşmış rejimlerin bunları cebe indirdiğini söylediğinde, şikâyet amacıyla devlet yöneticilerine başvurmadan önce bundan ne kadar emin olabileceğinizi bir düşünün. Sonuçta söz konusu meblağ, ödediğiniz verginin çok küçük bir kısmını oluşturuyor. Oysa sizin için çok daha önemli bir mesele var: Herkes üstüne düşen vergiyi ödese sokakta dilenci diye bir şey kalmazdı; siz de kendinizi suçlu hissetmezdiniz.

"Şimdi," derdi Singer, "bahsettiğiniz şu dilenciyi unutmayalım." O kadına baktığınızda aklınıza göldeki çocuk gelsin. Bu kadına bir çay parası verebilirsiniz aslında. Hatta bir çift ayakkabı parası da verebilirsiniz; onun için bir servet demektir bu. Belki rol yapıyor, evet, belki çalışmak istemiyor. Parayı sigaraya, içkiye harcayıp harcamayacağını bilemezsiniz sonuçta, hem öyle bile olsa ne fark eder? Civarda sizden daha zengin insanların bulunması veya sosyal hizmetlerin kadını yüzüstü bırakmış olması da bir şeyi değiştirmez. Elinizden geleni yapmak, sizin birey olarak ahlaki görevinizdir. Yoksa hâlâ bunun başkasının sorumluluğu olduğunu mu düşünüyorsunuz?

Karar vermek

Suçluluğunuzun nedeni, sizin de mensubu olduğunuz toplumun bu dilenciyi yüzüstü bırakmış olmasıdır. Buradaki temel mesele şu: Marx gibi, toplumun topyekûn sorumluluk üstlenip insanların sokaklara düşmesine engel olması gerektiğini mi düşünüyorsunuz; yoksa bu görevin hayır kurumlarına ve filantroplara mı bırakılmasından yanasınız? Veya Singer'ın savlarına kulak verip bireyler olarak hepimizin, bazen dilenciye bizzat para vererek bazense onlara yardımcı olabilecek kurumları harekete geçirerek, elimizden geleni yapmakla yükümlü olduğumuza katılabilirsiniz.

Neden bütün ev işlerini ben yapıyorum? Hani hayat müşterekti?

Nietzsche • Sokrates • De Gouges • Wollstonecroft • Mill • Taylor • De Beauvoir • Anderson • Foucault

Karşı cinsle yaşamış herkesin bildiği üzere, kadınla erkek arasındaki savaş ne sokaklarda ne de işyerinde verilir; asıl savaş meydanı evdir. Geleneksel olarak erkekler ev işlerini kadının görevi olarak görme eğiliminde olsa da, kadınlar her geçen gün bu adaletsizliğe daha da fazla dikkat çekiyorlar. Erkeklerin işe gittiği, eve ekmek getirdiği savunması artık kurtarmıyor. Bu yalnızca eşitlik meselesi de değil gerçi. Konunun özünde, evde gücün kimde olduğu yatıyor.

İlk bakışta basit bir adaletsizlik gibi görünebilir. Evde yapılması gereken birtakım işler vardır ama bu işlerin sorumluluğunu o evde yaşayan çift, eşit olarak paylaşmamıştır. Son dönemde kadınlar da erkekler gibi dışarıda bir işte çalışıyorlar, haliyle erkek kısmının ev işlerinden muaf tutulma talebinin artık meşru bir zemini kalmadı. Bugün bir filozofun bunun aksi yönde savunmalar geliştirmesi tuhaf olurdu (ve epey cesaret gerektirirdi).

Oysa hep böyle değildi. 20. yüzyıldan önce kadın filozof bulmak zordu. Ayrıca, aslında iki cinsiyet olduğu gerçeği çoğu büyük (erkek) düşünürün aklının ucundan bile geçmiyordu. Tabii ev işleri ve eğlence amaçlı faaliyetler hariç. **Friedrich Nietzsche** *Böyle Söyledi Zerdüşt*'te kadının erkeğin "oyun arkadaşı", yerinin de ya yatak odası ya da mutfak olduğunu söyleyerek kadınlara yönelik genel felsefi tutumu özetlemişti. Ev işi konusunda teslim olacak tek filozof herhalde **Sokrates**'ti; o da öyle derin felsefi

nedenlerle değil, evde eşi Ksanthippi'nin borusu öttüğü için (ve bir defasında içi dolu lazımlığı kocasının kafasına geçirdiği söylendiği için. Daha fazla detaya gerek yoktur herhalde.) Diğer filozoflara gelince, kadınların onların ihtiyaçlarını görmelerini, evde onları rahat ettirmelerini, evin temizliğiyle ilgilenmelerini beklerlerdi. Bu onur kırıcı işlere kendilerinin de el atmaları gerektiği, kadınların başka şeyler de yapabileceği (ve hatta yapmaya layık olduğu!) akıllarına gelmezdi.

Değişen tutumlar

Tarihin büyük kısmında kadınlar bırakın ikinci sınıf vatandaşı, vatandaştan bile sayılmıyordu. Derken, Mantık Çağı da denen Aydınlanma döneminde, özellikle de Fransız Devrimi'ni takiben bir şeyler değişmeye başladı. İnsanlar vatandaşların haklarından bahsetmeye başlayınca, iki cesur kadın da kadın hakları meselesini gündeme getirdi. Her ne kadar bunu açıkça dile getirmemiş olsalar da, hem **Olympe de Gouges** (1784-93) *Kadınların ve Kadın Vatandaşların Hakları için Bildirge*'sinde hem de **Marry Wollstonecraft** (1759-97) *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*'nde kadının işten gelince eşinin evi derleyip topladığını, bir de üstüne yemek yaptığını görme hakkını şiddetle desteklerdi. Eh, haliyle. Yazarları kadın sonuçta.

Bu noktada bir de Victoria Dönemi'nin ortalarında yaşayan İngiliz bir ailenin, **John Stuart Mill** ile eşi **Harriet Taylor**'ın (1807-58) evine göz atıp tutumların ne kadar değiştiğini görmek ilginç olabilir. Ateşli

Sokrates, evde her zaman erkeklerin borusunun ötmediğini göstermiştir.

bir kadın hakları savunucusu olan Taylor, mutfak lavabosuna zincirlenmektense kariyer yapmak isterdi, ama ilginçtir, eşi de buna memnuniyetle uyum gösterirdi. Düşünceli bir İngiliz beyefendisi ve Britanya'nın öncü filozoflarından olmasının yanında Mill, aynı zamanda kadınların eşit haklara sahip olması için mücadele etmiş ve hatta onlara oy hakkı verilmesini parlamentoda savunmuştur. "Kadınların Köleleştirilmesi" makalesinin başlığı, kadınların erkeklere sorgusuz itaat etmesi beklentisine dair görüşlerini açıkça ortaya koyar.

Kadın hakları hareketi ivme kazandıkça, oy hakkı talebiyle birlikte bu mücadele geniş kitlelerce duyuldu ve evle ilgili kısımları biraz göz ardı edildi veya önemsizleştirildi. "Evi kimin idare ettiğini boş verin," diyordu süfrajetler, "ülkeyi kimin idare

Temel felsefi mesele

Kadınlarla erkekler gerçekten aynı haklara sahip mi? Cinsiyet eşitliği yasal haklardan mı ibaret? İnsanlar birbirini hangi yollarla baskı altına alır?

ettiğine bakalım." Vatandaşlık mücadelesi kazanıldıktan sonra, ikinci dalga feminizmle, gerçekten tanınma mücadelesi her cephede devam etti. Kadınlar hem işyerinde hem de evde eşitlik istiyordu. **Simone de Beauvoir**'ın *İkinci Cins* kitabından ilham alan feminist filozoflar kadınların nasıl hâlâ muhtelif biçimlerde baskılandığını gösterdiler. Ev işlerinin paylaşılması konusunda hangi tarafı tutacakları gayet açık. Bu defa erkekler de durumu fark etmeye zorlanıyorlardı. Eski maçoluklar yavaş yavaş törpüleniyor, yerini 20. yüzyılın başında ortaya çıkacak ve mutfak önlüğünü takıp ortalığı süpürmekten gurur duyacak "Yeni Adam"a, erkek feministe bırakıyordu.

Erkek dünyası

Gelgelelim, alınan onca mesafeye rağmen kadınların hâlâ erkeklere göre dezavantajlı konumda olduğunun işaretleri ardı ardına geliyordu. Erkek tahakkümü öyle kökleşmiştir ki hayatın hemen her alanına ve dünyaya dair görüşlerimizin tamamına sızar. Amerikalı filozof **Elizabeth S. Anderson**'ın (d. 1959) dediği gibi, bu görüşler "spesifik veya tipik olarak erkeklerin ilgilerine, yaşamlarına yönelik bir eğilimi yansıtır." Bu sözleri ev işleri için söylemiş de olabilirdi.

Oysa ev işlerinden, hatta bir cinsiyetin diğerince köleleştirilmesinden bile fazlasına istinaden yazmıştı bunları. Fransız âlim **Michel Foucault** ev işleri gibi ufak görünen bir meseleyi alır ve size burada olayın sadece hane içi geçimsizlik olmadığını hatta bunun cinsiyetler arasındaki mücadeleyle de sınırlı kalmadığını, meselenin özünü gücün doğasının oluşturduğunu söylerdi. Foucault'ya göre güç, birinin sahip olduğu veya alınıp verilebilecek bir şey değildir; kullanılma biçiminden dolayı var olur. Hatta birini belli bir şekilde davranmaya zorlamakla da alakalı değildir; bu tür bir tahakküm sadece direnç yaratırdı. Aslına bakarsanız, bir tarafın kural dayattığı durumlara nadiren rastlanır. Bu daha çok, bir tarafın hemegmonya kurduğu sessiz bir savaştır.

Foucault'nun "hegemonya" derken neyi kastettiğini sorabilirsiniz. Bu bir tür üstünlük kurma, boyun eğdirme biçimidir, ama egemen gücün boyun eğen taraftan

"Güçten tamamen kurtulmak mümkün değildir, özellikle de cinsellik siyasetiyle"
Judith Butler

"Tanrı kadını yarattı. Ve sıkıntı o noktada kesildi sahiden, diğer pek çok şeyle birliktel Kadın, Tanrı'nın ikinci hatasıydı"
Friedrich Nietzsche

pasif bir rıza aldığı iması taşır. Ev işleri de bunun gerçekleştiği bir mikrokozmostur. Uzun zamandır erkekler sahip oldukları gücü kadınlar üzerinde kullanmaktadır; bazen onları zorla evde tutup ev işi yaptırarak bazen de evin dışında bir hayat kurmalarına engel olup bunu kültürel norm gibi göstermek gibi daha zımni yollarla.

Yeterince diretirseniz, bir kadına temizliğin, evi derleyip toplamanın, çamaşırın, alışverişin ve yemeğin kendi görevi olduğunu kabul ettirebilirsiniz. Bu tür bir hegemonya yerleşince, karşı tarafı kontrol altına almak için zor kullanmaya gerek kalmaz.

Ne var ki, günümüzde kadınlar, özellikle de bu basmakalıp görüşleri kırmayı başarmış ve sayısı giderek artan kesim, erkek partnerleri üzerinde baskı kurabilir hale geldi. Bir seçenek, emeği geri çekerek direnmek, baskılanmaya verilen onayı geri çekmektir. Ardından genellikle benzer bir diretme süreci gelir: Evi dağınık ve pis olunca, temiz kıyafeti kalmayınca, akşam masada yemeğini bulamayınca erkek utana sıkıla da olsa kendi payına düşeni yapmaya başlayabilir. Bu örnek bir kere oturdu mu, norm haline gelir.

Karar vermek

Elbette cinsiyetinize göre değişir. Üstelik filozofların çoğu, Nietzsche'nin kadınların, erkeklerin ihtiyaçlarını görmek için var oldukları fikrine sempati duyan erkeklerdir. Hepsi değil gerçi. Sokrates, Mill ve niceleri ev işlerinin daha adil bölüşülmesini desteklerdi. Eğer kadınsanız, erkeklerin de evde üstüne düşeni yapması ve kadınların tahakküm altına alınmaması gerektiğini söyleyen De Gouges, Wollstonecrot, Taylor, De Beauvoir, Anderson gibi isimlerle ve tüm feminist filozoflarla hemfikir olmanız gayet olasıdır. Cinsiyetiniz ne olursa olsun, bu durumun bir grubun diğerini kontrol altına almasının küçük ölçekli bir örneğini oluşturduğunu söyleyen Foucault'ya hak verebilirsiniz.

"Kadın doğulmaz, kadın olunur."
Simone de Beauvoir

Özgün metindeki alıntıların kaynakları

Birinci Bölüm

Sayfa 12: Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals* (1785)
Sayfa 14: Kotzk'lu Haham Menachem Mendel'e (1787-1859) atfedilen Hasidik Yahudileri deyişi
Sayfa 15: Boethius, *The Consolation of Philosophy* (MS 524)
Sayfa 16: Friedrich Nietzsche, *Twilight of the Idols* (1888)
Sayfa 18: Miguel de Unamuno, *The Tragic Sense of Life* (1913)
Sayfa 19: Roger Scruton, *Modern Philosophy* (1995)
Sayfa 22: Michel de Montaigne, *Essays* I. Kitap (1595)
Sayfa 23: Aristoteles (MÖ 384-322), *Metaphysics* IV. Kitap
Sayfa 24: René Descartes, *Discourse on the Method* (1637)
Sayfa 26: Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (1789)
Sayfa 27: Immanuel Kant, *Foundations of the Metaphysics of Morals* (1785)
Sayfa 29: Immanuel Kant, *Critique of Practical Reason* (1788)
Sayfa 31: Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia* (1974)
Sayfa 32: Hilary Putnam, *The Many Faces of Realism* (1987)
Sayfa 33: Zhuangzi (MÖ y. 369-286), ("The Pure Classic of Nanhua")
Sayfa 34: Platon, Mağara Allegorisi, *The Republic* VII. Kitap (MÖ y. 380)
Sayfa 36: Bertrand Russell, *Human Knowledge: Its Scope and Limits* (1948)
Sayfa 38: John Stuart Mill, *On Liberty* (1859)
Sayfa 39: Donatien Alphonse François, Marquis de Sade, *Philosophy in the Bedroom* (1795)
Sayfa 40: John Stuart Mill, *Utilitarianism* (1861)
Sayfa 41: David Hume, *A Treatise of Human Nature* II. Kitap (1739-40)
Sayfa 44: Immanuel Kant, *Critique of Judgement* (1790)
Sayfa 45: Aristoteles (MÖ 384-322), *Metaphysics*

İkinci Bölüm

Sayfa 48: Niccolò Machiavelli, *The Prince* (1513)
Sayfa 49: Immanuel Kant'ın yorumu, Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies* (1945)
Sayfa 50: Friedrich Nietzsche, *The Will to Power* (1888)
Sayfa 52: Friedrich Nietzsche, *Twilight of the Idols* (1888)
Sayfa 54: Arthur Schopenhauer, *The World as Will and Representation*, Cilt I (1819, 1844, 1859)
Sayfa 56: Thomas Hobbes, *Leviathan* (1651)
Sayfa 57: Adam Smith, *The Wealth of Nations* (1776)
Sayfa 59: John Forbes Nash, "Non-cooperative Games", *Annals of Mathematics*, Cilt 54, Sayı 2 (Eylül 1951)
Sayfa 61: Alan Turing, "Computing Machinery and Intelligence", *Mind-A Quarterly Review of Psychology and Philosophy*, Cilt 59, Sayı 236 (1950)
Sayfa 63: Gilbert Ryle, *The Concept of Mind* (1949)
Sayfa 65: Jean-Jacques Rousseau, *Confessions of Jean-Jacques Rousseau* (1765-70)
Sayfa 66: Cicero, *De Legibus* (MÖ y. 43)
Sayfa 67: Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia* (1974)
Sayfa 69: Adam Smith, *The Wealth of Nations* (1776)
Sayfa 69: Karl Marx, *The Communist Manifesto* (1848)

Üçüncü Bölüm

Sayfa 75: Thomas Hobbes, *Of Liberty and Necessity* (1654)
Sayfa 76: John Stuart Mill, *On Liberty* (1859)
Sayfa 78: Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (1789; 1823)
Sayfa 81: Francis Bacon, *Novum Organum* (1620)
Sayfa 82: Karl Popper'dan alıntılayan Alex Vary, *My Universe: A Transcendent Reality, Part II* (2011)
Sayfa 84: Heraklitos'tan (MÖ y. 540-y. 480) alıntılayan Platon (MÖ y. 428-y. 348), *Cratylus*
Sayfa 85: Jean-Paul Sartre, *Existentialism Is a Humanism*, ders (1946)
Sayfa 88: John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding* (1689)
Sayfa 89: Arthur Schopenhauer, *On the Freedom of the Will* (1839)
Sayfa 90: Friedrich Nietzsche, *The Dionysian Worldview* (1870)
Sayfa 91: Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (1789)
Sayfa 92: Peter Singer, *Animal Liberation* (1975)
Sayfa 94: Sir Isaac Newton (1642-1727), *Irenicum*
Sayfa 95: René Descartes, *Discourse on the Method* (1637)
Sayfa 96: Arthur Schopenhauer, "On the Suffering of the World" (1851)
Sayfa 97: Friedrich Nietzsche, *Beyond Good and Evil* (1886)
Sayfa 98: Konfüçyüs (MÖ 551-479), *The Analects*
Sayfa 101: Aristoteles (MÖ 384-322), Rhetoric
Sayfa 102: Boethius, *The Consolation of Philosophy* (MS 523)

Sayfa 104: Aristoteles, *Nichomachean Ethics* II. Kitap (MÖ y. 325)
Sayfa 105: Niccolò Machiavelli, *Discourses on Livy* (1517)
Sayfa 106: Friedrich Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra* (1883-91)
Sayfa 107: Bertrand Russell, *A History of Western Philosophy* (1945)
Sayfa 109: Boethius, *The Consolation of Philosophy* (MS 524)
Sayfa 111: Bertrand Russell, *Am I An Atheist Or An Agnostic?* (1947)
Sayfa 113: Sokrates (MÖ y. 470-399), Platon'un *Apology of Socrates* (MÖ 399-387) eseri
Sayfa 114: Kıbrıslı Zenon (MÖ y. 335-y. 263), Seneca'nın (MÖ y. 4-MS 65) Epistulae'sinde alıntılandığı şekliyle
Sayfa 115: Epikuros (MÖ 341-270), Menoikeus'a mektubundan

Dördüncü Bölüm

Sayfa 119: Sokrates (MÖ y. 470-399), Platon'un (MÖ y. 428-y. 348) *Apology*'de alıntıladığı şekliyle
Sayfa 121: Friedrich Nietzsche, *Human, All Too Human* (1878)
Sayfa 123: Aristoteles, *On the Parts of Animals* (MÖ y. 350)
Sayfa 124: Ralph Waldo Emerson, *Nature* (1836)
Sayfa 125: Jean-Jacques Rousseau, *Dialogues: Rousseau, Judge of Jean-Jacques* (1782)
Sayfa 128: Epikuros (MÖ 341-270)
Sayfa 129: Sinoplu Diogenes (ö. MÖ y. 320), alıntılayan Diogenes Laërtius (MS 3. yüzyıl), *Lives and Opinions of Eminent Philosophers*
Sayfa 132: John Stuart Mill, *Utilitarianism* (1861)
Sayfa 134: Aristoteles (MÖ 384-322), *Poetics*
Sayfa 136: Arthur Danto, *After the End of Art: Contemporary Art and the Pale of History* (1996)
Sayfa 138: Platon (MÖ y. 428-y. 348)
Sayfa 139: William K. Wimsatt ve Monroe Beardsley, *The Affective Fallacy* (1949)
Sayfa 140: John Searle, "Reiterating the Differences: A Reply to Derrida" (1977)
Sayfa 142: Arthur Schopenhauer, *The World as Will and Representation* Cilt 1 (1818)
Sayfa 143: William K. Wimsatt ve Monroe C. Beardsley, "The Intentional Fallacy", *Sewanee Review* (1946)
Sayfa 144: Albert Camus, *The Myth of Sisyphus* (1942)
Sayfa 145: Arthur Schopenhauer, *The World as Will and Representation* Cilt 1 (1818)

Beşinci Bölüm

Sayfa 149: Sokrates (MÖ y. 470-399), Platon'un *Euthyphro* (MÖ y. 399-395) adlı eserinde alıntıladığı şekliyle
Sayfa 151: Friedrich Nietzsche, *The Gay Science* (1882)
Sayfa 153: Thomas Hobbes, *Leviathan* (1651)
Sayfa 155: Henry David Thoreau, *Civil Disobedience* (1849)
Sayfa 156: Jean-Jacques Rousseau, *The Social Contract* (1762)
Sayfa 157: Platon, *The Republic* (MÖ y. 380)
Sayfa 159: Immanuel Kant, *The Metaphysics of Morals* (1797)
Sayfa 160: David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding* (1748)
Sayfa 162: Adam Smith, *The Wealth of Nations* (1776)
Sayfa 163: David Hume, *Essays, Moral, Political, and Literary* Bölüm I, Makale 6 (1741-2; 1748)
Sayfa 164: Karl Marx, *Capital* Cilt II (1893)
Sayfa 165: Henry David Thoreau, *Civil Disobedience* (1849)
Sayfa 167: Konfüçyüs (MÖ 551-479), *The Analects*
Sayfa 168: Niccolò Machiavelli, *Discourses on Livy* (1517)
Sayfa 169: David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding* (1748)
Sayfa 172: Voltaire, *The Age of Louis XIV* (1751)
Sayfa 173: Karl Marx, "The Victory of the Counter-Revolution in Vienna", *Neue Rheinische Zeitung*, 7 Kasım 1848
Sayfa 176: John Locke, *Second Treatise of Government* (1689)
Sayfa 178: Hippolu Aziz Augustinus (MÖ 354-430), Yeni Ahit üzerine 11. Vaaz
Sayfa 179: Peter Singer, *The Expanding Circle: Ethics, Evolution, and Moral Progress* (1981)
Sayfa 180: Bertrand Russell, *On Charity* (1932)
Sayfa 183: Judith Butler, *Barcelona Metròpolis* (Haziran-Eylül 2009)
Sayfa 184: Friedrich Nietzsche, *The Antichrist* (1888)
Sayfa 185: Simone de Beauvoir, *The Second Sex* (1949)

Dizin

A
acı 13-16
adalet ve eşitlik 65-6
ahlak kuralları10-11
ahlak
  cinsel ahlak 37-41
  din olmadan 148-52
  kişisel ahlak 11-12
  zarar vermek 48-50
aile hayatı ve kendini gerçekleştirme 96-9
Alhazen 80, 81
altın kural 48
altın orta 121
Anderson, Elizabeth S. 183
araba kazaları 25-30
Aristoteles
  adalet ve eşitlik 65
  bilgi ve hakikat 22-3
  bilim 80, 81
  canlılar hiyerarşisi 91-2
  doğa 123, 124
  eylemler ve sorumluluk 100-2
  güzellik 42-3, 44
  iyilik 105
  mutluluk 121
  sanat134-5, 138-9
  Tanrı inancı 109
  yönetim 154-5
Aziz Anselmus 110

B
Bacon, Francis 81
bakış açıları, muhtelif bakış açıları 17-20, 42-4
Barthes, Roland 135
Beardsley, Monroe 140, 143-4
Beauvoir, Simone de
  aile hayatı 98-9
  cinsiyet eşitliği 183
  ıstırap 13-14
bedensel haz 37-41, 118-21
bencillik 55-9
Bentham, Jeremy
  ahlak 49-50
  davranışların sorumluluğu 103
  destekli intihar 74-5, 78
  gerçeklik 31
  hakikat 11-12
  hayvanlar 91, 92-3
  haz 130-1
  suçluluk 26, 28-9
Berlin, Isaiah 20
bilgi ve hakikat 21-4
bilgisayarlar
  düşünen makineler olarak 60-3
  işsizlik 71
bilimsel yöntem 79-82
"bir amaç için araç" 25-6, 29
Boethius
  davranışların sorumluluğu 102
  ıstırap 13, 15
  Tanrı inancı 109
boş vakit 71, 124
Budha
  ıstırap 15
  mutluluk 120-1
  ölüm ve ölmek 112
Budizm 112
Butler, Judith 183
bürokrasi 162-5
"büyük varlık zinciri" 92

C
Cabir 127-8
Camus, Albert
  ölüm ve ölmek 115
  sanat 144
  suç 176-7
ceza 102-3
Cicero 66
cinsel haz 37-41
cinsiyet eşitliği 181-4

Ç
çevre ve gıda imalatı 129

D
Danto, Arthur 136
Darwin, Charles 93
davranışlar ve sorumluluk 100-3
demokrasi 153-6
Dennett, Daniel 41
deontoloji 10
derin ekoloji 125
Derrida, Jacques 139-40
Descartes, René
  bilgi ve hakikat 24
  bilim 81
  düşünen makineler 62-3
  gerçeklik 89
  hayvanlar 92
  kimlik 83-4
destekli intihar 74-8
Dickie, George 136
din 109-11
  ahlak 150-1
  ölüm 112

diyalektik muhakeme 21-2
doğa, doğayla uyumlu yaşamak 122-5
doğru ve yanlış 10-11
  sonuçlara göre karar vermek 11-12
doğrudan eylem 172
duyular ve gerçeklik 87-90
dürüstlük dereceleri 10
düşünme 60-3

E
eğlence, popüler 130-2
ekonomi
  gıda imalatı 128-9
  piyasa ekonomisi 57, 69, 162-5
Emerson, Ralph Waldo: doğa 123, 125
en üstün iyi 25-30, 49
Epiktetos 68
Epikuros 31
  gıda imalatı 126-7, 128
  ıstırap 14
  mutluluk 119
  ölüm ve ölmek 114
  Tanrı inancı 108
erdem 104-7
  mutluluk 118-21
erdem etiği 12
eşit haklar 65-6
eşitlik
  adalet 65-6
  ev işleri 181-4
  gelir eşitliği 64-7
eşler
  aldatma 10-12
  antisosyal alışkanlar 31-6
  eşler arası anlaşmazlık 17-20, 96-9
  eşler arası eşitlik 181-4
  eşler arası fiziksel ilişkiler 37-41
  farklı güzellik algıları 42-4
etik kuralların gerekçelendirilmesi 148-52
evrensel geçerlik 44
evrensel hakikatler 80
eylemler ve sorumluluk 100-3

F
fakir, fakire yardım 178-80
fakirlik 178-80
faydacılık
  ahlak 49-50
  destekli intihar 74-5
  haz 130-2
  suçluluk 26, 28-9
feminizm 13-14, 183-4
Feuerbach, Ludwig 111
Foot, Philippa
  kontrolden çıkmış tren 28, 30
  suçluluk 29-30
Foucault, Michel 37-8
  ahlak 151-2
  cinsiyet eşitliği 183-4
  suç 177

G
gelecek öngörüleri 166-9
gelir eşitliği 64-7
gelir eşitsizliği 64-7
gerçeklerden kaçma 31-6
gerçeklik 31-6
  duyular 87-90
gerekçelendirilmiş doğru inanış 22-3
Gettier, Edmund L. 23-4
gıda imalatı 126-9
  sağlıklı gıda 127-9
Glover, Jonathan 76-8
Gouges, Olympe de 182
görecilik 17-19
  güzellik 43
güzellik, güzellik algısı 42-4

H
hak sahipliği 66
  hakkaniyet 66-7
hakikat 10-11 ayrıca *bkz.* bilimsel yöntem
  bilgi 21-4
  politikacılar 158-61
  sonuçlar 11-12
hakkaniyet ve hak sahipliği 66-7
haklar
  eşit haklar 65-6
  hayvan hakları 91-4
  insanların hakları 65-6
hayatta anlam bulmak 51-4
hayvan hakları 91-4
hayvanlar
  gıda imalatı 129
  hayvan öldürme 25-30, 91-4
haz *bkz. ayrıca* mutluluk
  bedensel 37-41, 118-21
  kültür ve eğlence 130-2
hegemonya 184
Herakleitos 84-5
hisleri gösterme 38-40
Hobbes, Thomas 76
  ahlak 56
  doğa 124

kimlik 85-6
suç 174-5
yönetim 153, 155-6
homeopati 79-82
Hume, David
ahlak 148-9
aile hayatı 99
bedensel haz 41
bilim 79-80, 81
"Hume'un giyotini" 149
iş dünyası ve devlet 164-5
politikacıların doğruyu söylemesi 160-1
Tanrı inancı 108-9, 110
uzman öngörüleri 167-9

I
ıstırap 13-16 ayrıca *bkz.* ötenazi
hayvanlar 92-3

İ
İbnü'l-Heysem 80
inanç 110-11
bilim 79-82
Tanrı inancı 108-11
insan hakları 65-6
İnsan Hakları 66
intihar 115
destekli intihar 74-8
irade: özgür irade 102, 109
istenmeyen hasar 29, 49
iş arkadaşları
terfi için rekabet 48-50
töhmet altında bırakma 48-50
iş dünyası ve bürokrasi 162-5
işbirliği 58-9
işsizlik 68-71
işten çıkarma 68-71
iyi niyetler 29-30
"iyi yaşamak"
doğa 122-5
mutluluk 118-21
iyilik 104-7

J
James, William 24
jus naturale 56

K
kabahatler ve sorumluluk 100-3
kader 102
kadın hakları 181-4
kanaatler, farklı kanaatler 17-20, 42-4
Kant, Immanuel
doğru 12
gerçeklik 89-90
güzellik 44
kategorik buyruk 10-11, 48-9
politikacıların doğruyu söylemesi 158, 159
sanat 141-2
suçluluk 25-6, 27, 29
Tanrı inancı 110-11
kapitalizm 53, 69
gıda imalatı 128-9
iş dünyası ve yönetim 162-5
karşılıklılık 48
kategorik buyruk 11, 48-9
kaygan zemin argümanı 76-8
kelebek rüyası 32, 34
kendini gerçekleştirme ve aile hayatı 96-9
"kendinize davranılmasını istediğiniz gibi davranın" 48-9
Kıbrıslı Zenon
ıstırap 14-15
ölüm ve ölmek 113
kırılmış kalbi onarmak 13-16
kimlik 83-6
kişisel ahlak 11-12
kişisel çıkar 56-8
kişisel özgürlük -6, 174-7
Konfüçyüs
aile hayatı 99
doğa 124
fanilik 48
uzman tahminleri 166-7
kontrolden çıkan tren 28, 30
"köle ahlakı" 55
kötülük ve Tanrı inancı 108-11
kültür 130-2
kültürel görelilik 19
güzellik 43
kürtaj 77-8

L
Laozi
doğa 123-4
hayatın anlamı 51-2
Locke, John
gerçeklik 88-9
kimlik 84-5
suç 175-6

M
Machiavelli, Niccolò
ahlak 48, 49, 55-6
işsizlik 68

iyilik 105-6
politikacıların doğruyu söylemesi 158-9
uzmanların öngörüleri 167
maddiyatçı yaşam tarzı 126-9
"makinedeki hayalet" 62, 63
Marx, Karl
doğrudan eylem 172-3
fakirlik 178-9
gerçeklik 90
gıda imalatı 128-9
hayatın anlamı 53
iş dünyası ve devlet 164, 165
işsizlik 69
Tanrı inancı 111
Menachem Mendel, Kotzk'lu Haham 14
Miletos'lu Eubulides 93-4
Mill, John Stuart
altın kural 48
bedensel haz 38, 40
cinsiyet eşitliği 182
destekli intihar 75-6
haz 131-2
suç 176
Montaigne, Michel de 22
mucizeler 79-80
mutlakiyetçilik 19, 20
mutluluk 11, 14
erdemlilik 118-20
mutluluğun kaynağı 118-21
zarara uğrama 49-50
mutluluk hesabı 131
müzik, müziğin değeri 141-4

N
Naess, Arne 125
gıda imalatı 129
Nash, John Forbes 58-9
neden ve sonuç 100-3
nedensel belirlenimcilik 101-2
Newton, Sir Isaac 94
Nietzsche, Friedrich 90
ahlak 151
aile hayatı 98
cinsiyet eşitliği 181-2, 184
davranışların sorumluluğu 102
güç istenci 50
hayatın anlamı 52
ıstırap 15-16
iyilik 106-7
"köle ahlakı" 55
mutluluk 121
Tanrı inancı 111
Nozick, Robert
adalet ve eşitlik 66-7
gerçeklik 31, 32

O
ontoloji 110
otoritecilik 174-5
oyun teorisi 58-9

Ö
ölüm ve ölmek
destekli intihar 74-8
ölüm korkusu 112-15
ötenazi 74-8
özgecilik 55-9
özgür irade 102, 109
özgürlük 75-6, 174-7

P
Paine, Thomas 65-6
Pascal, Blaise 111
piyasa ekonomisi 57, 69, 162-5
Platon
bilgi ve hakikat 22
doğa 123
gerçeklik 34-6, 87-8
görecelik 19-20
güzellik 42
iyilik 104
ölüm ve ölmek 113-14
Platon'un mağarası 35-6, 88
sanat 133-4, 137-8
Tanrı inancı 110
yönetim 153-4, 156
politikacılar
gerçeği söylemek 158-61
oy vermek 153-6
uzmanların öngörüleri 166-9
Popper, Karl
ahlak 49
bilim 82
pragmatizm 24
Protagoras
bedensel haz 39-40
görecelik 17-19
güzellik 43
Protestan çalışma etiği 71
protesto ederken şiddete başvurmak 170-3
Putnam, Hilary 32-4
Pythagoras 94
doğa 123

R
radikal görecilik 19
Rawls, John 66
  adalet ve eşitlik 67
rekabet 48-50, 58-9
Rousseau, Jean-Jacques
  adalet ve eşitlik 65, 66
  ahlak 56-7
  aile hayatı 96-7
  doğa 124, 125
  yönetim 156, 172
Rumsfeld, Donald 23
Russell, Bertrand 107
  gerçeklik 36
  istihdam 71
  Tanrı inancı 111
Rüyalar
  rüya ve gerçek 88-9
  rüyaları kovalamak 51-4
  yanılsamalar 34-6
Ryle, Gilbert 63

S
sadakat 55-9
Sade, Marquis de 37, 39
sağlıklı gıda 127-9
sanal gerçeklik 32-4
sanatçılar ve kusurluluk 141-4
sanat
  amacı 133-6
  değeri 137-40
  sanatçının sanatını değerlendirmek 141-4
sanayi, kamu malı olarak 165
Sartre, Jean-Paul 85
  aile hayatı 98-9
  hayatın anlamı 53-4
Schelling, Friedrich 124
Schopenhauer, Arthur
  aile hayatı 97-8
  gerçeklik 89
  hayatın anlamı 52-3, 54
  ıstırap 15, 16
  mutluluk 120
  ölüm ve ölmek 114-15
  sanat 142-3
Scruton, Roger 19
Searle, John
  düşünen makineler 61-2
  sanat 139, 140
seçimlerde oy vermek 153-6
servetin paylaştırılması 66
Singer, Peter 93
  fakirlik 179-80
Sinoplu Diogenes
  doğa 122-3
  gıda imalatı 127, 128, 129
  mutluluk 119-20
sivil itaatsizlik 171-2
Smith, Adam
  ahlak 57-8
  istihdam 69
  iş dünyası ve devlet 162-4
Sokrates
  adalet ve eşitlik 64-7
  ahlak 150-1
  aile hayatı 97
  bilgi ve hakikat 21-2
  cinsiyet eşitliği 182
  eylemeler ve sorumluluk 102-3
  mutluluk 118-19
  ölüm ve ölmek 112-13
  politikacıların doğruyu söylemesi 159-60
sonuççuluk 11-12
sözdebilim 79-82
Stoacılar 14-15, 68
suç 174-7
suçluluk 25-30, 178-80

T
Tanrı rolünü oynamak 75-8
Tanrı'nın varlığı 108-11
Taoculuk 123-4
Taylor, Harriet 182
terfi 48-50
Theseus'un gemisi 85
Thoreau, Henry
  doğa 125
  sivil itaatsizlik 171-2
  yönetim 165
Tommaso, Aquino'lu 29
toplumsal sözleşme
  suç 175-6
  yönetim seçmek 153-6
Turing testi 60-1
Turing, Alan 60-1
türcülük 93

U
Unamuno, Miguel de 18
uyuşturucu maddeler 87-90
uzmanların öngörüleri 166-9

V
vasiyet 76
Voltaire 170-1, 172

W
Wimsatt, William K. 140, 143
Wollstonecraft, Mary 182

Y
yalan 10-12 ayrıca *bkz.* hakikat
yanılgılar
  gerçeklik 87-90
  rüyalar 34-6
yanlışlanabilirlik 82
yapay zekâ 60-3
yasa ve düzen 174-7
yeşil felsefe 125
yönetim, ayrıca *bkz.* politikacılar
  fakirlerin sorumluluğu 178-80
  iş dünyası 162-5
  oy vermek 153-6
  suç 174-7
  tepki göstermek 170-3

Z
zarar
  mutluluk 49-50
  zarar vermek 48-50
Zhuangzi
  bedensel haz 39-40
  kelebek rüyası 32, 34
  ölüm ve ölmek 114
zihin 83-4, 92
zombiler, felsefi zombi 40-1

Sizce Schopenhauer kırık kalbinizi onarabilir miydi? Veya Aristoteles çağdaş sanatın işe yaramaz olmadığına sizi ikna edebilir miydi? Hiç, John Stuart Mill'e, *Simpsons*'ın Shakespeare'den daha iyi olup olmadığını sormak aklınızdan geçmiş miydi?

Platon, Simone de Beauvoir, Marx ve daha niceleri... Felsefenin gelmiş geçmiş en büyük zekâlarından hızlandırılmış felsefe dersleri ve tavsiyeler almak isterseniz, elinizdeki bu rehber, sizi en iyi filozoflarla ve teorileriyle tanıştıracak.

Kapak tasarımı © Gareth Southwell

9 786052 954959